

12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№3 (243) 2018 МАЙ – ИЮНЬ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГАН ГРАЖДАНЛАРНЫНЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙИ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

ЙЫЛДЫЗ

МЕДЖМУАСЫ

№3 (243) 2018 май – июнь

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ремзи ИЛЪЯСОВ

Айдер ИСМАИЛОВ

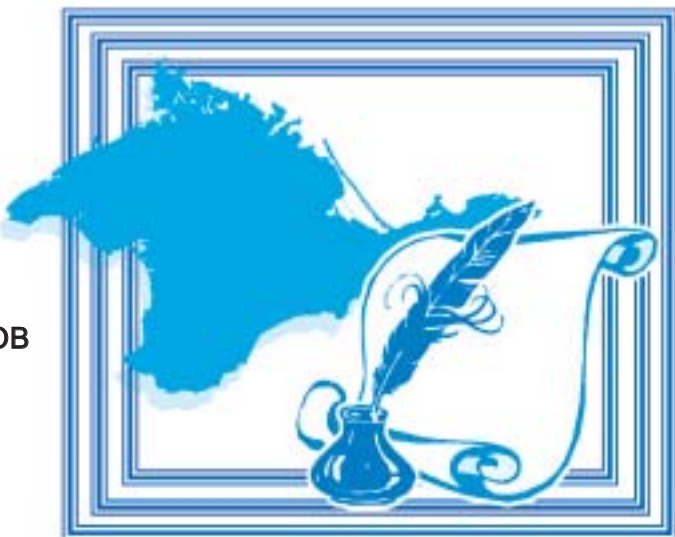
Шевкет МУСТАФАЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

Гульнара ЯГЪЯЕВА

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Бекир ЧОБАН-ЗАДЕНИНЪ 125 йыллыгы мунасебетинен

Бекир ЧОБАН-ЗАДЕ. Шиирлер.

Согушкъа, достларым, хакъ татар тиличюн!	4
«Татар тугюльмен!..» дегенлерге	6
Заваллы тюрюк.....	8
Кечмиштеки сучларымыз	10
Муслюман баласы, муслюман баласы.....	11
Къарт чингене	12

Несир

Гульнара УСЕИНОВА. Ягъмур нагъмеси.

Повесттен парча.....	14
----------------------	----

Эдебий такъвим

Эшреф ШЕМЪИ-ЗАДЕ. (Эшреф Шемъи-заденинъ 110 йыллыгына) Бизим Пушкин	31
Эрвин УМЕРОВ. Янгъызлыкъ. Икяе	36
Сервер БЕКИРОВ. Къырымтатар несирджилигининъ парлакъ темсильджиси (Языджы Эрвин Умеровнынъ 80 йыллыгы мунасебетинен)	58

Тарих саифелери

Дилявер ОСМАН. Къарасувнынъ дёрт кошеси	61
--	----

Хатырлавлар

Сафие КЕРИМОВА. Сеид–Али кьартбабам
Абдурешит Медиевнинь фикирдеши олгъан69

Халкъ агъыз яратыджылыгъы

Айше КОКИЕВА. Сёз султанлары кедайлар
ве масалджылар95

Халкъ шаири Эшмырза ве онынъ шиирлери101

ЭШМЫРЗА. Шиирлер.

Бу Къырымда киши ёкъ, солдатлыкъкъа кетеджек106

Джаным, балам, кетинъиз, солдат олып къалманъыз ..108

Алымызны сорасанъ, хайыргъа къалды кунюмиз109

Онъма-битме, Карашай, чокъ яшама, сен муфтю. ...111

Окъуйджылар иджадындан

Майе САФЕТ. Шиирлер.114

Чал боруны!115

Бу вуджут – кьоркъакъ вуджуды дегиль.....115

Наврез кельди, кьарлар ирий...116

Къайда кете бу адамлар?...116

Къырымтатарым117

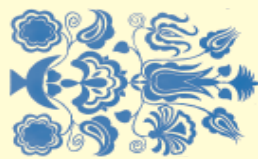
Денъиштем118

Бир кунь сорар озь-озюнден эр бир инсан...118

Экрем ГЪАФАРОВ. Енгиль нишан. Комедия119

*Бекир
Чобан-заденинъ
125 йыллыгы
мунасебетинен*

*Бекир Чобан-заде
(1893-1937)*

Согъушкъа, достларым, Хакъ татар тиличюн!

Батыда, тувушта унтулгъан коптен,
Кевдеси къалын бек, тамыры дерен....
Къарт татар тилининъ мен къоптым, ханы,
Мен тувгъан баласы, ольмеген джаны.

Мен онынъ сесинден уяндым энди,
Не беймен мен энди, не залым эфенди...
Мен татар кедайман, тилимнинъ къулы,
Тилимде джашагъан джигитлер улы...

Джигитлер, оларнынъ сёзлери ярлыкъ,
Адларын унутмай Тюрклюк, Татарлыкъ...
Бир гедже тюш корьдим бир татар уйинде,
Табирин таптым бир чын Къазан койинде...

Конъюмде къайнагъан, башымда тувгъан,
Башымны сыйпагъан, козимни джувгъан,

Дуйгъулар, ойларым арапкъа узакъ,
Аджемге гулюнч бек, оджагъа къазакъ...

Тек татар тилинде озюме къайттым,
Сырымны, конъялумни бу тильде айттым...
Тёредий тюгюльмен, сой-сопым белли,
Бу джолда не къадар къарт кедай кельди.

Неваий пиримдир, кедайлар башы,
Татарджа джырлагъан бир татар джашы.
Токъайлар къардашым, бир багъча гули,
Менимки конъли, менимки тили...

Токъайгъа, къардашлар, Токъайгъа турмай.
Бизлерге джетишир Неваий, Токъай...
Истанбул, билемен: «Теврикъа!» дийджек,
Арапнынъ, аджемнинъ устюне титрейджек...
Истанбул, тюрк тилин батырды, бувды...

Истанбул – себеби, бу сакъавлыкънынъ,
Бизлерни чырмагъан бу анъкъавлыкънынъ...
Истанбул – бир леке акъ манълаймызда,
Истанбул – къаранлыкъ кунъ, айымызгъа...

Керекмий бизлерге не меркез, орта,
Истанбул, менимче, эр татар «ёрта»...
Къаерде айтылса Неваий тили,
Къаерде дуюлса Токъайнынъ конъли,
Орасы бир изгю «акъ топракъ» бизге,
О ерде олейик тюркюли, куле...

Топракъчюн, тахт ичюн согъуштыкъ, тюштик,
Къара козь, зульф ичюн нелерге кириштик...
Тувгъан тиль къалды тек давкесиз, оксюз,
Тувгъан тиль къартая, оледжек къарт къыз...

Анайы осьтире «Айненни» чалып,
Къарт, джаныкъ джырларман конъялуни алып,
Оськен сонъ уйрене джат джырлар бала...
Анайнынъ джырлары бешикте къала...

Бу джырлар, тилегим, бешиктен турсын,
Мектепке, китапкъа, шеэрге кирсин....
Бешикте эштийик биринджи сесин,
Салагъач устюнде мезаргъа кельсин.

Тувъанда баламан ойсыз, фикирсиз,
Ольгенде татарман, болалмам джырсыз...
Айтмадым бугунъгеч бир эрен беклеп,
Танърыдан Невайи, Дженгизлер тилеп...

Согушлар сырасы кельди де, кече,
Тувмады бир менден яхшыракъ кендже,
Къонушым, достларым азгъана болса да,
Кунъ-кунъден элиме тюрю джат толса да,

Батырлыкъ баш керек, башымны сильким,
Тиль, конъюль джавына къылыджым чектим:
Согушкъа, достларым, хакъ татар тиличюн!
Согушкъа, тувганлар, керчекчи эличюн!

19 март, 1919,
Будапешт.

«Татар тугюльмен!...» дегенлерге

Сонъки джылынынъ дёрдюнджи айында,
Маджарлар элининъ бир къызгын джайында...

Джетишти Баты хан къарт Дунай боюна...
Хаберлер джиберди явурлар союна...

«Хаберсиз кельдилер, деме сонъ душман,
Атынъны эгерле, яйынъны къушан!...»

Явурлар, динлери татардан айры:
Фарангы, германы, о муртед маджары...

Беклетмий джетишти, кулюшип, ойнап,
Джолларда тоснакълар, ильчилер къайнап...

Хачларын такътылар опип моюнга,
Кёр, топал эренлер эп кельди джыйынгъа...

«Барбарлар, буларнынъ согушы оюн...
Дин, бильги къоныман къырайыкъ союн...»

Дий эди Явропа, бу явур оппа...
Татардан корьмеген бир яхшы сопа...

Татарлар турдылар чынларын джырлап,
Яйларын, атларын алтунман сырлап...

Бир согуш болды шай... Ах, Аджем корьсе!..
Фирдевсий булардан бир дестан орьсе!..

Он кере салдырды джавур шай гурьлеп,
Он кере къаныман джерлерни кирлеп...

Ой, татар баллары бар эди дженкте,
Буларны торуны Дженгиз де, Ленг де...

Тютме-тют болды ай, байракълар къолда,
Къорайлар тоз болды, сель акъты джолда...

Ай, урды джигитлер нарасыз, сессиз...
Бир куньде джыгылды Явропа эссиз...

Етмиш бир миллети бойнуны эгди...
«Аменна!» дедилер, Баты хан дженьди...

Баты хан къолунда кемиги, эти...
Явропа о вакъыт «Татарман! дий эди...

О акъшам бир дюгюн ясады татар,
О акъшам керекмий джылдызлар, айлар...

Чын татар булардыр, къайтарма бильген,
Татарджа джырлагъан, олюмге кульген...

Бар татар бек бу гунь джашагъан болса,
Бу гуньчюн тувгъан да ашагъан болса....

* * *

«Биз татар тюгюльмиз!», – дий бугуень дёнме,
Эльбетте, тюгюльсинь, ай, байгуш коле...

Сен бугуень ойталыкъ, ыргъатсынъ, чобан!
«Татарман!» – десень де, табылмаз инангъан...

Сенинь бу инкярынъ къоркъудан келе...
«Мен татар тюгюльмен!» – Явропа куле...

Азгана юрегинъ болса тек сенинь,
Аньласанъ джигитлик не демек экенин...

Танысанъ Батыны, Дженгизни яхшы,
Акъар да козьлеринъ окюрли яшы.

«Татарман!» – дер эдинь, кокрегинь туйип,
«Татарман!» – дер эдинь озь тилинь суйип...

Сен татар тугульсинь, согушта болмай,
Бир Баты чыгып да, кьамчысын алмай...

Татарсынъ той болса, тадж, тахт турса,
Бир Дженгиз кьопып да, аягын урса...

Согуштан бурунда эр сёзю инкяр,
Согушлар биткен сонъ алайы татар...

* * *

Къабышкъан бетинъде болмаса эски
Батырлар союнынъ ал къаны, сюеги...

Базы бир сёзюнде болмаса изи,
Бурунгы джигитлер дуйгъусы, сеси...

Ошасанъ бутюнлей душмангъа, джавгъа,
Ич тюшкюн корьмесем къылычкъа, аткъа...

Сенинъмен, дер эдим мен де: «Джокъ татар!
Батыман, Дженгизмен комюльди барабар...»

31 канун-ы эввель (декабрь) 1919,
Будапешт.

Заваллы тюрюк

Заваллы тюрюк, бахытсыз тувгъан
Сени де джылдызынъ тын бермий ургъан...

Кечмишинъ айтмайым, козьлерим ийе,
Тарихынъ ачмайым, джюрегим кюе...

Джатларнынъ кьолуна тюштим сарайынъ?
Къарарды, силиндим джылдызлы айынъ?..

Арабий, аджемий джаланджы достынъ.
Нечюн сен оларны кьошуда оздынъ?..

Бир сюрю душманынъ, учун душманынъ
Бира деп ичелер заваллы къанынъ.

Пашалар, агъалар, о ханым, бейлер,
Бир талай эсиринъ къолунда нейлер...

Джолунъдан иттилер, догъру джолунъдан...
Тилинъни алдылар о зайыф къолунъдан...

Джаильсинъ, озюньни анълаялмадынъ,
Озюньни корип де джылаялмадынъ...

Барбарсынъ – эр ерде озюньни ашадынъ,
Джатларгъа балларынь ашатып джашадынъ...

Джатларнынъ къашына урулгъан эдинъ,
Джатларнынъ тахтына къурулгъан эдинъ...

Сенинъ де бар эди атадан къалгъан
Къарувлы бир тилинъ, атыммаз къалкъан.

Алты юз джылда тек къышын коръдинъ,
Алты юз къышта къалтырап джюрдинъ.

«Османлы девлети» – не ялан бир сёз!
Не яньлыш корекен къарувсыз бир козь...

Девлетинъ сенинъ, заваллы тюрюк,
Юзлердже йылар аччы оксюрюк!..

Бир кунъчик келир де уянырмекенсинъ?
Озь тувгъан тилинъе даянырмекенсинъ?

Къараман чобаны, о адсыз юрюклер,
Онъмагъан кишилер, керчекчи тюрклер.

Турармы экенлер, къуртулыш корип,
Тюрюкче айтып, тюрюкче окюрюп...

Бугунинъ къарангъы, менимки дайын,
Кунъ бата, къар джава беклеген сайын...

Кябеде башкъасы Къуранны алгъан,
Пейгъамбер бир дерен юкъугъа далгъан...

Месджитлер тозлана, орюмчек оре...
Минберни корюльмез къуртчыкълар кемире...

Бир урум узакъта тарихынъ яза,
«Барбарлар тарихы» адыны къаза...

Бир осал сююнч бар, авджылар бетинде,
Тизильшип туралар кийикнинь четинде...

Бир менмен узакъта дуваньны эткен,
Тувгъанынь, сениньмен олюмге кеткен....

Бир меним къолумны кокке котерип,
«Умют»ке, ольмез деп умютлер берип,

Бир менмен, джылайджакъ, яз, къыш, баарь,
Бир менмен, къардашынь, мен: «пис татар!»

30 январь, 1919,
Будапешт

Кечмиштеки сучларымыз

Бири ачкъан китабыны «Лянет!» – дий...
Элягюге, Баты хангъа, Темирге,
Бири язгъан тарихыны «Барбар!» – дий...
Бир вакъытлар бойнун буккен эмирге...

«Татар халкъы, Татар ханы!» – фысылдай,
Кяфир, мумин бутюн дюнья тиллери,
«Татар ханы джуртумызны джакъты шай,
Менгюликке атеш болсун эр джери!..»

Факъыр татар аттан тюшкен, шашыргъан,
Бетин оръте, сесин къыса, гизлене...
«Дженгиз, Темир, Батыны мен бильмиймен,
Мен оларны ич корьмедим...» – сеслене...

Душманлары: «Сенсинь!» – дийлер, къыйнайлар. –
«Муна ресминь тарихлерде корюне.
Сенсинь Дженгиз аркъасындан джувургъан,
Бетинь сары, пантик мурнынь кичкене!»

«Мен тюгюльмен!» – дий факъыр, ай зарлана. –
«Дженгиз, Баты джынсымда ич болмады!
Бабам, анам бир шерифе, бир сейид.
Якъынларым я бир молла, я къады...»

Ташланьыз о факъыр халкъны, сучу джокъ,
Сучу болса, джашавында одийджек,

Менмен Дженгиз, Темир ханның торуны,
Менмен оның джолун даим кутийджек...

Юкленемен бар сучларын оларның,
Бизлер джакътыкъ Багдадынның, Басранның,
Бизлер джыкътыкъ сарайларын Романынң,
Бизлер сойдыкъ акъ сюегинң, къараннның!..

Кель, бир сор! Берийим эп эсабын,
Далмачьянынң, Маджарлыкънынң, Къзакънынң,
Индиянынң, Акъ денъизнинң, Азакънынң,
Кель бир сор! Барбарлыкънынң эсабын!..

Къылычым джокъ, атларым джокъ, джаявман...
Джюрегимде джангъан атеш дурулды...
Мойнум бахтнынң къолларында бурулды,
Бугунъ олюм джолларында бир савман!..

Эй, Явропа, эй, улема, билинъиз!
Китапларынь ялан айтса даим шай,
Даим къурсанъ козяшыньдан кок сарай...
Силькинирмен, болурман тез бир Дженгиз!..

Китапларынь Диджлелерге атарман!
Сарайларынь ермен эксан эткен сонъ,
Баланъ, чагъанъ откъа къурбан кеткен сонъ,
Кене кетер, мезарсыз шай джатарман!

Эзилийим, юкленийим сучларын!
Буюк ханнынң, буюк халкънынң мирасын,
Юкленийим бабаларым гунасын,
Шай джюрийим шу дуньянынң уджларын!..

13 шубат (февраль), 1920,
Будапешт.

Муслюман баласы, муслюман баласы...

Бутюн Шаркъ сархош, дернекте, тойда,
Чубугъын савура, афъёнын джута...
Кечелер сырлы, гуналы, эссиз,
Узакъта джылай бир бала эшсиз...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Кечмиши ялан, бугуни булут...
Келеджек – шансыз бир тахта табут...
Бютюн Шаркъ ките мезаргъа джанлы,
Бир бала тува, ачувы къанлы...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Бинъ уйнинъ эр кунъ таваны чёке,
Эр кече олюм мезаргъа тёке,
Бинъ юкли хатун баласын бува,
Бир бала кене гизлидже тува...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Мевталар чюрий, къанлары къуруй,
Эреннинъ тюрбеси, башташы ирий.
Кене де биревии джетише шаркътан...
Кене де биревии тюньюльмий Хакътан...
Бир чобан баласы, муслюман баласы...

2 март, 1920, Будапешт.

Къарт чингене

Къарт чингене, сакъалы акъ, татардай,
Къайгъусы коп, козюнде джаш мундырай...

Сойын-сопын бильмий о, саялмай да...
Тарихы джокъ, бахты джокъ, къышта, джайда...

Къайгъу эски, къайгъу джаш, къайгъу джашсыз...
Къайгъу осе, тёли ач, акъча, ашсыз.

Джары кече, ламбалар коптен сёнген,
Тек шырылдай якъында джолчы озен.

Акъча тапкъан бир къач татар джигиди,
Акълын джойткъан шу арада, айгиди...

* * *

Кече вакъты бир къач джаш баса уйин,
Уяндыра факъырны, сёге сойын...

– Чалса, диймен, эй копек, муна пара,
Даа «чыкъ, чыкъ...» эттире, юзю къара...

– Къардашларым, аджыңыз, бикем хаста,
Балам ольди джюрегим къатты джаста...
– «Чал!» – дегенде джигитлер, чал! Эй копек,
Сендий джарынь болган сонъ, мал не керек?..

* * *

Къолундан тутып тарталар уй алдына,
Къарысы джылай, къызчыгы ай зарлана...

Эр тюркюге бир минлик таба булар,
Эр мин ичюн гъарипчик ашай шамар....

Энь сонъунда котеклеп ичирелер...
Давулына къош пычакъ кечирелер
Факъыр кене уюна джылай, джылай...
Ахы тута татарны копке озмай...

* * *

Орус келе татаргъа нагайкаман:
«Давай налог, бер солдат, татар айван!»

Татар бола мышыкъдай: «Гаспадин!» – дий,
Аякъ обе, орустан афу тилий...

Чингене чала о вакъыт озъ башына,
«Залымнынъ залым джетер, – деп, – тик башына!»

Нисан (апрель), 1920, Лозан.

Чесир

Тульнара
УСЕИЧОВА

Ягъмур нагъмеси

Повесттен парча

Къырым Алимени сыджакъ яз куню ягъмурнен къаршылады.

Шашыладжакъ шей. Къоджаман учакъ Ил-86 Акъмесджит аэропортына келип къонгъанынен, Къырымнынъ мавы кокюнде булутлар пейда олдылар, ве Къырым ватанына къайтып кельген адамларымызны талгын яз ягъмуринен къаршылады.

Алиме учакънынъ трапындан тюшкенде, ягъмурнынъ салкъын тамчылары: «Хош кельдинъ» деген киби енгиль-енгиль бетине тийип, онъа хош кейф багъышладылар. Юрегиндеки къуванчына даа да къуванч къошулды. Юреги: «Къырым, мен санъа къайтып кельдим!» деген киби, севинчен ура эди.

Я, насыл севинмесин о – бундан 45 йылдан зияде эвель сюр-гюн этильген къартана-къартбабаларынынъ асретли ватанына къайтып кельмекте де.

Бахытсыз халкъны Ватанындан, урь аятындан девлет махрум этти. 1944 сенеси майыс 18-де бутюн халкъны тувар вагонларгъа юклеп, гъайып олсунлар деп, узакъ, бельгисиз ерлерге котерип аттылар. Къырымгъа исе, бошап къальан татар эвлерине ябанджы халкъны кетирип ерлештирдилер.

Лякин аз сайылы джесюр халкъымыз ольмеди. Ватансыз, акъ-укъукъсыз къалгъан халкъ олюмден къуртулды, сагъ къалды.

Йыллар боюнджа халкъ Ватаным деп янып-куйди, ватанына ынтылды, тилини, динини сакъламагъа тырышты. Яш несиллерге Ватан севгиси ана сютюнен синъди. Эм чокъларына Къырым дюльбер масал манзарасы киби тасвир этиле эди. Къырым къартана-къартбабаларнынъ асретли тюркюлеринде, масалларында яшады. Къырым хатырлавларда, тюшлерде, йырларда тылсым киби дуюлды.

Атта Алимелернинъ азбарында Къырымдан кетирилип пенджере тюбюнде отуртылгъан къызылчыкъ тереги биле балаларгъа Къырымнынъ сымасыны анъдыра эди. Къырым дагъларындаки гурь къызылчыкъ тереклери акъкъында биталары чокъ икяе эте эди. Бу терек исе къач йыл берли осюп, атта бир данечик мейва бермей эди.

– Не ичюн я, бита? – деп сорай эди кичкене Алимечик бита-сындан.

– Къызылчыкъ да ватаны Къырымгъа асрет, – деп джевап бере эди битасы онъа.

Лякин беш-алты йылдан сонъ, терекнинъ устюнде не исе, аз олса да, къызылчыкъ данелери пишти. О къорантанынъ севингенини коръсенъ! Он эки яшында Алименинъ севинчи сынъырсыз эди. Къызылчыкълар гурь ешилъ япракълар арасында къырмызы чыкъ тамчылары киби алланалар.

О къадар йылдан берли мейва бермеген терекнинъ устюнде ниает къызыл фенерчиклер яндылар! Масал киби тылсымлы шей! Алиме, къуванып-къуванып терек янында секириклей. Беш яшында кичкене огълан къардашы Мемет исе, вакъытны джоймай, эльчиклерини алчакъ асылы къызылчыкъларгъа узатты да, шу дюльбер къызылчыкълардан авуччыгъына сыгъгъаны къадар узюп алып агъызына къапты.

Алиме буны корип, тап къычырмагъа башлады. Акъылгъа ятмагъан шей! Бу къызылчыкъларны, бу Къырым, Ватан темсилини ойле кийикче агъызынъа къапмакъ мумкюнми?!

– Ах сени, джанавар! – Алиме Меметнинъ сачларына япышты.

Мемет тааджипленип, къара козьчиклерини акъайтты да, бар сесинен багъырмагъа башлады.

– Къана бер! – Алиме Меметни яхшы этип силькти де, онынъ къапкъан къызылчыкълары агъзындан ерге тюшип кеттилер.

– Баланы ойле силькитмек олурмы! – башыны салады буны коръген битасы.

– Я бу джанаварчыкъ ойле къыйметли шейни – къызылчыкъларны ашай да! – Ачувындан Алименинъ тап янакълары къызарды. – Мен оны силькитмек дегиль, лешин серерим!

Мемет Алименинъ къолундан къуртулып, мыскъылнен кульди де, къачып кетти.

– Я о даа кичкене бала, акъылы етмей. – Битасы Меметни акъламагъа тырыша, Алиме исе шу къадар къыйметли олгъан ве Къырымны анъдыргъан къызылчыкъларны къорчалай ве ич бир акълавны къабул этмей, юреги наразылыкъ толу.

Битасы кулюмсиреди.

– Айды, айды, къайнама, къызым, бала осер, сонъ эр шейнинъ къыйметини анълар. Экинъиз де келеджекте толусынен анълар-сыз, озюньизге эм халкъкъа аит олгъан шейлерни къорчаламакъ керек олгъаныны билирсиз.

– Мен энди билем! – Алиме чырайыны сытты.

– Лякин Мемет бильмей! Бакъса сен онъа, акъылсыз, аз къалды къызылчыкъларнынинъ эписини ашамагъа, биз оларны о къадар вакъыт бекледик де!

Алименинъ тап юреги санчмагъа башлады, козьлери яшланды. Битасы онъа Къырым акъкъында чокъ тариф эте эди. Олар кичкене экенде, кой янынъдаки дагъ этеклеринде къызылчыкъ, джеviz, фындыкъ, когем джыйгъанларыны битасы о къадар усталыкънен икяе эте эди ки, бу манзара Алименинъ козьлери огюнде, гуя озю корьген киби джанлана эди. Битасы омюрининъ эр бир левхасыны ойле бир ренкли, эеджанландырыджы суретте тасвирлемеге биле эди ки, Алименинъ назик, индже, йымшакъ къальбине шу икяелер омюрлик синъип къалдылар.

Алиме тизлерине чёкип, чайналгъан къызылчыкъларны топлай, битасы исе терен кокюс кечире, кене узакъ 1944-нджи йылы, къара вагонларны, сонъсыз демир ёлны хатырлады. Поезд тургъан къыска вакъытта, чёльге чапып, эки таш арасында атеш якъып, кичкене къазанчыкъта ун, я да къартоптан быламач пиширмеге етиштирип, сонъ вагонгъа чапып къайтып, балаларына ашаткъаныны хатырлады. Кетсин-кельмесин шу къара куньлер. Сюрюнликнинъ биринджи йылары не къадар халкъ ачтан ольди, сайысы ёкъ. Къалгъанларны тек атиклик къуртарды.

Къырым Алимени яз ягъмурынен къаршылады. Учакънынъ ба-самакъларындан тюшеркен о битасыны, балалыгъындаки къызылчыкъларны хатырлады. Козь огюне битасынынъ чокъ икяе эткен догъмуш Судакъ дживарындаки кою кельди. Ешиллик ичинде комюльген кичкене, кираметли дам эвчиклер, кой этрафында къоджаман дагълар, къаялар, дагъ артында корюльген мавы денъиз, къаравул киби тургъан Къара-Дагъ...

Алиме учакътан тюшкен сонъ, бетинден ягъмур тамчыларыны сильди, этрафкъа козь ташлап, кулюмсиреди. Недендир къоркъып, сагъгъа-солгъа бакъынды: кимсе корер де, нелер тюшюнир, деп. Лякин учакътан тюшкен халкъ онъа ич де къулакъ асмай. Эр кес ерге тюшмеге ашыкъа, аджайип яз ягъмурыны да корьмей, эслемей.

Алиме, юксек бойлы, индже белли, узун къара сачлы, ири

козью дюльбер кыыз, эр кеснен берабер аэропортнын бетон майданына тюшти. Эписи узун машинага минип, аэропортнын о бир четине келип тюштилер. Буюк араба кяпы ачылды, бир топ халк зий-чув олып, озен суву киби акып кяршылагъанларга ынтылдылар. Къуванчлы ах-вахлар, кычырувлар, селямлашувлар, козьяшлар, эр кес кярышты. Аваны насылдыр гюрюльти сарсытты. Алиме шу кярышык халк денъизи ичинде тура, этрафка бакъа-бакъа, бабасыны эм Меметни кыдыра. Не бабасы, не Мемет корюнмейлер. Алиме энди раатсызланмага башлагъанда, адамлар арасындан Мемет атылып чыкты.

– А-а, мына сен кяайдасын! – деп кычырды.

Онын артындан бабасы пейда олды. Къучаклаштылар, опюштилер.

Алименин юреги къуванч толы. Этраф кяйнавук халк денъизи, учактан тюшкен эр бир кырымтатар къувана, Къырымга кельди де! Аэропорт эр кун бойле кяйнаган къазанга чевириле, эр кун Орта Асиядан кырымтатарлар толы учаклар келип къоналар. Эр кун Акъмесджит аэропорты санки байрам майданына чевириле – кырымтатарлар Ватанларына кайталар. Къуванч – къуветли, джанлы гайрет, инсанны ичинден сарсыта биле. Ватан дуйгусы бинлернен халкны озюне джелъ эте. Тылсымлы муджизе. Дюнъада оныннен тенъештирильген муджизе даа бармы экен?

Яз ягмуры аваны тазертти, асфальтни сылатты, ешилликни сувга тоурды. Бу Къырым ягмуры да бир тылсым.

Орта Асияда догып оськен Алиме, табиатнын бойле насланганыны ич корьмеди. Къуванч ве аджайип дуйгулар ичинде чалкъанган Алиме бабасынын артындан кете, янында секириклеп, бир шейлер тез-тез сйлеп Мемет чапа. Амма Алиме оны ич эшитмей кете.

– Сен мени динълемейсиньми, не? – деп ачувлана Мемет.

Алиме озь тюшюнджелерине кяпылып, кулюмсиреп кете бере.

Бабасы да бир шейлер сорай, айта, лякин Алиме оны да эшитмей. Юрегини къуванч, эеджан кяплап алды.

Мемет Къырымга бабасы бир чель койден эвчик алган сонъ, яз башлагъанда кельди. Энди эки-учь айдан берли кырымлы, эм бегенди, эм алышты, эм Алимеге янъылыкларны айтып бермеге ашыкъя. Яз ичинде осюп-буюди, энди секизинджи сыныфка бараджакъ. Аналары исе даа Орта Асияда.

– Меним чантам кяйда? – деди Алиме бирден шашмалап.

– Мына-мына! – Онын без чантасы Меметнин элинде экен. О оны омузына асып, саллай-саллай кете.

– Яваш ол, онын ичинде меним дипломым бар, – деди Алиме.

– Я-а! Дипломлы олган экенсин! – эриштире оны Мемет ве чантаны даа пек саллай.

– Кой мектебинде иш бармы экен? – деди Алиме тюшюнджеге далып.

– Ага, шимди алырлар сени анда ишке! – Мемет энди кой балаларынен достлашкан эди, о эр шейден хабердар. – Баба-мызны, теджрибели оджаны, мектепке ишке алмадылар, сени алырлар беллейсиньми?

– Балалар, кьавгьалашманьыз! – деп токътатты оларны бабасы. – Иш меселени сонъ бакъармыз.

– Баба, я сен ойле де кьуруджылыкьта чалышасыньмы? – деп сорады Алиме бабасына чевирилип.

Бабасы чёль тараф койде эвчик сатын алган сонъ, ерли мектепке иш сорап барды. Орта Асияда чокъ йыллар тарих оджасы олып чалышкан адамны кой мектебине биле алмадылар. О колхоз кьуруджылыкь бригадасына ишке кирмеге меджбур олды. Прописканы да докъуз айдан зияде бекледи.

– Мен сагъ экеним, бу койде кьырымтатарнынъ туюсю биле олмайджакъ. – деп къатиен кестирген эди шу колхознынъ реиси. Эм шу йыллар Кьырымгъа кьайтып кельген ватандашларымыз ичюн пек кьыйын олды.

Шу койчик Кьырымнынъ уджсыз-буджакъсыз чёллери ичинде джоюлган, шеэрлерден, дёнъизден узакъ тура, алынган эвчик кичкене, тар, яшамакъ ичюн бир тюрлю шараит ёкъ, иш ёкъ, лякин бабасы рухтан тюшмей, ниает ватаны Кьырымгъа кьайткъанына севине, чешит планлар тизе.

Кьырымтатарлар Ватандан сюрюн олунганда о он бир яшында бала эди. Сюрюнлик йылларынынъ эр бир кьара куню, дакъкъасы яхшы этип акъылына синьди ве омюр бойы унутылмады. Судакъ дживарындаки тувган кою, Акъмесджитте эски шеэрнинъ эвлери, бабасынынъ эвчиги янындан кечкен трамвай, Кантарная сокъагынынъ сонъундаки терен ешилъ дере (шимдики Петровская балка), анда оськен балабан-балабан кийик ал чечеклер. Шимдики «Салгирка» паркындаки безз сарай, онынъ басамакълары янында таштан япылган арсланлар – эр шей онларнен йыл акъылында сакълы яшады.

Акъмесджитке, я да Судакъкъа ерлешмеге ич бир имкян олмады. Иште, онъа ве кьорантасына шу чёль кою, шу эски эвчик кьысмет олды.

Олар лаф эте-ете автостоянкада турган озьлерининъ безз машиналары янына етиштилер.

– Сен энди мектепке бардынъмы я? – деп сорады Алиме Меметтен анасы киби талапкяр сеснен.

– Ёкъ, шуны! – Мемет чырайыны сытты. – Не джойган экеним мен анда!

– Мен санъа косътерирум, не джойгъанынъны! – Алиме энди ачувланмагъа башлады. Анасы оны Меметке козь-къулакъ ол деп тенбийлеген эди. Онынъ ичюн Алиме джиддий, анасынынъ авалесини мытлакъа омюрге кечирмеге тырыша.

– Балалар, къавгъалашманъыз дедим сизге! – деп кене сертейди бабасы дюмен башына отураракъ.

Алиме тап ынджынды – о энди йигирми эки яшыны толдурды да ве озюни энди буюклер сырасында деп сая эди.

– Ха-ха! – кульди Мемет. – Мени тербиелемеге сенинъ акъкъынъ ёкъ. Ай-медет, университетни битирип, диплом алгъан сонъ ба-лабан къыз олдынъмы?

– Сус! – ачувланды Алиме. – Меним сёзимни динълемесенъ, мен...

– Сонъ не олур экен? Не? Не? – куле Мемет. —Сонъ не япар-сынъ, айт бакъайым!

Алиме индемени, пенджерере чевирильди. «Текмиль баштан чыкты бу бала. Къырым оны бозгъан! Юваш, тербиели бала эди, бакъ сен учъ ай ичинде не олды!».

– Меметни эвде тапсанъ ал! – деди бабасы кулюмсиреп. – Гедже-кунъдюз достларынен сокъакъкъларда ойнап юре, балыкъ тутмагъа кете, денъизге ювунмагъа баралар, энди ялдамагъа да огренди.

– Бу яхшымы, яманмы? – тааджипленди Алиме. – Ич де сёз динълемей бу бала, коръмейсизми!

– Я мен не япайым? – омузларыны къысты бабасы. – Буюн кунъ чалышам. – Лякин акъшам эвге къайтсам, Мемет мени озю пиширген ашнен сыйлай, эм эвни джыйыштыра, эм бостандан себзе джыя...

– Я-а? Пек яхшы экен!

Эм савут юва... – девам эте бабасы. – Яхшы эв саиби олды! – макътай о огълуну.

– Эльбет, – мыдырданды Мемет. – Савутларны ювмагъа мед-жбурым, ювмасам, оларны аман мышыгъымыз келип тилинен ялап кетер...

– Сен Меметни сёгме! – деди бабасы къатиетликле.

– Э-э! Экинъиз де тиль тапкъан экенсиз, – деди Алиме чырай-ыны сытып.

Бабасы кулюмсиреди, козь къыйыгъынен къызына бакъты: ось-кен... Месулиетли, тертипли-низамлы гузель къызы бар!

Баба ичюн не къадар бахт.

– Бизим коюмиз – класс! – девам эте шу маальде Мемет. – Меним янъы достларым да – класс!

Къызлар да – класс!

Машина кенъ асфальт ёлдан чёль тарафкъа айланды ве су-ръатнен энди чалынгъан алтын занлар янындан вызнен кечип кете.

Алиме меракьнен этрафтаки манзараларны козете. Ёл янын-да кичкене койлер Алимени озь тертипсизлигинен, кирлилигинен тааджипландирелер.

– Биз яшагъан кой де ойлеми? – деп сорады Алиме.

– Эльбет, – деди Мемет. – Эвчигимиз де кичкене, тар алчакъ...

Лякин ава яхшы олса, азбарымыздан Чатырдагъ корюне! – деп къошты бабасы, эм джошкъунлыкьнен текрарлады: Этраф – чёль, уфукъта исе – Чатырдагъ! – Шу эвчикни насыл сатып алгъаныны ве апайына бу къуванчлы вакъианы насыл хабер эткенини хатырлады:

– Билесиньми, Асие, эвчигимиз кичкене, лякин азбарымыздан Чатырдагъ корюне! – деген эди о вакъыт.

– Я шеэрден пек узакъмы? – сорады апайы.

– Йигирми километрден зияде...

– Вай, не япайым... Я балаларымызнынъ алы не олур! Оларгъа окъумакъ-чалышмакъ керек те! – Апайы агъламсырады. Орта Асиянынъ буюк шеэрлеринден биринде бутюн омюр яшап, балалары Алименен Мемет яхшы мектеплерде окъудылар... Алиме алий окъув журтуны битирди... Койде не япар, не ерде чалышыр, насыл яшарлар алышмагъан, бильмеген ерлеринде? – деп окюнди апайы.

– Сен раатсызланма, – тынчландырды оны о вакъыт акъайы. – Бир шей олур. Энь муими – Кырымда ерлештик те!

– Айды, ойле оладжакътыр даа, – деп апайы терен кокюс кечирди де: Кысметимиз ойледир даа... – деп, кене агъламсырады.

Алиме, бабасы Кырымгъа эв алмакъ ичюн кеткен сонъ, бутюн вакъыт Кырымны корьмек арзусынен яшай эди. Кырым онъа тылсымлы масал киби корюне, дюльбер кирамет дамларнен орьтюли эвлер, мавы далгъалы денъиз, саиллеринде ешилъ багъ-багъчалар. Кыз Кырымны башкъа тюрюлю ич тасавур этип оламай. Чюнки Кырымны тек ренкли открыткаларда корьди, эм алты яшында олгъанда оны анасы бир кере язда Кырымгъа алып баргъан эди. Кырым – къоджаман мавы денъиз, алтын къумлы пляжлар сыфатында, денъизде ювунгъан чокътан-чокъ адамлар эм безз къутулар ичинде ешилъ ве сары мармеладдан япылгъан сансар ве тавшанлар шекилинде акъылында къалды. Балалыгъында шу Кырымнынъ пляжларында Алиме денъизге севда олды. Онынъ салкъын сувларына батып-чомып, озюни сонъсыз бахтлы ис этти. Къара денъизни бутюн омюр тюшюнде корьди. Денъиз – муджизе, балалыгъынынъ темсили олып къалды.

Шу Кырымнынъ тасвири Алименинъ омюринде муим ерини ала эди, чюнки битасы, анасы, бабасы да, Кырым акъкъында Алимеге чокътан-чокъ икяе этилер ве онда Кырымгъа битмез-тюкенмез севги ашладылар.

Машина ниает койге кирди ве алчачыкъ эвнинъ ешилъ араба къапусы янына келип токътады.

Этрафтаки факъырлыкъны корип, Алиме текмиль шашты. Къомшу эвлер де шойле кичкене, базылары атта акъланмагъан. Алиме машинадан тюшип азбаргъа кирди, этрафларны козьден кечирди. Къоджаман, ешилликке комюльген азбар, пенджере тюбюнде чешит чечеклер ачкъан. О янда, бу янда гурь отлар оськен. Меметнен бабасы, корюне ки, эвчикни энди тамирлеген, акълагъанлар, бетонсыз азбарны темизлеген, таптагъанлар.

– Кель, корь, биз къорамызда нелер сачтыкъ, – Алименинъ тегерекленген козьлерини корип, Мемет оны къувандырмагъа ашыкъты. – Юр, косьтерейим. Хыярларымыз бар, помидорларымыз пишти, къарпызларымыз да мына олды!

– Токъта, токъта, – деп токътатты оны бабасы. – Алиме эвге кирсин, одаларны корьсин, ич олмагъанда шейлерини ерлештирсин.

Алиме ичери киргенинен йиберильди, скемлеге чёкип, диваргъа ясланды, козьлери бирден яшланды.

Кичкене пенджеречиклер, эвге кунь ярыгъы аз кире, алчакъ таван... Амма диварлар акълангъан, одада киреч къокъусы тура – баба-бала орталыкъны тертип-низамгъа чеккенлер.

Алиме козьашларыны тез-тез сюртип, азбаргъа чыкъты.

– Машалла сизге! – деди, о, озь эеджаныны косьтермемеге тырышып.

Лякин бабасы дуйды.

– Бегенмейсиньми бу ерни? – деди.

– Ёкъ, ёкъ, бегенем, эвимиз де пек гузель, – деп Алиме бабасыны къандырмагъа ашыкъты.

– Юрь, юрь, бостанны косьтерейим де санъа, – деп сабырсылыкънен чагъырды оны Мемет.

Эв огюнде балабан-балабан чечеклер осе. Бойле сойларыны Алиме биринджи сефер коре.

– Бизде, Орта Асияда бойле чечек ёкъ эди, – деди о, чечеклерни сыйпалап. Козьлери кене яшланды. Догъгъан шеэрини, андаки буюк, юксек, айдын эвлерини, анасыны хатырлады. Бу ерге кельсе, орталыкъны корьсе, не дер экен... Къуваныр, я да агълар экенми... Сонъ кене тез-тез козьлерини сюрпти.

Бабасы исе къуванып-къуванып, онъа азбарны косьтере.

– Мына бу ерден биз къуругъан тереклерни чыкъарып алдыкъ, янъыларыны сачтыкъ: алма, армут, фишне, шефтали...

– Къорада биз къарпыз да сачтыкъ! – кене макътана Мемет, элине балабан бир бош къопкъаны алып. – Догърусыны айткъанда, бабам сачты, мен исе суварам. — Энди къарпызларымыз буюк топ киби олдылар!

«Бакъса сен, акъыкий балабан бала, эв саиби олды!» – Алие онынъ артындан тар ёлчыкънен кениш бостаннынъ сонъына ба-

рып чыкты. Отлар ичинде, кунеште назланып пишеяткан сырлы кърпыларны корип тааджипленди.

Мемет бир данесини кърпарып алды:

– А шимди ашармыз, – деди леззетнен тамшанып.

Алименинъ козьлери кене ничюндир, яшланды. Озюнинъ кялын ешилъ кяплы дефтерини хатырлады ве эвге тараф айланды.

– Къайда, къайда чапасынъ, – тааджипленди

Мемет, – Айды помидор джыяйыкъ! А-а, аньладым, бизим эвимиз акъкъында энди шиир токъудынъ, э? Оны язып ташламагъа ашыкъасынъ. Айды, бар кет. Мен озюм помидор, хыяр джыйып кетиририм..

Оада Алиме чантасындан ешилъ дефтерини, кялемини чыкъарды ве кялемининъ уджыны кемирип тюшюнджеге далды. Дефтери тылсымлы дияр – Къырым акъкъында атешин дюльбер шиирлер иле толы эди. Шу шиирлер хаяллар киби, дюльбер уйдурылган манзараларны, масал киби тасвирлей эдилер.

Акъикъатта исе, шу Къырым масалгъа ич бенъземей экен, ич дюльбер дегиль экен. Кирли койлер, чиркин эвлер, пислик толу шеэрлер... Бу аджджы акъикъат Алименинъ темиз, индже, назик кяльби ичюн буюк сарсытма олды. Бу вазиет онъа пек тесир этти.

Шиирлерни оларнынъ кърорантасында эр кес яза эди.

Биталары, бабасы, анасы да. Оларнынъ язылары андан, мындан Алименинъ козюне илише эди. Эр бир сатырларда Къырым инълей, Къырым йырлай, Къырым куле, кычыра эди, оськен сайын Алиме озю де бир шейлер уйдур, яза эди.

Шимди де, ниает, ана-Ватан Къырымгъа кельген сонъ, дефтерини, кялемини алып, ешиллик ичине комюльген азбаргъа чыккып, алчачыкъ скемлеге отурды да, акъылына кельген сёзлер бир-бири артындан ильхамнынъ индже алтын йипине тизилип, дефтерине тёкюлдилер.

Мемет чапып-чапкъалап акъшам емеги азырлады, азбардаки масагъа кызартылган йымырта, помидорлар, пишкен къртоп, ягъ, пенир, чай, отъмекни кетирип, татасыны ашамагъа чагъырды.

– Бакъса сен, бу балагъа! – тааджипленди Алиме. – Мен яньлыша экеним. Къырым санъа яхшы тербие берген! Аферин!

Алиме текмиль алсызланды, болдурды, козьлери юмула. Къырымда кечкен биринджи куню онъа пек тесир этти.

Орталыкъкъа акъшам салкъыны тюшти. Кокте ири, ярыкъ йылдызлар пейда олды. Азбарда кой сукюнети укюм сюре, тек тереклернинъ япракълары азчыкъ шувулдайлар, бабасы яваш сеснен Меметке бир шейлер айта. Алиме оларны динълемей, энди юкъусырай.

– Алиме, кокке бакъса, – тынчланып оламай Мемет. – Бакъ насыл ири дюльбер алтын йылдызлар! Мен телескоп ясайым. Бир керекли джамчыкъ тапсам, телескоп азыр! Сонъ кокни, айны,

Йылдызларны якъындан корьмек мумкюн олур! Билесиньми...

Бабасы индемейип сигар ичип отура, Мемет мышыкънен ойнамагъа тутунды. Алиме зорнен козьлерини ача, лаф этмеге кучю къалмады. Къырымдаки биринджи кунни оны эзип-орьселеди... Алиме еринден туруп, яваш-яваш араба къапы янына барды, тышарыгъа бакъты. Эвлери кой четинде. Ай ярыгъында кумюш тюсте йылтырагъан сокъакъ ёлу узакъларгъа, чёллер тарафкъа алып кете. Орталыкъ сукюнет. Этрафта яз къуртлары бар сеслеринен чырылдайлар. Бойле яньгъыравукъ къуртларнынъ «чалгъы такъымы»ны Алиме биринджи кере эшите. Юреги хош дуйгъуларнен толып-таша. Татлы юкьу оны эсир этмеге тырыша. Къырым акъшамы насыл аджайип!

Эм Алиме онъа насылдыр бир шей етишмегенини сезе, лякин не олгъаныны анълап оламай. Ава етишмейми ёкъса?

Сонъ бираздан анълай: балалыкътан алышкъан шеэр шаматасы етишмей онъа! Джаны сыкъыла, кой сукюнети оны баскъан-эзген киби ола, кедер эте!

Узакъкъа кеткен ёл бош. Къомшу эвлернинъ пенджерелеринде сыджакъ ярыкълар корюне. Ёл бою къоджаман тереклернинъ япракълары шувулдамай. Бутюн кой, атта терек япракълары юкьугъа далгъанлар.

Алиме терен кокюс кечирди. Тазе ава онъа бал киби титлы олып корюнди.

Саба Алиме кеч уянды. Кунеш шавлелери оданы толдырдылар. Алиме туруп, азбаргъа чыкъкъанынен кене орталыкъны саргъан сукюнетке тааджипленди. Койде тек хоразларнынъ эм сыгъырларнынъ сеслери эшитиле.

– Орталыкъ ойле тынч ки! – деди Алиме тааджипли сеснен сукюнетни бозмагъа тырышып. Акъыкъатен де онъа шеэр гурюльтиси етишмей!

– Шамата истейсиньми! Шимди япарым санъа шамата! – Мемет эв огюндеки палисадникнинъ алчачыкъ эски къора устюнде салынджакътаки киби салланып аз къалды къорачыкъны бозып йыкъмагъа, эм йыкъты да! – къоранен берабер ерге юварланып, къуванчлы сеснен шамата къопарды.

– Тынчланса! – деди онъа Алиме ве шу анъ азбаргъа кичкене къызчыкънен кирген яш къадынны корип къалды. Койде куньдюз азбар къапылар килитленмегени ве адамлар азбарларгъа сербест киргенлери де оны айретте къалдырды.

– Селям алейкум! – деп азбар къапыдан элинде къартоп ве хыяр толу къопкъа иле муляйим сесли къадын келип кирди.

Онынъ ады Настя экен. Шень, лафазан къомшу къадын, пек истей экен къырымтатарларнынъ Асиядан кельген къызынен таныш олмагъа.

Беш дакъкъадан сонъ олар азбарда маса башында отуруп

лаф эте эдилер. Настя кьаве пиширген Алимени тааджипнен сораштыра ве озю койнинъ яшайышы акъкъында тариф эте.

– Сенинъ бабанъ аджайип адам! – дей Настя.

— Бу эски эвнинъ алыны коръсе эдинъ! Азбардан учь самосвал чёплюк чыкъарды, эвни тамирледи, азбаргъа кьуругъан тереклер ерине янъыларыны отуртты... Тааджипли шей! Эр бир шейге эли келише!

Алимени кьырымтатар ишкирлиги Настяны тааджиплендиргени кьувандырды. О дикъкъатнен кьомшусынынъ битмез лафларыны динълей, оны кьаве, чай, таталылыкъларнен сыйлай. Олар экиси тез достлаштылар.

– Раатсызланма, сен де ишке кирерсинъ. Университетни битирдинъ, дейсинъми? Бизим мектебимизде тамам шу фенден оджа керек. Сен догъру мектеп директорына бар, бельки де алыр сени ишке – деди Настя.

О себзе толу кьопкъасыны кълдырып, Алимени де эвине мусафирликке чагъырып кеткен сонъ, Алиме кьувана-къувана эв ишлерине тутунды. Бабасы акъшам иштен къайткъан сонъ кьомшулары акъкъында тафсилятлы тариф этти. Настянынъ кьоджасынынъ къартбабасы – дед Лёша, дженк ветераны, кьырымтатар кьошму эвчикни сатын алгъан сонъ, биринджи кунълери, акъшамлары, къапыдан дегиль де, азбарларнынъ четинден, сакъына-сакъына келип, онъа кьопкъанен къартоп, помидор, джеплеринде пишкен йымырта кетирип, сыйлай экен. Экиси ян-янаша отурып, сигар ичип саатлернен лаф эте эдилер. Догърусыны айткъанда, кьомшуларнынъ чокъусы кочип кельген кьырымтатарларнен биринджи вакъытлары ачыкътан-ачыкъ кьонушмагъа кьоркъа эдилер.

Шу колхознынъ башы: «Мен сагъ экеним, бу койде ич бир кьырымтатар келип ерлешмейджек», – дегени эр кеснинъ акъылында.

– Я не ичюн? – деп тааджипленди Алиме. – Шимди алтмышын-джы йыллар дегиль де! Кьырымтатарларгъа Къырым энди ясакъ дегиль де!

– Ана ойле иште! – джевапланды бабасы. – Мен докъуз ай прописка талап эттим ерли акимиееттен, ниает булдым. Ойле иште... – текрарлады о. Индемей сигарыны якъты.

– Айдынъыз, ярын денъизге барайыкъ, – деп сукюнетни Мемет бозды. Тезден окъув башлайджакъ, даа денъизге баргъанымыз ёкъ!

– Ялан айтма! – деди бабасы кулип. – Бутюн яз кой балаларынен денъизге барып эглендинъ, тенинъ кунештен тунч киби олды!

– Мен бизим кьорантамыз акъкъында дейим, – -ындынды Мемет. – Учевлешип даа денъизге баргъанымыз ёкъ да!

– Айдынъыз, барайыкъ! Ялтагъа барайыкъ! – деди Алиме севинип.

– Ёкъ, Судакъкъа! – дедилер бирден кестирип бабасынен Мемет ве бир-бирине бакъып кулюштилер.

Эки афта ичинде олар учю бутюн Къырымны доландылар. Дюньяларыны унутып, денъизде ювундылар, раатландылар, кейфлендилер, шеэрлерни, Къырымнынъ чешит кошелерни зиярет этип, озьлери ичюн аджайип улькени ачтылар, Къырымнынъ муджизели табиятынен таныш олдылар, бабасынынъ ве анасынынъ тувгъан койлерине барып, башлары кокке етти.

Кичкене балалар киби къувана-къувана, озьлерине байрам багъышладылар. Къальплери хош теэссуратларнен толып-ташты. Алименинъ шиир дефтери янъы-янъы дюльбер сатырларнен толды.

Къырымнынъ чешит аджайип кошелерини зиярет этип, Алиме бу алемни къучакълап тойып, охшамагъа истеди. Онынъ темиз, индже, мерхамет ве севги толу къальби санки бахтлы тюш денъизинде чалкъана. Эр кунъ къуванчлы сергузештлер дюньясында булуналар. Бутюн Къырым оларнынъки!

– Тек анамызгъа бир шей айтмайыкъ, яхшымы?

– бабасы балаларына чаялыкънен козюни къымды.

– О, бизим бутюн Къырымны кезгенимизни бильсе, мытлакъа сёгер бизни.

– Эльбет, ёлларгъа о къадар пара тёктик! – Алиме дешетнен козьлерини юмды.

– Айтмамыз, айтмамыз! – деди Мемет. – Бу бизим сырымыз олур я?

Аналары исе афтада бир кере оларгъа телефон ача, ишлерини, ал-эхвалларыны сорай эм акъыл огрете. Аджайип Ватан – Къырым язнынъ сонъки айында оларгъа озь тылсымларыны багъышлады, дерсинъ, севинчнен къучакълады.

Алиме исе джан азапларыны чеке. Анасы узакъта олып, олар учеви бу ерде кейф чатып кезелер! Бу адалетсизлик де! Бу догъру дегиль де!

Ве даянамады, телефон лакъырдыларындан биринде анасына оларнынъ кезинтилери акъкында догърудан-догъру айтты.

Анасы бираз сертейди де:

– Я сизнинъ бабанъыз, къырджыман адам! О не тюшюне экен? О къадар кезинмек олурмы? Я ишине барамы аслы? – деди итиразлы давушнен

– О озь эсабына отпуска алды!

– Алла, Алла! О къадар гъамсызлыкъ олурмы? Я сизинъ башкъа ишинъиз ёкъмы? Я сен прописка олдынъмы, иш таптынъмы?

– Ёкъ... – шашмалады Алиме ве анасыны тынчландырмагъа тырышты. – Аначыгъым, сен Къырымгъа кельсень, бабам сени де Къырым ичинде кездирир!

– О къадар параларны ёлларгъа сачтынъыз да!

– Мен кызанырым, кызанырым, аначыгым!

– Сен башта озюнье иш тап, сонъ сёйленирсины! – деди анасы.

Алиме, анасынынъ дарылганындан рухтан тюшти. «Эльбет параларны тутмакъ керек, лякин Кырымны да корьмеге истейсинъ де!» – мугъайды о. Акъшам Мемет:

– Сеннен разведкагъа ич барылмаз! – деди. – Анамызгъа не ичюн чакътынъ бизни, э?

– Мен чакъмадым, – элемнен джевапланды Алиме. – Анамыз да бизнен кьувансын дедим!

– Я о бизни сёгер деп акъылыньа кельмедими? Олар экиси де кьабаатлы алда, сустылар.

– Балалар, тынчланыньыз. Мен кьабаатлым, мен,

– деди бабасы. – Ишлеримизни япмакъ ерине, мен сизни Кырым болап кездирмеге алып кеттим.

– Ёкъ, тек сиз дегиль, эпимиз кьабаатлымыз. Кырымгъа кьавуштыкъ деп, санки эпимиз сархошландыкъ, дюньямызны унуттыкъ, – деди Алиме «Шу кезинтиге сарф эткен акъчаларымызгъа бир ай кечинмек мумкюн эди», – тюшюнди о, лякин индемеди.

Эртеси кунь Алиме бундан беш километр авлакъта кьомшу койде ерлешкен кой шурасына пропискагъа барды.

Паспортына прописка муурини кьойдырып чыкъты, амма автобуслар пек сийрек кьатнагъаны себебинден, джаяв кьайтмагъа меджбур олды.

Яз сыджагъы этрафтаки кьоджаман чёллернинъ отларыны якъып битирди, асфальт ёлу кунештен санки ирий, Алименинъ аяккъап окчелери ирияткъан асфальт устюнде терен изчиклер кьалдыралар.

Алиме ёл ортасындан, гузель кейфнен чантасыны саллай-саллай кеткенде янына тасырды-гудюрдинен балабан КАМАЗ келип токътады. Юксектеки кабинкасындан онъа сарышын огълан:

– Акъыз, узакъкъа кетесиньми? – деп сорады ойнакъ давушнен.

– Отур машинама, алып барайым.

Алиме башыны тёпеге котерип джиддий сеснен:

– Ана шу койге! – деп, элинен авлакъта корюнген койнинъ эвлерини косътерди.

– Ого! Мен де шу койденим. Лякин сени ничюндир бильмейим! Сен кимлерденсинь? – деди огълан. – Ёкъса мусафирликке кетесиньми?

– Ёкъ биз шу койде яшаймыз! Биз якъында кочип кельдик. – деди Алиме.

– Демесе! Я сен кырымтатарсынъ ёкъса? – тааджипленди огълан.

– Эльбет! – гьурурнен деди Алиме.

– Э-э... М-м... – деди огълан ве КАМАЗны бирден еринден кочурип вызнен чыкъып кетти!

Алиме омузларыны кысты. «Къоркътымы, не?» – деп тюшюнди. Бабасынынъ: «Шулар, базылары бизден ничюндир сакъыналар», дегенини хатырлады.

Иште, Кырым...

Куньлернинъ биринде Настя оларгъа кичкене кок тюсте овчарка копек баласыны кетирди. Мемет оны адыны Кокман къойды. Копекнинъ башы узун, козьчиклери кичкенечик, къашкыргъа ошай, кевдеси исе копекнинъки.

«Бизим Кокманнынъ дедеси валлаий къашкырдыр». – деди бабасы кулип. Лякин копекнинъ къыяфети къашкыргъа бенъзесе де, табияты йымшакъ, итаатлы. Кокман къыскъа вакъытта чокъ шейни огренди – эм эвни къаравуллап ябанджыларгъа авламагъа, эм саибининъ эмирлерини эда этмеге ве иляхре. Акъшамлары исе Мемет озюнинъ аккордеоныны чыкъарып азбарда «Хайтарма» чалгъанда, Кокман онынъ огюнде отурып, башыны кокке тиклеп, улумагъа башлай. Бу «музыкалы копекни» эр кес севе, къомшу Настя онъа эсалет кемиклер кетире.

Куньлернинъ биринде Алиме мектепке иш сормагъа кеткенде, Кокман да онынъ артындан такъылды.

Балабан эки къатлы бинанынъ къапылары артынадже ачыкъ олгъанына бакъмадан, ичериде кимсе ёкъ. Мектеп азбарында бир сюрю бала къычырышып, топ ойнайлар. Алиме салкъын бина ичине кирди. Директорнынъ кабинетинден сеслер эшитиле, къапсына догъру барып, къапынынъ зембелегини чекти, явашчыктан ичери бакъты. Директор маса башында отура, телефоннен лакъырды эте. Алимеге козь ташлады, «кир» деп ишмар этти.

Алиме, чекине-чекине онынъ янына барып токътады. Директор трубканы къойды, сессиз онъа тикильди.

Алиме онен селямлашты ве:

– Мен сизге тарих оджасы керек эшиттим. Мен университет битирдим, мына дипломым.

Директор бир къач дакъкъа онынъ дипломына, сонъ Алименинъ озюне бакъты, кулюмсиреген киби олды:

– Иш ёкъ, – деди бир шей анълатмайып.

Алиме шашмалады. Тап акъылына: «Настянынъ айткъаны яланмы, ёкъса...» – деген фикир кельди.

«Ёкъ, ёкъ, олмайджакъ шей! Настя намуслы инсан, мени алдатмаз!»

– Билесизми... – башлады кене Алиме.

– Иш ёкъ, дедим де! – сертеймеге башлагъан киби къатиен текрарлады директор ве стол башындан турып лаф биткенини косьтерди.

Алиме ачувланып, дипломыны элине алды да, къапыны къатты къапатып, кабинеттен чыкъып кетти. Онынъ козьлери яшкъа толды: «Бу насыл адалетсизлик! Бу насыл адалетсизлик!» – мийинде

тек бу сёзлер чокъучлады. О, бутюн акъшам одасында, кровать устюнде ятып, агълады.

«Не ичюн мени ишке алмайлар, атта бу кичкене олмайджакъ кой мектебинде!» – деген фикир оны чекиштире, адджы козьяшлар токътамай, козьлеринден тыгыра, тап ястыкъ шыр сув олды.

Настя, келип оны тынчландырмагъа тырышты. Озю де себебини анълап оламай.

– Я мектепке акъикъатен де тарих оджасы керек де! – тааджиплене. – Айды, агълама! Ишке алмаса, алмасын. Тапсын алсын тарих оджасыны, койде мутехассыслар ёкъ! Шеърден чагырсын! – Настя ачувланды, атты-тутты. О, Алимеге ихляснен ярдым этмеге истеп: – Истесень, мен сени бизим фермамызгъа ишке алдырайым. Меним акъайым анда бригадир олып чалыша, – деди о.

– Ёкъ! – Алиме озининъ кычыргъаныны дуймай къалды. Настя, онъа домуз фермасында чалышкъаныны айткъан эди.

– Не кычырасынь ойле? – тааджипленди Настя. – Мен санъа ярдым этмеге истейим де! Иш, догърусыны айткъанда, агъыр, лякин айлыгъы баягъы!

– Ёкъ, мен домуз фермасында чалышмайджам. Мен мусульманым да! – Алиме бар сеснен агъламагъа башлады.

– Тынчлан шуны! Мен сени зорламайым. – Настя омузларыны кыысты. – Не фаркъы бар экен, къайда чалышмакъ, сен домуз этини ашамайджанъ да, фермада, тек чалышаджанъ! Ойле исе даа бир шейлер тюшюнейик...

Настя кеткен сонъ, Алиме чокъ вакъыт къаранлыкълашкъан одада кровать устюнде, бир шей тюшюнге истемейип, кыбырдамайып, бир нокътагъа бакъып отурды.

Мийини кет-кете: «Къаерге барсанъ – адалетсизлик, сонъу оладжакъмы бунынъ?» – деген суаль кемире.

Саба бабасы оны шеэрге ёллады.

– Бар, бираз кезин, базаргъа, тюкянларгъа кир, эглен, – деди ве бизим сойымыз олгъан Зорелерге де кирип чыкъарсынъ. – деди. Оларнынъ сойлары Зоре шеэрнинъ меркезиндеки кафеде кондитер олып чалыша эди. Эм онынъ шеэрде бир-эки яхшы танышлары да бар.

Зоре, арекетчен, кулер юзью яш къадын, Алимени шеэр меркезий китапханесине алып барды. Китапханенинъ мудирини яхшы биле. «Бельки о сени ишке алыр, я да тапып берир», – деди о, китапханенинъ къапусыны ачып.

Мудир керчектен де йымшакъ лаф эткен муляйим сарышын, дюльбер кийинген къадын.

– Бар, иш бар! – деди Алимеге, агъыз ачтырмайып, селямлашкъан сонъ (Зоре онъа кунъ эвельден телефон ачкъан эди).

– Меним бильгениме коре сиз алий окъув журтуны битирдинъиз,

э? Бизге мутехассыс керек, ярым ставкага. Сиз кайда яшайсыз?

– Койде, – бираз тутукъланып, джевапланды Алиме.

– Койде? М-м... – бирден шашмалагъан киби олды мудир къадын. – Билесизми, – яваштан башлады о, – Мен сизни ишке алып оламам... – языкъсынұвы корюнип тура эди.

– Я не ичюн? – гъает тааджиленди Алиме. – Меним дипломым бар да!

– Иш дипломда дегиль. Билесизми... – фысылдады мудир. – Мен сизге бир кягъытны косътерирум. Шу кягъыттаки эмир бу якъында кельди. О, маса башындан турып къапыны къапатты да, сейфинден бир кягъытны чыкъарып косътерди.

– Бу, койде прописка олгъан инсанны шеэрдеки девлет тешкилятларына ишке алмакъ ясакъ олгъаны акъкъында эмир, – деди къадын.

– Олмайджакъ шей! – даяналмады, кычырып йиберди Алиме.

– Билем, билем, я не япайым... Сиз койде яшайсыз, прописка олгъансыз. Меним акъкъым ёкъ сизни ишке алмагъа, – языкъсынұв иле джевапланды къадын.

Алиме китапханеден насыл чыкъкъаныны, автобускъа минип насыл эвге къайткъаныны, Зоренен не вакъыт сагълыкълашкъаныны бильмей. Козьяшларына богъула-богъула эвге келип, одасына кирди ве ерде тёшельген ренкли килим устюнде джайылып къалды. Бу кунълернинъ сарсынтылары онъа о къадар тесир этти ки, тамамиле такъаттан кесильди.

– Сен къулакъ асма! – бабасынен Мемет оны тынчландырмагъа тырышалар. – Акъмесджитке бар! Не бермеген Алла. Бельки андан иш тапарсынъ. Эм о къадар эеджанланма! Бу беля дегиль асла! Олмайджакъ шей! Эки ерде ишке алмагъан экенлер! Сонъ не олгъан? Он ерге барырсынъ, бир де бир ерде иш тапарсынъ!

– Бу беля дегиль, адалетсизлик! – агълай Алиме. – Бизге къаршы адалетсизликлер не вакъыт битер экен!

Биринджи кунълерден башлап Кырым Алимеге чокъ-чокъ бахшыш багъышлады. Эм сеvinc, эм кедер, эм кулькю, эм козьяш. Кырымтатар халкъынынъ такъдири ойле язылгъандыр даа – чокъ йыллыкъ сюрюгликтен сонъ Ватаны — Кырымгъа къайтып кельген деерли эр бир инсан чешит сынав-адалетсизликлерден кечмеге меджбур. Ватан ёлу деерли эр бири кырымтатар ичюн кыйынлыкъларнен толү.

Кырым Алимени биринджи дакъкъалардан башлап яз ягъмуры тамчыларынен охшадыгъан, кунеш нурларынен кыздырдыгъан эди. Эм айны вакъытта адалетсизликлерни де мания оларакъ огюне фырлатты. Бу асла да кыйынлыкъ дегиль я, къуветли адам ичюн, кичкене сынав иште. Бойле сынавлардан кечип, инсаннынъ ирадеси къавийлеше.

Орта Асия шеэрининь меркезинде догъып оськен, окъугъан къыз ичюн, таныш олмагъан кой аяты, яшайышы да сынав киби олды.

Уджсыз-буджакъсыз, ешиллик ичинде комюльген къоджаман кой азбары язда – берекет чокърагъы. Пишкен себзе толу бостан, багъчада тереклерде пишеяткъан мейвалар. Кой сукюнетини тек къомшу азбарлардаки айван сеслери боза.

Алиме кунь бою эв ве азбар ишлеринен мешгъуль. Бойле яшайышкъа бойсунмагъа меджбур олгъаны онъа пек тесир эте, лякин не япмалы. Бабасы бутюн кунь иште. Меметни куньлер бою эвде тапмазсын! О достларынен берабер де гольге балыкъ авына, де деньизге ялдамагъа барып кунь кечире.

Язнынъ сонъки куньлери, кунеш орталыкны вира къыздыра.

Къомшу Настянен Алиме кимерде койнинъ четинде олгъан сыджакъ сувлы чешмеге ювунмагъа баралар. Ер тюбюнден чыкъкъан темиз сыджакъ сув демир трубанен тёпеге котерилип, тешиклерден душ киби ашагъы акъа. Шу «душлар» тюбюнде бутюн кой эалиси ювунмагъа севе. Шу сув файдалы дейлер, эм керчектен де, ер тюбюнден чыкъкъан сероводород къокъулы сув сагълыккъа файда кетире. Невбетте турып, бу шифалы сувда ювунмакъ ве кейфленмек ичюн башкъа ерлерден машина-машина адамлар келелер. Чешме койнинъ четинде, чель тарафында ерлешкен, янындан тозлу ёл кечип кете...

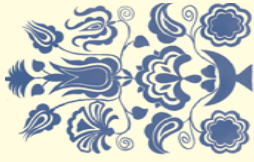
...Куньлернинъ биринде экиси чешмеден къайткъанда, Настя Алимеге чельнинъ къуругъан отларыны косътерип, адларыны айта-айта келе эди.

– Бакъ, бу щерица оты, бу ювшан, бу откъа исе «татарник» дейлер. – Настя ёл четинде оськен къуру узун, къалын, тикенли орькенли осюмликни косътерди. Япракълары да узун, кень, тикенли.

– Сенинъ такъатынъ етмез «татарникни» къопармагъа, – деди Настя. – Язда о ири, тюкю чечек ача.

«Эльбет, биз, шу осюмлик киби къуветлимиз, эм къавиймиз, эм тикенлимиз», – деп тюшюнди шу вакъыт Алиме, осюмликтен козюни алмай. – Эм къуветли олмагъа меджбурмыз. – Эгер зайыф олсакъ, гъайып олурмыз бу заманда...»...

2009 с.

Эдебий таквим

Эшреф
ШЕМЬИ-ЗАДЕ

**Эшреф ШЕМЬИ-ЗАДЕНИНЬ
110 йыллыгына**

Бизим Пушкин

Улу рус шаири, яньы рус эдебиятынынъ эсасчысы Александр Сергеевич Пушкиннинъ догъган кунюнден бу якъкъа 175 сене кечти. Рус медениетининъ гъуруры ве муджизеси сайылган бу улу затнынъ шахсиети ве яратыджылыгы, айны вакъытта, бутюн инсаниет деасынынъ да аджайип фикир ве поэзия дерьясыдыр. Эр бир деа, анги халкътан чыкъса-чыкъсын, бутюн планетамызгъа аиттир. Рус ве джиан поэзиясынынъ кунеши, азатлыкъ йырджысы, халкълар ичюн парлакъ келеджекни алдындан хабер бериджи бу гениаль шаир, йылар кечкенине, асырлар кечейткъанына, ичтимайи-икътисадий формациялар дёнъишкенине бакъмадан, озъ эсерлерининъ юксек умум-инсаний мундериджелеринен, эр бир земанеге уйгун аэнклеринен, эр айры девир ичюн, эр бир халкъ, атта эр бир айры окъуйыджы ичюн айрыджа бир алем олып кельди ве кельмекте. Пушкиннинъ озю тасавур эткени киби, халкъларнынъ онъа барган ве бараджакъ сокъакъ ёлларыны, ич бир вакъыт от басмайджагыны, заман тасдыкъ этти. Онынъ:

Бутюн улу Русиеге яйрар адым,
Эр бир тильде окъулыр ве анъылырым,
деген сёзлери, керчектен де ерине кельди, акъыкъаткъа чеврильди. Шимди шаирнинъ чокъ миллетли ватанында яшаган эр бир халкъ, оны озъ миллий шаири сая ве онынъ поэзиясыны, ольмез умумхалкъ рухий вариети киби къабул эте.

Шу ери пек характерли ки, озюнинъ гъает къыска омюри ичинде, Русиеде яшаган азлыкътаки миллетлернинъ бир чокъ векиллерини корьмеге, оларнен корюшмеге, оларнынъ аятыны огренмеге муваффақ олган шаир бу халкъларнынъ эмеқдарлары хусусында

ич бир эсеринде ич бир фена сёз айтмай, бильакис оларны даима яхшылыкнен, урьметнен аңа. «Полтава», «Капитан кызы», «Чингелер», «Кавказ эсири» киби буюк-кучюк несир ве манзум эсерлеринде украин, гурджи, башкырд, черкес, кьалмык ве дигер халкъларнын адий эмекчи векиллерини мусбет, реаль образларда ве буюк симпатиянен тасвир эте. Бу, хусусан, Пушкиннин бизим халкъларнын ады аңылган сатырларында пек айдын-ачык корюльмектедир.

Царское село лицейинде (орта мектебинде) окъуган йылларында, П. Чаадаев, П. Каверин, Н. Раевский киби, шу ердеки лейб-гвардия гусар полкунда хызмет эткен оппозицион фикирли яш офицерлернен алякда булунган ве чар уюумети тарафындан ясак этильген сиясий китапларнен яхшы таныш олган Пушкин, 1817—1818-нджи йыларда, деспотизмни ве крепостнойлыкны кьаралаган «Азатлык», «Чаадаевге», «Кой» киби сиясий шиирлер яза ве самодержавиени йыкмагъа давет эткен бу эсерлерине ола, чар уюуметинин гъазабына огърай. Русие императоры I Александр шаирге кьатты джеза бермек истей. Лякин, о девирнин нусфузлы адамлары тарихчы Карамзиннин ве шаир Жуковскийнин киришювлеринен, чар уюумети Пушкинни дженюбий Русиеге сюргюн этмекнен сынъырлана. 1820 сенесинин майыс айында Екатеринослав шеэрин кельген ве кельгени киби сытма хасталыгына тутулган шаирге, хасталыгындан сакъланмак ичюн, генерал Раевскийнин аилесине кьошуларакъ, Къырымгъа кетмеге рухсет бериле. Бойлеликнен, Шималий Кавказдан айланып, геми иле Тамандан ёлга чыккъан шаир, шу йылы 15 августта Къырым топрагына аякъ баса.

Пушкин, бу сеяты хусусында, кьардашы Лев Сергеевичке язган мектюбинде:

«Биз Тамань ярымадасындан... Гурзуфкъа ёл алдыкъ... Гемимиз, сельби, кипарис, дефне агъачлары, юзюм баглары иле кьаплы ве кьаялыклы джапларына татар койчиклери сыгынган даглар огюнден юререк, Гурзуф ялысында токътады... Гурзуфта мен учь афта яшадым... Омрюмнин энъ татлы, аджайип куньлерини бу ерде кечирдим...», дей.

Шаирнин Къырым манзарасындан алган теэсураты о дередже шашыртыджы, о кьадар кучлю ола ки, буны бир чокъ шиирлеринде, аркъадашларына язган мектюплеринде, «Багъчасарай чешмеси» поэмасында, атта «Евгений Онегин» шиирий романында, дюльбер, шиирий образлы сёзлернен текрарлай. Пушкин ярымадада анджакъ кьырк кунь кьадар булунганына бакъмадан, бу сеяты ве бизим халкъларнын олган алякълары, улу шаирнин кьальбинде ич унутылмайджакъ ислер, ич силинмейджек излер кьалдыра.

Эр шейнин аслына ирмеге, эр шейге объектив кыймет кесмеге истев дуйгусы кескин олган ве бизим халкъларнын ашметли князь ве графларнын, чар чиновниклеринин ве мааллий топрак саиплери мырзаларнын эллери алтында кечирген факиране аятыны озь козьлеринен корьген шаир, озюнин эсерлеринде даима оларнын эмексеверликлерини, саделиклерини, намуслылыкла-

рыны, темизликлерини, мусафирченликлерини текрарлап тура:

...Я помню гор прибрежные стремнины,
Где бедные простых татар семьи
Среди забот и дружбою взаимной
Под кровлею гостеприимной...
...Повсюду труд веселый и прилежный
Сады татар и нивы золотит...
...Недавно бедный мусульман
В Юрзуфе жил с детьми, с женою...
Мехмед (так звался он) прилежно целый день
Смотрел за ульями, за садом
И за домашним виноградом,
Не зная, что такое лень.
Жену свою любил, Фатима это знала...

Пушкиннинъ адий халкъкъа косьтерген алидженаплыкъларыны сезген Гурзуф ве умумен якъынара къомшу койлернинъ записи арасында, шаирнинъ фаджиалы олюми акъкъында къара хабер яйрагъан сонъ, бу къувурчыкъ сачлы, эсмери шаир акъкъында бир чокъ эфсанелер яратыла. Улу рус революцион-демократ шаир Н. А. Некрасов, озюнинъ «Декабристкалар» адлы мешур поэмасында, бу шаирне къырымтатар эфсанелеринден бирисини кетире (Биз бу аджайип сатырларны бу ерде русча яхут ширий терджимеде дегиль де, несрий терджимеде накъл этемиз):

«Пушкин Гурзуфта яшагъанда, эр гедже ай догъган сонъ, онынъ одасынынъ пенджереси огюндеки кипарис агъачы узерине бир буль-буль учып келип къона ве олар экиси биргелешип йырлап башлай экенлер. Олар йырлагъан вакъытта, бутюн табият, бутюн махлюкъат (чокъракъларнынъ шырылтылары да, япракъларнынъ, денъиз толкъунларынынъ шувултылары да, ельнинъ хафиф инильтилери де, къушчыкъларнынъ чывылдылары да, вельасыл джемий алам) сусып, тынып къаларакъ, бу эки йырджынынъ йырыны динълей экенлер. Сонъ: «Бульбуль, — деп икяе эте халкъ, — эр йыл яз бу ерге келип, отъмекни адет эдине. Сызгыра, агълай-сызлай, дерсинъ, озюнинъ шаир достуны чагыра...»).

Некрасов бу аджайип татар эфсанесининъ сонъуны шу сатырларнен битире:

«Но умер поэт. Прилетать перестал Пернатый певец. Полный горя С тех пор кипарис сиротою стоял, Внимая лишь ропоту моря».

Бу улу шаирнинъ хатырасы, бизим халкъымыз арасында, ялынъыз бойле эфсанелерде сакъланмай. Онынъ шиирлерини, Русиеде яшагъан, къадимий медениетлерге саип олгъан эрмени, гурджи, украин халкъларынынъ зиялыларынен бирликте, XIX асыр орталарында, озь ана тилерине, бизим илери кельген зиялыларымыз да терджиме этип башлайлар.

Авропа мемлекетлеринде, А. С. Пушкиннинъ эдебий шуретини, биринджи оларакъ, мешур француз эдиби Проспер Мериме дар-

къата. Озюнинь «Кармен» адлы повестинде, Мериме Пушкиннинь «Чингенелер» поэмасынын сюжетинден файдалана.

Пушкиннинь замандашларындан онынь акъкъында энъ чокъ ве энъ гузель сёзлер исе, улу поляк шаири Адам Мицкевичнинь къалеминден тёкюле. «Пушкиннинь ерини ич ким тутамас, – дей о озюнинь хатырлавында, – чешит алий сыфатларны озюнде бойле юксек дерджеде бирлештирмеге бильген деалар, мемлекетлерде 100–200 йылда бир кере догъа биле».

Улу шаирнинь «Евгений Онегин» шиирий романыны русча оригиналда окъугъан Карл Маркс, озюнинь «Сиясий икътисаднынь тенкъидине дайр» адлы эсеринде, Пушкиннинь меарети акъкъында пек мусбет фикирлер бильдире.

Бугуньки куньде энди Пушкиннинь эсерлери дюнья халкъларынынь юзден зияде тиллерине чеврильди. Терджимелернинь чокъусы, энъ корюмли шаирлер ве языджыларнынь эллеринден чыкты.

Элимизде олгъан малюматларгъа бакъкъанда, А. С. Пушкиннинь эсерлерини — бир къач кучюк шиир ве масалчыкъларыны – бизим тилимизге илькиде, бундан 126 йыл эвель, 1848 сенеси, Симферополь губерния гимназиясынынь татар тили оджасы Абдураман Челеби Кырым-Хавадже терджиме этип, оларны озюнинь «Татарско-русские разговоры с присовокуплением к ним пословиц, басен, образцов для склонений и спряжения татарских слов» адлы дерслик китабына иляве оларакъ нешир эте. Сонъра, шаирнинь олюмининь отузынджы йыл дёнюми — 1867 сенеси, онынь «Багъчасарай чешмеси» поэмасыны кырымтатар тилине караим алыми Юсуф Исакъ огълу Эракъай (Эрак) терджиме этип бастыра.

Улу шаирнинь догъгъанына 100 йыл толмасы мунасебетинен откериледжек тантаналарнынь арфесинде, икътидарлы медениет эрбапларымыздан тарихшынас, хаттат Осман Акъчокъракълы «Багъчасарай чешмеси»ни кырымтатарджагъа терджиме этерек, 1899 сенеси Петербургда кырымлы Ильяс Бораганскийнинь матбаасында, русча ве татарджа олмакъ узъре эки тильде айры китап шекилинде нешир эте. Кене Осман Акъчокъракълы 1906 сенеси, Оренбургда Фатих Керимий нешриятында, озюнинь «Кырым гонджелери» адынен чыккъан шиирлер топламына А. С. Пушкиннинь «Арзу» шиирини ве «Евгений Онегин» шиирий романынынь бир парчасыны терджиме этип дердж эте. Шу йыллары, белли маариф хадимлеримизден Осман Заатов да, кырымтатарджасына шаирнинь «Скупой рыцарь» («Саран пехлеван») адлы кучюк трагедиясыны чевире. Бир йылдан сонъ, 1901 сенеси, бу трагедия Багъчасарайда, ильк татар драма труппасы тарафындан сахнагъа къоюла.

XIX асыр орталарында, ярысындан чокъусы арапча, фарсча сёз ве табирлерден ибарет, халкъ кутълелерине анълашылмагъан къадимий (сарай) эдебий тилини ред этерек, халкъ лакъырды тилине якъынджа бир эдебий тиль догъурмакъ пешине тюшкен дигер маарифперверлеримиз киби, Юсуф Исакъ огълу Эракъай, Осман Заатов, Осман Акъчокъракълы, Абдулгъафар Шейх-заде киби му-

аллимлеримиз де, сексенинджи ве докъсанынджы йыларда, рус яызджыларынын эсерлерини ана тилине, янъы эдебий тильде терджиме этмеге уруналар ве пек буюк мувафакъиетлерге иришелер.

Юсуф Исакъ огълу Эракъай 1867 сенеси «Багъчасарай чешмеси» поэмасынын баш къысмыны шойле терджиме эте:

Гирай турыр, гёзюн сюзер, Чубугъы тютер агъызында, Мутый къуларары сус гезер Азим ханнын этрафында. Сарай чым-чырт, хан азретин Горенлер окъур джанында Теса эм гъам ишаретин, Онынъ фаслы джемалында. Шевкетли, тез укюм илен Эль сунып, ишарет идер. Джеми итпасы олан, Теменна идерек гидер Сарайда генди пияде «Ах!» идер, гокюс гечирир, Мах юзю даа зияде Эфкъарын гёзе сачырыр. Нидже кок юзюнде фаслы Булут, думанлы далгъалар, Парлак, биллюр айне мисли Суйда гёстерир гольгелер...

20 йылдан сонъ, 1897 сенеси, поэманын айны шу сатырларыны, Осман Акъчокъракълы бойле чевире:

Герай назар дике къалмыш, Тютер люлеси агъызында, Мутый къулар диван турмуш Явуз ханнын этрафында. Сарай халкъы сукют узьре Исаб итмектелер гъает, Ничюн бойле элем узьре Гъазапланмакъта хан азрет? Эман джумле халаикъе Ишарет вирди укюмдар, Дагъылдылар сола, сагъа Баш эгубен халайыкълар.

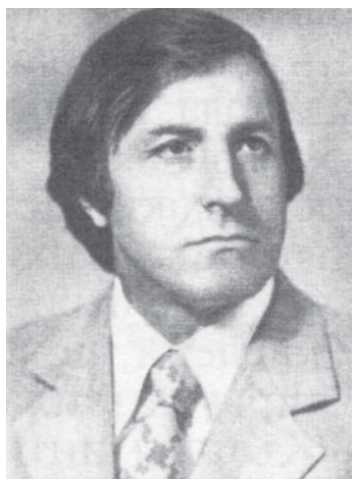
Ялынъызлыкъта къалмышдыр хан, Чекер бир «ах!» мелялетле, Юзюнден эм олур аян, Анынъ къальбиндеки эйджан. Юрегиндеки гъам заир Нидже гольге идер гуя Сия ве мейъус булутлар Айне гиби дум-дуз суя...

Эгер бу эки парчаны бири-биринен тенъештирип бакъсакъ, эки терджименин арасында йигирми сенеден зияде вакъыт кечкенинден ве эдебий тилимиз шу йылар ичинде даа зияде инкишаф эткенинден, Осман Акъчокъракълынын терджимеси, тиль джеэтинден даа ачыкъ, даа тюзгюн чыкъкъаны анылашылыр.

1905 сенеси Биринджи рус инкъилябындан башлап, ишлене-ишлене зенгинлешмеге, саделешмеге юзь туткъан эдебий тилимиз Александр Сергеевич Пушкиннин эляк олгъанына 100 йыл толувы мунасебетинен отъкериледжек умумхалкъ тантаналарынын арфесинде, бизим несиль эдебиятчыларнын базылары улу шаирнин шиирлерини терджиме этмеге киришкенде, тиль джеэтинден, шубесиз, Юсуф Исакъ огълунын, Осман Заатовнын ве Осман Акъчокъракълынын чеккен кучлюклерине о дередже огърамадылар. О йылары, бизде ана тилимизде Пушкиннин «Капитан къызы», «Дубровский», «Станция бакъыджысы», «Къар бораны» киби несир эсерлери, «Багъчасарай чешмеси» романтик поэмасы, «Руслан ве Людмила» поэмасынын бир къысмы, лирик ве публицистик шиирлери, «Балыкъчы ве балыкъ акъкъында масал»ы ве дигер бала шиирчиклери басылып чыктылар. Булар саесинде Пушкин халкъымызгъа даа зияде якъын олды.

Шаир «Чаадаевге» серлевалы шииринде, буюк ишанчнен:

«Инан, аркъадашым, келир бир кунлер, Догъар бахт йылдызы — айдын ве парлак. Русие уйкъудан уяныр мутлак. Виран чарлыкъ узьре алтын сув иле, Бизим адларымыз язылыр илле», деген эди.

Эрвин УМЕРОВ

ЯНЬГЫЗЛЫКЪ

Икяе

Онынъ ады Сабырлы эди. Онынъ анасы джыныслы овчарка эди. Онынъ бабасынынъ – гъает балабан къашкъырнынъ териси чокъ вакъытларгъадже Сулейманнынъ кровати янынъда полгъа тѣшевли эди. Бу терининъ къокъусы кучюк Сабырлыны сескендире ве де-фаларджа ачувнен ырылдамагъа меджбур эте эди.

Сабырлынынъ дюньягъа келювине чобан Сулейманнынъ узакъ тувгъаны Дагъджы себепчи олды. Дагъджыны койнинъ аджысы демек мумкюн. Яш экенде о Меккеге ве Тюркиеге баргъан, Балкан мемлекетлерини доланып чыкъкъан, узун муддет Орта Асияда яшагъан, бир къач тильде сербест къонуша. Ана юртуна къайткъан сонъ, баба-деделери башлагъан ишни девам эттирмек ичюн чайыргъа кетти. Затен, Дагъджылар тавабасы даима дагъда яшай эдилер,

Дагъджы койге сийрек келе. Дагъдан энгенинен о дос-догъру колхоз идаресине бара, дагъларда оськен ве пишип тамам къувамына кельген кийик фындыкънынъ, джевизнинъ, ахлап ве алманынъ тез джыйып алынмасыны талап эте, бундан сонъ бир торбачыкъ озюнинъ севимли тютюнини ала, тюкянгъа кирип къаве, кесек ше-кер, зейтюн сатып ала ве чокъ вакъытларгъадже койде корюнмей.

Дагъджы койдешлерининъ эвлерине пек сийрек кире. Софра башында къурунып отурмакъны севмей, амма той-джыйындан, я да дигер мерасимлерден къалмай. Корюшеджек адамларынен даима кой къавесинде корюше. Бу сефер кельгенде къаведе бир янъылыкъ эшитти: чобан Сулейман аселет Мариупольге барып, темиз джыныслы аджайип овчарка копеги алып кельген. Мешур копек асрайдыжы рум Эмпедокльден он къойгъа дѣньиштирип алгъан.

Экинджи куню Дагъджы, адетине рагъмен, тувгъанынынъ азба-рында тура ве бир четте яткъан копекке узун кирпичли козьлерини къысып бакъа эди.

Дагъджы джеviz терегинден ясалган чубугъыны чеке-чеке узакъ вакъыт идемей турды, сонъра истер-истемез сёйленди:

– Зарарсыз копечик. Сукюнеттен сонъ, Сулейманнынъ мемнюнсиз назарыны сезмеген киби, иляве эти:

– Он къююннынъ ерини тутаджакъ киби корюне: аякълары къавий, козьлеринде мана бар.

Бу сёзлерни кендине акъарет эсап эткен Сулейман кинаели кулюмсиреди.

– Исар янында таптала берме, Дагъджы агъа, ичери буюр, – деди о. Дагъджы чубугъыны агъызындан алып джебине сокъты.

– Иште буюр эттим. Манъа джанынъ агъырмасын, кетирген копегинъ зарарсыз, амма чобан ишине лякъайдсыз, санъа кучю джеэтинден йыртыджы, акъылы джеэтинден исе мутефиккир копек керек, – деди Дагъджы. Сулейман тарафкъа элини саллаяракъ сёзюни битирди: —Эм бойле копек сенде олур. Анджакъ, ыргъачы копек кетиргенинъ ичюн санъа машалла.

Сулейман Дагъджынынъ не ичюн кельгенини анълады. О тувгъанына тараф адымлаяракъ, оны къучакълайджакъ олды, Дагъджы сакин арекетнен ондан чекильди.

– Бизим бутюн айванларымыз сенинъ элинъде, – деди о акъырын давушнен. – Мен бу ишни тек сен ичюн дегиль, эпимиз ичюн япам. Тешеккюрге аджет ёкъ.

Бир айдан сонъ Дагъджы овчарканы орманнынъ энъ чытырманлы ерине алып барды. Чатал къазыкъкъа зынджырнен къыскъа этип багълады. Бундан сонъ, янашадаки къая устуне тери тёшегини яйды, чубугъыны ве тюфегини янына къойды ве юкълап къалды.

Яры геджеде уянды. Овчарка шыншыкъламакъта, гедже тынчлыгында онынъ зынджыры эп шыкъырдай. Кокте, дерсинъ, ирип битеяткъан айнынъ инджечик кесеги ялдамакъта. О ерге зайыф шавле сача, амма отъкюр авджы козю кучюк чалыларнынъ пытачыкъларыны биле коре.

Дагъджы къурсагъы устуне айланып ятты ве яваштан тюфегини чекти. Копек титреп инълемекте эди. Демек, душман якъын арада. Бу саниени къачырмамакъ керек. Белли ки, къашкъырлар озьлери алякъада булунган ыргъачы копеклерни сагъ къалдырмайлар, иш биткен сонъ оларнынъ богъазларыны кемирелер. Дагъджы Орта Асияда экенде бойле алларнынъ шааты олган эди.

Дагъджы динъленди: овчарканынъ раатсыз фырланувындан гъайры бир шей эшитильмей. О тюфегини омузына тиреди ве тапанджаны артына чекти. Амма даа чокъ беклемек керек олды, аман-аман сабагъадже бойле алда ятты. Дагъджы тёпедё къыздырылган тава ичине къойылган ягъ кесеги киби ирип кететкъан айгъа теэссюфнен бакъып алды.

Ниает, къашкъыр джесаретленди. О, къыскъачыкъ зынджырнен

къазыкъкъа багълангъан ве къаршылыкъ косътермеге чареси ол-
магъан овчарканы озъ истегине тез бойсундырды.

Дагъджы тюфегини козьлеп туткъан алда бекледи. Къашкъыр
эр анги дакъкъада копекни кемире биле. О бу дакъкъаны къачыр-
мады. Сагъыр къуршун сеси дагъ-ташларгъа урулып, «ох!» деген
акс-сада берди. Къашкъыр янбашына йыкъларакъ, индже сеснен
инъледи. Сабырлынынъ аяты бу дакъкъадан башлады...

Шимди Сабырлы баягъы яшта. Онынъ бир къулагъы ве къуйругъы
ёкъ. Оларны та беш яшында экенде гъайып этти.

Аязлы къыш эди. Узун ве къаранлыкъ геджелерде кой этрафында
корюнмез кольгелер фырлана, къара кокке бакъып асретликнен
улуйлар.

Шу гедже Сабырлы еринден турды, яхшы этип керильди ве къош-
ны доланып кельмек ичюн кетти. Этрафта теналыкъ ве тынчыкъ.
Амма бираз даа юрьген сонъ Сабырлы ойле бир къокъу дуйды
ки, джелькесиндеки юньлери деръал тим-тик олды. Сабырлы огге
атылды. Устю къарнен орьтюли кубре обасына барып еткенде о
дивардаки деликтен къош ичине атылып кирген кольгени сечти.
Бу деликтен, адетте Сулейман кубре ташлай, къошнынъ авасыны
темизлемек ичюн кимерде оны ачып къоя. Корюне ки, бу сефер
Сулейман оны къапатмакъны унуткъан ве къашкъырлар бундан
файдалангъанлар.

Сабырлы аман кольге артындан сычрады. О биринджи олып
артындан еткен къашкъыр къошнынъ бир кошесинде уймелеш-
мекте олгъан аркъадашларынынъ янына баралмады, тишленген
богъазынен бираз даа джылышты ве сусып къалды.

Шаматаны эшиткен Сулейман ич урбасынен чапып чыкъты.
Къошнынъ къапысыны ачкъанынен шиддетнен чапаланмакъта
олгъан тенлерге расткельди. Шу дакъкъада недир кокюсине урул-
ды, о атылып кетти ве башынен диваргъа барып урунды, сонъра
йыкълды. Къоркъудан кошеге сыкълашкъан къоюнлар бирден ты-
шары атылдылар. Сулейман яткъан еринде яралы къурсагъындан
чыкъкъан ичеклерини эллеринен тутаракъ, къоюнлар таптамамасы
ичюн аякъларыны букти...

Сабырлы дженк мейданынынъ ортасында эди, душманларыны
кокюсинен урып йыкъа, деръал тишлеринен богъазларына япыша,
шиддетнен уджюм эте ве къорчалана, турмадан фырлана эди.
Онынъ къуйругъыны тишлеп уздилер, къулагъыны кимдир чайнайт-
къаныны сезип турды, амма курешни бир анъ биле токътатмады.
Эки кере янъгырагъан къуршун сеси копекни олюмден сакълап
къалды. Чобаннынъ апайы Пакизе элине тюфек алып чапып кель-
ген. Къуршунлар къашкъырларгъа тиймеген олса да, баротнынъ
балкылдагъан ярыгъы оларны къоркъузды.

Къолум-къомшу топланды ве шаматанен арабагъа ат екип
башладылар. Чобанны районгъа алып кетеджекте о къурсагъыны

тутып турган эллерини яваш чекти. Бу эллер чаресиз алда салынып кьалдылар. Азбар кьапы янында яткан Сабырлы яныкьнен шыншыкьлады...

Сабырлынынь бу кьавгьадан алган яралары тез тюзельдилер. Дигер меселе копекни чекиштире эди: оныньнен кимсенинь иши ёкь, онынь севимли адамы Сулейман исе гьайып олды. Онъа биринджи кере яньгьызлыкь дуйгьусы токьунды.

Пакизе огьлу Айдерни кокюсине басаракь, эп агьлай. Сонъра о хырылдап кьалды, сеси чыкьмай, айтаджакь лафларыны ишмарнен анълата, эксери вакьытлары, яваш-яваш салланаракь, бир нокьтагьа бакьып отура...

Айдер он эки яшында эди. Къаралтыда бабасынынь ерини тутып оламай, о тютюн кьырмагьа, емиш джыймагьа ярдым эте, кьоюнларны бакьа, мектепке бара.

Сабырлыны башкьа чобангьа – ачувлы ве шефкьатсыз адамгьа бердилер. О Сабырлыны корьгенинен севмеди. Ич бир себепсиз оны кьамчылай. Бойле котеклернинь бириси вакьытында Сабырлы онъа уджюм этти. Отю патлагьан чобан артына чекильди ве даянып оламай, кьачып кетти. Сабырлы оны такьип этип отурмады, артына айланып, эв бетке чапып кетти.

Айдер оны асретликнен кьучакьлады. Сабырлы бир заманлар Сулейманнынь элинден кельген алидженап араретни кене ис этти. Копек кьуванчнен инъледи ве бойле вакьытта салламагьа кьуйругьы олмагьаны ичюн артыны о якькьа-бу якькьа бурды.

Акьшам чобан кельди, ондан кельген ракьы сасыгьындан янына барылмай эди.

– Бер копекни, акс алда сени кьандалай киби эзип ташларым! — деди о юксек давушнен. – Пакизе, айт яврунъа, копекни манъа колхоз берди ве о эндиден сонъ менимкидир!

Сабырлы эв янына барып ятты, джелькесиндеки юньлери тиклендилер, козьлеринде сувукь атеш балкьылдады. Айдер эвден тюфегини алып чыкьты.

– Кет! – деди о ачувлы сеснен. Кет дейим санъа! Копекни санъа бермем. Сен оны урдынъ. О сени ольдюрир: копекнинь де сабыры тюкене биле. Эйиси, кет. Мен сени аджыйым.

Чобан озюне догьрултылган тюфекнинь агьызына бакьты, бу анъде оны ычкьырыкь тутты, салпырап турган штаныны эки кьолунен котерди ве аякьлары тюбюне кьакьырып тюкюрди.

– Шу матюв копек манъа пек керек эди, – деп сомурданды ве кете башлады. – Насыл назиклешкенлер, копекке ола тюфек котерип чыкьалар... Кьандалай десенъ, кьандалай, о да шу ёлгьа кеткен... Копекке ола адамны...

Арадан бир кьач йыл кечти. Кьоюнларны Айдер бакьып башлады. Аят кене баштакиси киби девам этти – Сабырлы кьоюнларны чёльге айдап чыкьа, оларнынь тараф-тараф олып кетмелерине

ёл бермей, орманның кыранлык ерлерине бардырмай, геджелери исе кышны кыорчалай.

Яныктан ве козь яшындан кыуруп, кыартайып кыалган Пакизе аяттан кетти. Кене азбарда кыадынлар аглаштылар, Сабырлы чайыргыа кетти, дагының энъ узакъ, энъ чытырманлы, озъ аяты ильки башланган ерлерге барып, кой бетке бакъаракъ бутюн гедже яныкылы улуды. Янъгызлыкъ дуйгусы догъурган бошлыкъ оның юрегинде эп кенишледи... Бундан сонъ Сабырлының сюеклери сызлап, агырып башлады, арекетлери агырлашты—оны кыартлыкъ басмакыта эди. Копеклернинъ тутушкыанларыны коръсе, сес-солукъсыз четтен кечип кете. Эгер керек олса, эбет эр анги кыопайчора копекке акылы кыоймагыа такыаты ете. Этрафтаки копеклер оны эвелькиси киби урьмет эте, онъа ашыкычанлыкынен ёл бере, артындан итирамнен бакып кыалалар.

Сабырлының яшлыкытан бир эксиклиги бар эди, о эр шейнен меракылана. Бу эксиклиги ичюн омюр бою чешит кыолайсыз алларгыа кыалып келе. Кучелек экенде атештеки йылтыравукъ ташчыкынен меракыланды. Барып кыокылайджакъ олды ве агызбуруныны якты. Бир кере о акыыр ичинде ята эди. Янашасында бенекли сыгыр ашыкымайып сакыыз чайнай. Яры геджеде уянып, бенеклининъ янында салланып турган индже аякылы бузавчыкыны корип шашты. Сабырлы бир керечик афырды ве оның янына барып меракыланды: «Сен кыайдан кельдинъ? Ве умумен, сен кимсинъ ки, озъ башыньа мында пейда олдынъ?».

О тек буны бильмек истей эди, амма бенекли оны бойнузларынен ойле урды ки, он адым кыадап ерге учып кетти.

Кыартайган, буюк аят теджрибесине малик Сабырлы бу адетини кене де терк этмеди. Эвден чыккыан вакытларында койни эппи долана, бутюн азбарларны, аралыкыларны тешкере, бир кере демирджилик устаханеси янына барды. Анда атны наллай эдилер, о якытан янган юнь кыокыусы келе. О бу ерни бегенмеди. Адамлар насылдыр джанлы шейни якыалар...

Дженк кельди. Ачлыкъ башланды, эвлер кыаранлыкъ ичине комюльдилер. Айдер гонъюлли оларакъ джебзге кетти, пек чокъ эркеклер кеттилер. Бундан сонъ колхозның кыоюнларыны, туварларыны, атларыны айдап алып кеттилер. Сабырлы ишсиз кыалды.

Немселер пейда олдылар – Сабырлы, эбет, оларның душман экенини бильмей эди. Бир кере, эски адети боюнджа, койни доланып чыкмакы истеди. Кене яхшы о айланчык ёлларнен кельди ве бу оны кыуртарды. Кыуршун атылды – о буны коръди – ве ёлның ортасында чапып кететкыан сары копек буруныны балчыкыкыа сокыаракъ йыкылды. Сабырлы копек турармы экен деп бираз бекледи, лякин мийи ве кыаны акыып яткыан копек бир даа турмады. Бу да азлыкъ эткендай, кыыскыа кыонучлы чызмалар кийген юзьсюз адамлар оның янына келип тепип де бакытылар.

Сабырлы буюк телюке кършысында турганыны ве ачыккозь олмакъ кереклигини анылады. Гедже эвге кыйты. Одалар бомбош: орталыкъ кыйыр-чыйыр, полда кырылган савут-саба парчалары сачылып ята. Къомшу эвде, – о ерге якында кърт Дагджы кочип кельген эди – Дагджынынъ апайы кычырып агълай: джебэджи Айдернинъ апайыны ве кызыны алып кеткенлер, оларнынъ талийлери не оладжакъ?..

Бомбош эв ичине кыйтып кельген сонъ Сабырлы янгъызылык дуйгъусыны учъ, беш, он кере зияде ис этти. Таныш къокъуларны къокълаяракъ ве инсан киби агъыр кокюс кечиререк, баягъы вакыткъадже ода-одадан юрьди. Ниает, текмиль алсызланган алда къапы янына келип ятты ве агъыр эм де раатсыз юкьугъа кетти.

Онынъ тюшюнде парлакъ бааръ эди, къапыдан айдын кунеш нуры кире ве оны кыздыра; янында къалын аячыкъларынен саллансуллан этип Айдернинъ кызы юре, сонъ онынъ янында чонъкъайып, оны сагълам къулагындан тутып чеке. Бу онынъ яшына нисбетен пек итирамлы арекет олмаса да Сабырлы мемнюнликнен яваштан ырылдай, козьлерини юма...

– Сабыр! – деп чагъырды оны Айдер ве эр вакыт сабалары айткъаны киби иляве этти: – Айды кеттик.

Сабырлы атылып турды – о шорбаджысынынъ сесини ачыкъайдын эшиткен эди. Керчектен де аятта сеслер эшитильди. Копек сеслер кельген тарафкъа кетти – о аятта эр шейнинъ яхшы олганына эмин эди, эр шей эскиджесине: одалар ичинде шорбаджынынъ кызчыгъы семиз аячыкъларына басаракъ, чапкъалап юре, Айдер озю исе оны чельге кетмеге чагъырды...

Башына тепме урулган сонъ, озюне кельди. Бутюн къуветини топлап, насылдыр сасыкъ чызмалар арасындан тышкъа атылды. Артында недир тасырдады, сагъ арт аягына бир шей келип урулды. Бираз даа чапкъан сонъ, Сабырлы аягъы джансызланып къалганыны дуйды («Булар насыл адамлар я, биревнинъ бир ерини агъыртмакътан оларгъа не файда?...»)

Токътамагъа къоркъып, о зар-зорнен учъ аякълап кетти, Агъры эп артты. О сыкъ чалылар арасына барып кирди, уджлу тикенлер тенини тырнады, юнioni юлкып алдылар. Телюкесиз ерге барган сонъ токътады, ятты, къан акъаяткъан аягыны мукъайтыкънен ялады. Эппи вакыттан сонъ, агъырлашкъан башыны салындырып, фышнай-фышнай кетти. О къаякъкъа бараджагъыны бильмей, амма койден мумкюн къадар узакъ кетмек истей, шимди анда анылашылмаган дешетли шейлер олмакъта...

Чайырда бол-сал оськен алмалар, джеvizлер, фындыкълар ве дигер емишлер Сабырлынынъ дикъкъатыны чекмейлер, эгер шараит изин берсе, о буларны бир заман ашамаз эди. Сабырлынынъ аягъы шишкен ве о юрип оламаган сонъ, биринджи кунълери ерде яткъан чурюк емишлерни аша-

магъа меджбур олды. О дудакъларынынъ уджларынен тереклер астында оськен базы отларны узип ала ве чайнай. Дерсинъ, ичинде кимдир бу отларны ашамакъ керек олгъаныны айта.

Бахтына, къуршун сюекке токъунмагъан – бир афтадан сонъ Сабырлы зар-зорнен авгъа кетти. Ювасы огюнде узакъ ве сабырнен беклеген сонъ, о семиз сычавулны тутты – сайлап отурыладжакъ вакъыт дегиль эди. Эндиден сонъ къоянлар, барсукълар, сычанлар онынъ ашы, дагъ исе эви олды.

О койге, адамларнынъ янына бармакъ истей, о тек озюнинъ даимий ёлдашы олып къалгъан ачлыкътан, геджелери юкълатмай-ып, чапмагъа меджбур эткен сувукътан, дагъ ичинде кокюсинден къар кечип юрьмектен дегиль, онынъ юрегини тельчелеп алып тургъан янгъызлыкъ дуйгъусындан эзиет чеке эди. Эр гедже тюшюне Айдер кире. О, адетиндже, къыска этип: «Сабыр! Айды кеттик», – дей. Айдернинъ къызчыгъы исе онынъ къулагъыны тарта, къапыдан парлакъ кунеш нуры кире. Баягъы теджрибели копек терен кокюс кечиререк, гедже дагъдаки бутюн сеслерни ве шытырдыларны ачыкъкозълукнен динълей.

Азлы къыш геджелерининъ биринде Сабырлы даянып оламады, бутюн гедже кой этрафында доланды, сабагъа якъын исе пуса-пуса озъ эвине кирди. Малхане янгъан, эвнинъ къапы пенджерелери мыкълангъан. Азбарда доланды, таныш, тувгъан къокулардан башы айланып, ярым йыллыкъ кийик аяты девиринде эльде эткен мукъайтлыгъыны унутты, о эв артына айланды ве азбардан кечип, юрегине якъын чайырыны терк эткен Дагъджынынъ азбарына кирди.

Къарт копекни корьгенинен таныды, онъа насылдыр емекнинъ къалымтыларыны, къатып къалгъан отьмек къабукъларыны кетирди, сонъра чарыкъ ичюн деп джибитильген эки кесек баягъы тазе бугъа терисини берди.

Сабырлы кетирильген шейлерни ашыкъып ашай, кимерде бир башыны котерип къарткъа бакъа, Дагъджы исе яшлангъан козълеринен эп бир нокътагъа бакъып тура, нелердир сомурдана: «Ахырзаман, ахырзаман!..» – деп фысылдай къартнынъ къурукъшагъан дудакълары.

Чарыкъ ичюн азырлангъан терилерни Сабырлы тишлеп алып кетти. Гедже онынъ ювасы устюнде боран увулдагъан, бутюн этрафны зифт къаранлыкъ саргъан вакъытта оларны ашыкъмайып ашады. Бундан сонъ кене тюшюнде ачыкъ къапыдан киреяткъан парлакъ кунеш нурыны корьди, Айдернинъ семиз аякълы къызчыгъы саллана-саллана онынъ янына кельди ве сагълам къулагъындан тартып ойнады, бу онынъ ошуна кетти...

Сабырлы кимерде бир Дагъджынынъ янына келе ве эр сефер ашаладжакъ киби бир шейлер ала. Баарьге чыкъкъанда къарт да гъайып олды, копек башкъа эвлерге кирмеге джесаретленмей де, истемей де. О озюнинъ копек акъылынен бир акъыкъатны анълады:

адамларнынъ озьлери ачлыкътан шишип яткъан бир вакъытта ким онъа аш берир.

Меракъ зевкъынен янув адети онынъ башына кене бир феякет кетирди. Даа якъынларда къардан арынган мейданлыкъта, араларында ешилъ когетлер корюнип башлагъан сары отлар арасында онынъ козюне томалакъ йылтыравукъ бир шей илишти. Демир парчасы иште, башкъа копек олса бу шейге къулакъ асмаз, озь ёлуна кете берир эди. Сабырлы исе онынъ янына барды, къокълап бакъты, этрафында доланды, сонъра бираз сусып турды ве ниает аягынен енгильден токъунды. Бу вакъытта къоркъунчлы адисе юзь берди – недир патлады, атеш балкъылдады ве дешетли дарбеден сонъ Сабырлы эсини джойды...

Шашыладжакъ шей, амма копек сагъ къалды. Умумен, насыл олды да, бу вакъыткъадже о немселер чайырға комген ве дагъдан тюшеджек партизанларға сед эсап эткен чокътан-чокъ миналарнынъ бир де-бири басылып патламады.

Пек къатты контузияға огъраган Сабырлынынъ алы феналашты. Энди о сыкъ-сыкъ хаста ола. Эгер ачлыкъ ве къайгылы янъгызлыкъ дуйгъусы олмаган олса, озь ювасындан асыл да чыкъмаз, башыны котермейип ятар эди. Койге барган вакъытларында о мытлакъа Дагъджынынъ азбарына кире, лякин шорбаджы онъа аш бермек ичюн чыкъмай. Долана-долана кене дагъға къайта...

Сонъки афтада Сабырлынынъ сагълыгы сонъ дередже феналашты. Бутюн бу куньлер девамында о ач ятты, вакъытнынъ куньдюз я да гедже экенини, корьгенлерининъ тюш я да керчек экенини айырды этип оламады. Онынъ мийинде эр шей къарышты: кечмиштеки ве шимдики яшайышынынъ манзаралары, корьген тюшлерининъ кесеклери къарышып кетти. О энди ич бир шейте тааджипленмей...

О бутюн кучюни топлап еринден турды ве кой бетке яваш-яваш чапып кетти. Койге якъынлагъанда мукъайтлыкънен пусты: о чалылар арасында турган ешилъ урбалы адамны корьди. О адамнынъ элинде къыска йылтыравукъ шей бар, о шейден кой сокъагында ольдюрильген сары копекни анъдырыджы бедат къокъу келе. Адам акъырын адымларнен о якъка-бу якъка юре, тосат-тосат хафиф саба думаны ичине чомып турган кой бетке бакъып ала.

Сабырлы таныш олмаган адамны айланып кечмек макъсадынен сес-солукъсыз четке бурулды. Он адым къадар юрьген сонъ онъа кене токътамакъ ве сусмакъ керек олды: бу ерде де ешилъ урбалы адам тура эди. О терекке таянып тура ве акъырын давушнен йырлай. Ольдюриджи къыскачыкъ шей онынъ кокюсинде асувлы тура.

Сабырлы мукъайтлыкънен артына чевирильди. Анълады ки, бу адамлар кимнидир беклейлер, я да ненидир къорчалайлар. Копек, тек онынъ озюне белли олган сокъакънен, къызылчыкъ тере-

клери сыкъ оськен ерге кетти. Керчектен де, бу ерде онъа койни сарып тургъан аскерлер арасындан, аскерлер сарымындан сес-солукъсыз кечмек мумкюн олды...

Койге киргенинен Сабырлы насылдыр джанланув сезде. Сонъки йылларда сытыкъ чырайлы сускъун койнинъ къияфети ичюн бу бир янъылыкъ эди. Бу ал копекни эеджанландырмады. Койнинъ къияфетиндеки эр анги денъишюв онынъ ичюн тек янъы телюке догъура биледжегини чокътан анълагъан эди. Бунынъ ичюн де Сабырлы буюк мукъайтлыкънен койнинъ баш сокъагына барып чыкъты.

Сабырлы бир четте турып, койнинъ къартлары, къадынлары ве балалары эллеринде бохчалар ве бурумларнен мектеп бетке кететкъанларыны сейир этти, анда, мейданда кусъкюн черели адамлар топ-топ олып туралар. Балалар агъайлар, буюклер исе титреген аджныкълы сеснен яваш-яваш лакъырды этелер. Бундан сонъ устю ортюли ешилъ машиналар келип токътадылар. Оларнынъ ичинден ешилъ урбалы адамлар сычрап тюштилер. (Сабырлы истегинден тыш оларакъ, ерге япышыпджа турды). Мейдандаки адамлар сес-солукъсыз машиналаргъа минип башладылар, тек бир къартийчик къычырып агъады, кимлергедир мураджаат этти, кимлернидир чагъырды, онъа яш балачыкъ да къошулды. Сонъра орталыкъ тынчланды, Машиналар адамларны озъ ичлерине юты ве вызылдап къаякъкъадыр кеттилер. Оларнынъ копчеклеринден котерилген тоз бу алгъа шашып къалгъан киби эппи вакъыт тельгенип турды ве сонъ яваш-яваш ерге чёкти...

Сабырлы инсан киби агъырдан кокюс кечирди, яваш еринден турды ве тюшонджели алда къатып къалды. Дерсинъ о, энди къайда кетеджегини тюшюне эди: бом-бош олып къалгъан эвлернинъ, акъырлар ве кумеслернинъ этрафында долансынмы, ёкъса досдогъру чайыргъа кетсинми? Эбет, шимди о якъкъа барув койде быралкъыланыв юрювден хавфлы.

Сабырлы, эр алда озюнинъ ювасына кетти – о кендини пек фена ис эте, бундан гъайры, койде олып кечкен худжур ве анълашылмаз вакъиалар онынъ юрегини раатсызлыкъ ве къоркъунен толдурдылар. (Бу сефер о кой ичинден шашыладжакъ дереджеде къолай чыкъты,– кой четинде энди кимсе ёкъ. (Аджеба, онынъ бу ерде деми корьгенлери бир тюш эдими, ёкъса ачыкътан сандыракълап башладымы экен?!).

Арадан бир къач кунъ кечкен сонъ Сабырлы кене койге энди: ачыкъ онынъ ашкъазаныны ойле къувура эди ки, тосат-тосат эсини джоя.

Койнинъ мейданында мезар теналыгъы уком сюре, ойле тынчылыкъ ки, Сабырлынынъ тап улуйджагъы кельди, амма ичиндеки агърылар бунъа имкъан бермедилер. О яваш-яваш юрип, эр якъта сачылып яткъан бохчаларны, бурумларны, даа насылдыр шей-

лерни кьокълап бакъты, амма олардан ашаладжакъ шейлернинъ кьокъусы кельмеди.

Сабырлы яваш-яваш юрип кимсесиз къаралтылардан, аз-барлардан кечерек, койнинъ экинжи уджуна барып чыкты. Бу ерде онынъ иши онъ кельди – кунеште кызынып яткъан тавукъны тутты. Туткъанынен чалылар арасына чапып кетти. Бираздан сонъ Сабырлы туткъан авнынъ тек пuffy кьалды. Сонъ дудакъларыны ялай-ялай чёплюк чукъурынынъ четине келип турды, тавукъны бу ерден туткъан эди, не бермеген алла, кене бир шейлер тапар. Сабырлы чукъурны дикъкъатнен козьден кечирип тургъан арада сокъакътан тасырдап араба кечти. Узун бойлу сакъаллы адам араба устюнде тик тургъан алда арыкъ атчыкъны кьамчылай. Арабанынъ эр якъындан стол-стулларнынъ аякълары чыкып тура, бу обанынъ энъ устюнде исе учъ копчекли бала велосипеди тура. Онынъ кокке бакъкъан копчечиклери арабанынъ серпиндисинден де о якъкъа-де бу якъкъа айланалар. Бу шейлернинъ арасына сокъулгъан агъзы багълы эки чувалнынъ ичинде тавукълар кьоркъунен кьакъылдашалар.

Араба кечип кеткен сонъ Сабырлы мукъайтлыкънен гизленген еринден чыкты ве араба бетке бакъты, бакъкъанынен кьоркъудан къатып кьалды: бекленильмегенде арабанынъ артына ерлештирилген кьоджаман ящикте о озюни, сокъакъны, сокъакъ боюнда салланып тургъан сельбилерни, кунеш нурында парылдап тургъан чам агъачыны коръди. Озь-озюне четтен турып бакъмакъ мумкюн олгъанына айретленген Сабырлы араба артындан чапып кетти. Бойле этип чапмакъ ве озюнинъ насыл этип чапаяткъаныны коръмек онынъ ошуна кетти. Сабырлы сонъки бир къач йыл ичинде биринджи кере къуванч ис эти. Эгер кульмеге бильген олса, шимди о шакъылдап кулер эди.

Бирден сельбилер, чам агъачы къаякъкъадыр сычрап кеттилер ве Сабырлы шимди озюнинъ къулакъсыз башыны корип тургъан ерде дигер баш – кьой башы пейда олды. Бу кьозу эди, тёпеден саркъкъан кырмазы шертли бяз антернинъ уджу кьозунынъ манълайына токъунып тура. Кьозу башы узериндеки шейни коръмей, тек ис эте, бунынъ ичюн козьлерини тёгереклендирип, дешетнен башыны саллай, амма насылдыр стулнынъ тёпеге тикленип тургъан туягына асылгъан антерни тюшюрмек мумкюн дегиль. Антернинъ янында дигер эскилер асувлы. Чокътан-чокъ чешит ренкли ве чешит бичимли эскилер.

Кьозу манърады, огге ынтылды, эр шей эвельки ерине кельди – шкафнынъ кузгюли къапысы япылды ве Сабырлы кене озюни коръди.

Араба гъыджырдай, бир тарафкъа кыйыша. Кой битти, сагъ тарафтан колхоз акъырлары корюнди.

Джебэ Къырымгъа якъынлагъан сонъ атларны ве бутюн колхоз

айванларны айдап алып кеттилер, тек топал Аладжа ве Чатыр къалдылар. Дженк арфесинде Чатырнынъ бир козюне акъ тюшкен эди. Аладжаны дегирменджиге, Чатырны исе, этраф койлерден еди оксюз баланы эвине алгъан янъгъыз къартийге бердилер. Асылында атлардан бутюн кой файдалана – кимиси дагъгъа барып одун кетире, кимиси пичен, биревлер базаргъа барып-келелер. Аладжаны чекинеяткъан румынлер тартып алды ве сойып ашадылар. Чатырны исе, озюмизнинъкилер кельген сонъ, кене колхоз акъырына алып бардылар ве онынъ ярдымынен бир къач гектар топракъ сюрдилер – адамлар дженк себебинден бозулгъан яшайышнынъ гъайрыдан тикленмесини пек истей эдилер...

Сабырлы сёгюнч сеслерини, къамчынынъ авада сызгыргъаныны эшитти...

Араба токътап къалгъан. Иште, бойле шараитте четке чекильмек, телюкеден иракъ олмакъ керек, меракъ зевкъыны текяран къандырды, етер.

Копек сес чыкъармайып чапып кетти, пармакълыкълар арасындан кечти.

Арабагъа екильген ат сынган ог аякъларынынъ тизлерине таянып тура, дыр-дыр титрей ве токътамадан башыны саллай. Сакъаллы арабанынъ отургъычындан сычрап тюшти ве атнынъ башына, къурсагъына, сыртына къамчынен урып башлады. Атнынъ копюкле орьтюли янбашларында къара ве терен излер къалмакъта эди, Сагъ козюнден къанлы козьяш акъмакъта. Заваллы ат: «Урма мени, инсан, айтам да санъа – чарем ёкъ... Ольдюрсенъ де артыкъ юрип оламайджакъым...» – деп ялваргъан киби хырылдап нефес ала ве эп башыны саллай.

Атнынъ тиз устюнде тургъан ог аякъларынынъ бири ян тарафкъа бурулгъан, сынган ери агъарып тура. Сакъаллы исе эп къамчыны сызгырта, атнынъ расткельген ерине ура бере. Инсаннынъ сынъырсыз шефкъатсызлыгъы Сабырлыны къоркъузды.

Бир маальде Сакъаллы элиндеки къамчыны ачувнен котерип атты, исар янына чапып кельди ве ондан балабан бир таякъны чекип алды. Адамнынъ юзю дешетли эди, Сабырлы кендини мукъайтылыгъы ичюн макътай биле – шимди о исарнынъ дигер тарафында тура ве ат ашагъан котекни о ашамайджакъ...

Сакъаллыгъа атны даа чокъ дёгип отурмакъ керек олмады. Биринджи дешетли урувлардан сонъ, ат еринден тураджакъ олып ыдырынды, сонъки кучюни топлап текяранчыкъ котерильди, аджныкълы сеснен кишнеди, сонъра кене букюльген аякълары устюне гурсюльдеп йыкъылды.

Дарбелер бири-бири артындан атнынъ башына, сыртына энелер – харс! харс! – эткен сеслер эшитиле. Шаматалы хырылдайракъ, ат кучлю сарсынды, салланды ве арышларны гъыджырда-тып, къайышларны узип, яваш-яваш янбашына авды. Бойнундаки

хомуты джылышып келип къулакъларыны ве акъып тюшеяткъан козюни къапатты...

Сакъаллы элиндеки таякъны котерип атты ве негедир динъленген киби тургъан еринде къатып къалды – атта элини къулагъы янына кетирди. Амма Сабырлы акъыр ичинде ат кескин кишнегенини ондан эвель эшитти ве Чатырнынь сесини таныды...

Сакъаллы бирден о тарафкъа чапып кетти, онынъ чызмаларынынъ дарс-дурс эткен сеси баягъы вакъыткъадже эшитилип турды.

Сакъаллы кеткен сонъ, Сабырлы озюнинъ гизленген еринден яваш-яваш чыкъты ве араба янына кельди. Ичинде тавукълар олгъан чуваллар къыбырдамай эдилер, арабанынь артында тургъан юк-сек ящик къыбырдай – онынъ ичине къапавлы къозучыкъ азатлыккъа чыкъмакъ истеп чапалана.

Атнынъ боюн терисинден титремелер кече. Тазе къаннынъ кескин къокъусы копекнинъ бурунына урулды.

Ат туякъларынынъ сесини эшиткенинен Сабырлы кене пармакълыкъ артына кечти. Насылдыр бир кучъ оны бу ерден кетме-меге меджбур эте, бельки онынъ ичиндеки меракътыр, бельки де, адамлардан къача-къача эр бир шытырдыдан сакъынып юрьмек онынъ джанына такъ эткендир.

Сакъаллы Чатырны минип кельмекте, бир вакъытларда копекнинъ шорбаджысы Айдер минип юрьген шу Чатырны.

Сакъаллы арабагъа екили атнынъ къайышларыны бошатты, сонъра аягъындан тутып четке сюйреп ташлады. Бир козю акъ перде иле орьтюли Чатыр озюне не оладжагъыны беклеп индемей тура.

Сакъатлангъан ат ёл четинде яткъаны алда аягъыны эп къыбыр-дата, башыны котереджек ола, лякин башы онъа бойсунмай, эп тюшип кете.

Сакъаллы Чатырнынь янына кельди ве оны сакъатлангъан атнынъ ерине екти. Чатыр онъа бойсунды.

Сакъаллы ерде яткъан атнынъ башындан хомутны чыкъарып ала башлады. Бу эснада Сабырлы онынъ козьлери огюнде кене бир адалетсизлик юзь береяткъақыны анълады. Сабырлынынъ сабыры тюкенди.

О, Сакъаллыдан козюни алмагъан алда яваш-яваш артына чекилип башлады. Сакъаллы Чатыргъа хомутны кийсетти, сакъат атнынъ устюндеки дигер къайышларны чыкъарып алмакъ ичюн эгильди. Сабырлы шиддет алмакъ ичюн керек олгъан месафеге чекильди. Озюнинъ энди къарт экенини, сонъки йылларда яшап кечирген бутюн къоркъуларыны унутып, кендини кене челик окъ киби ис этти, къашкъырджасына йымшакъ ве сессиз басаракъ огге атылды ве шиддетнен сычрады.

Сабырлынынъ къарары догъру олып чыкъты. О, Сакъаллы тикленип башлагъан вакъытта онъа атылды, сыртына япышты, ерге

авдарды ве тишлеринен чалышып башлады: узяюльген урба парчалары сачылып кеттилер, бу манзараны сейир этип тургъан Чатыр тааджипнен фышкырды. Сакъаллы агъыр инъледи – бу давуш копекнинъ къуетине къует къошты, бутюн башына келип-кечкен белялар ичюн интикъам дуйгъусыны къоздырды, дерсинъ, оларнынъ эписинде тек мына шу Сакъаллы адам къабаатлы эди.

Тутушув къызгъынлашты. Эппи вакъыттан сонъ Сабырлы озъ тазый-ыкынынъ зайыфлашып башлагъаныны сизди. Онъа вуджудынынъ къуетсизленгени ве ашыкъчанлыгъы кедер эткен олса керек. Сакъаллы исе кучлю эди. Ерге йыкългъанынен о башыны омузлары арасына чекти ве копекнинъ онынъ бойнундан тишлемесине имкъан бермеди, озю исе кучлю къолларынен копекнинъ бойнуны сыкъмакъ истей. Сабырлы алсызлыкътан эп шыншыкъларакъ, душманыны ерге баса ве онынъ богъазындан тутмакъ ичюн джан аляметинен чалыша... Бу аят-мемат тутушув эди. Сабырлынынъ панджалары астындан эски парчалары, чуллар атылып чыкъа, о насылдыр къанлы парчаны тишлеп алды ве кенаргъа фырландырды. Сакъаллы душманынынъ къурсагъына аякъларыны тирей берип, сырты устуне чевирильмеге мувафакъ олды. Онынъ бир эли копекнинъ богъазына барып етти.

Сабырлынынъ нефеси тутула, хырылдай, аякъкапнынъ окчеси онынъ къурсагъына баса, бунъа бакъмадан онынъ енъмек имкъаны артты – бойле алда душманнынъ богъазына япышмакъ къолайлы. Сабырлы аль этиджи арекет ичюн кучюни топлады. Боюн мучелери кергинлештилер, Сакъаллынынъ терден сылангъан эли яваш-яваш бошап башлады.

Апансыздан Сабырлынынъ аркъасына недир токъунды – Чатыр оны таныды да, янъылмадыммы экен деп тешкерип бакъмакъ истедими, я да бу ерде не олып кечейткъаныны ачыкълап бильмек истедими – сувукъ бурунынен онынъ сыртына токъунды. Бекленильмеген дигер душманнынъ уджюмини шиддетнен урып къайтармакъ макъсадында Сабырлы ачувнен артына чевирильди. Айлангъанынен Чатырнынъ бир козю агъарып тургъан анъсыз башыны корип шашмалады. Бу саниеде онынъ мучелери бошалдылар, о душманына тыныш алмагъа имкъан берди – тутушувнынъ нетиджеси де бу саниеде аль олунды.

Демир пармакълар бир алкъагъа чевирилип Сабырлынынъ богъазыны янъы кучьнен сыкътылар. Копек аркъа аякъларыны шиддетнен ерге тиреди ве чаресизликнен чапаланып башлады... Олар исар бетке юварланып кеттилер. Бу ерде Сабырлы яваш-яваш онынъ козьлерине чёкмекте олгъан къаранлыкъны коръди. Қаранлыкъ эп джылышып онынъ козьлери ичине кеттикче терен кирмекте... Бу ал эписи олып бир дакъкъа къадар девам этти. Эзгеленмекте олгъан богъазындан бир чаре этип бир ютум аваны кечирген сонъ, Сабырлы козьлерини ачты. Сакъаллы бакъалап барып, ерде яткъан

таякьны элине алды – бираз вакыт эвель бу таякьнен о атны дёген эди – таякьны элине алды, змма меджалсыз алда арабагъа таянып къалды. Бир элинде таякьны пек туткъан алда дигеринен бойнундан акъаяткъан къанны сильди. Чатыр башыны салындырып серсемдже бакъып тура – бу ерде олаяткъан дёгюшюв, озю бир заманлар яхшы бильген копек, озюнинъ къайгъы-къасеветлеринен ве муреккепликлеринен оны сарып тургъан бутюн дюнья, ич бир шей оны меракъландырмай, онынъ башында тек озюнинъ къартлыгъынен багълы мискин ве монис фикирлер долана. Сабырлы яткъан еринде тыныш аларакъ кучь топлай ве яры ачыкъ козьлери астындан душманыны козете. О теслим олмайджакъ, сонъундаже дёгюшеджек. Адам къанлы тюкюрчигини ачувнен тюкюрди, таякьны онъайтлап тутты, яваш чевирильди ве копекке догъру кетти. Сакъаллы ашыкъмай эди, о сонъ дередже ихтиярлашкъан ве къуветтен тюшкен бу татар копегинден акъкъыны аладжагъына эмин эди.

Сабырлы бекленильмегенде фырланды – биринджи адымларында эминлик ёкъ эди – ве исарнынъ ачыкъ къапысы бетке сычрады. Арттан сёгюш, таякьнен исаргъа шиддетнен урулгъаны эшитильди. Амма Сабырлы энди узакъта эди.

Сабырлы гурь чалы астында баягъы вакыткъадже къыбырдамай ятты. Тюшюнде элинде балабан таягъы олгъан Сакъаллы токътамадан оны къувалай, о исе эп къача, къача...

Сабырлынынъ вазияти пек фена эди: бутюн вуджуды сарсып-сызлап агъыра, богъазыны эп бир шейлер сыкъа. Дерсинъ, шимди оны кийик копеклер сюрюси талады.

Кергинлик йымшагъан ве сандыракълавлары токътагъан сонъ, эр вакыттакиден де зияде ачлыкъ сезди. Дерсинъ, саба о тутып ашагъан анавы анъкъав тавукъ ёкъ эди... Лякин, яшамакъ истесенъ, озь-озюньни енъип, еринъден турмакъ ве койге бармакъ керексинъ. Бунъа башкъа чареси ёкъ. Акс алда гъайып олмакъ мумкюн...

Дагъ ичинден чыкъкъан сонъ, Сабырлы буюк сакътылыкьнен адым-ааяракъ, корюнмез кольге киби джылыша-джылыша, койнинъ энъ четиндеки эвнинъ янына кельди. О баягъы вакыткъадже этрафта доланды, къокъланды. Ашаладжакъ киби бир шейлернинъ къокъусы дуолмай. Койде кимсе ёкъ.

О сюйрелип акъыр янына кельди. Сукюнет. Агъзындан акъмакта олгъан силекийлернинъ бир къысымыны ютты, богъазы агъырды. Тавукъ кумеси янына келип токътады. Кумес бом-бош эди.

Сабырлы эвнинъ ичине кирмеге джесаретленмеди, ичериде оны насыл бир тузакъ беклей – Алла бильсин. О бойле шейлерге акъылланды.

Ачлыкьтан чекишмекте олгъан копек къаерге бараджагъыны бильмейип, эвлернинъ артларыны доланды. Бу кимсесизлик, бу худжур сукюнет оны къоркъуза. Орталыкъ къаранлыкълашып башлады. Этрафта эр шей ольген киби (чешит тюрлю сакъаллылар-

нынъ эллери шимдилик барып етмеген ач айванларны ве дигер махлюкъларны назаргъа керчектен де ойле эди)...

Копек адамларны бир заман сонъунадже аньлап оламай эди. Шимди исе даа пек аньламай. Бу насыл ола? Бутюн койнинъ эалиси бир кереден котериле, сес-солукъсыз ешилъ машиналаргъа мине ве къаякъларгъадыр чыкъып кете? Оларгъа не олды, чылдыр-дылармы? Эбет, олар топланып бири-бирлерине мусафирликке, тойларгъа-джыйынарларгъа бармагъа севелер, амма бутюн койни бом-бош ташлап чыкъып кеткенлерини аньлап оламай. Бойлеси олмагъан эди, онынъ ичюн де Сабырлы буны аньлап оламай.

Сонъки йыллары адамлар копекни пек сийрек къувандыра эдилер, шимди, олар бир тамам кеткен сонъ, яньгъызылыкъ дуйгъусы даянылмайджакъ азапларгъа чевирильди.

Адамлар озъ истеклеринен тувгъан ерлерини терк этмегенлерини, озъ истеклеринен эвлерини, мал-мулклерини, баба-деделерининъ мезарларыны быракъмагъанларыны, тек Сабырлы кучелеклигинден бильген кой бошап къалмагъаныны, къомшу кой де, ондан о якътакиси де, учюнджиси де, бешинджиси де, онунджысы да, юзюнджиси де, та деньизге барып чыкъкъандже, ярым аданынъ бутюн ерлери бом-бош олып къалгъаныны, анда яшагъан бутюн эалини озъ истеклеринден тыш оларакъ айдап алып кеткенлерини, эбет, асретлик ичинде къавурылаяткъан копек бильмей ве билип оламай эди.

Тек бойле къалабалыкълы вакъытта ер юзюне сюйрелип чыкъкъан сакъаллылар, биревлернинъ мал-мульки де, яныгъы ве намусы да керек олмагъан бир авуч адам къалды. Тааджип ки, котерильген туфаннынъ фена кучълери оларгъа токъунмады, янларындан кечип кетти. Шимди олар да, агъызыны кенъ ачып, сессиз кычырыкъле: «Нелер оаята? Хасталар ве сакъатларнынъ, балалар ве къартларнынъ, бутюн бир халкънынъ не къабааты бар?! Бойле бир фаджианынъ зуур этмеси мумкюнми, Алла сакъласын...» – деп багъыраяткъан фаджиалы сукюнетни динълеяткъан олсалар керек.

Ешилъ машиналар ичине отуртылып, белли олмагъан тарафларгъа алынып кетильген адамлар буны бильмей эдилер, оларны шу ешилъ машиналаргъа отуртып алып кеткен адамлар да, бу фаджиа юзь береяткъан вакъытта койни къоралап тургъанлар да буны бильмей эдилер... Кимсе бир шей бильмей эди. Сен оларны багъышла, Сабырлы...

Сабырлыны насылдыр яхшы емекнинъ къокъусы токътатты. О этрафны къокълады, о ян-бу ян бакъынды ве саба озю тавукъ ашагъан ерни таныды. О ашыкъкъанда унутып къалдыргъан тавукъ панджаларыны тезликнен ялмап ютты, маддесини кытыкълагъан къанатларны, пуфларны бирер-бирер тешкерип чыккты. Сачылып яткъан къанатларны чайнагъан эди, юреги быланды, оксюрюк тутты. Оксюре-оксюре, вуджудында буюк ёргъунлыкъ, юрегинде – буюк

янгъызлыкъ ис этерек, онъа кимерде бир аш берильген ерге – Дагъджынынъ эвине кетти. Бом-бош азбар ичинде долангъан сонъ, о бир кереден янаяткъан отъмек къокъусыны ис этти ве даянылмайджакъ бир сыкъынты оны Анифе къартананынъ азбарына алып кельди...

Сабырлы отъмек янаяткъаныны сизди ве онынъ адджы къокъусы онынъ озюнден де зияде чекмекте эди. Эвнинъ къапысы артынадже ачыкъ. Джесаретсизлигини енъип, Сабырлы босагъадан ичери атлады. Онынъ джелъкесиндеки юню тикленди, эр итималгъа къаршы тишлерини акъшайтты – бу ал бекленильмеген уджюмни бир кереден къайтармагъа, я да душманны къоркъузмагъа ярдым эте.

Янаяткъан отъмек къокъусыны ачкъозлюкнен ютаракъ, Сабырлы яваш-яваш адымлады. О ичериде атешнинъ шытырдап янгъаныны эшите, эгер мынавы отъмек къокъусы олмагъан олса, о артына чевирилип кетер эди, амма бу къокъу оны эп огге юрмеге меджбур эте.

Сабырлы буюк соба янында токътады, собанынъ ачыкъ агъызындан даянылмайджакъ отъмек къокъусы ве юрекни быландырыджы къара тютюн келе. Сабырлы яваштан шыншыкълады ве соба янында токътады. О собанынъ ичине кирип, отъмек алып оламайджагъыны биле. Артына чекилип, къапы янына кельди ве собанынъ агъызындан насыл этип атеш чыкъкъанына ве шу ерде булунгъан чырпылар ичинде гъайып олып кеткенине бакъып турды. Чалы обасы телюкнен шытырдап башлады. Эвнинъ ичи тютюнге толды, онынъ бир къысымы къапыдан акъып чыкъып кетмекте. Артыкъ бу ерде къалмакъ телюкели эди. Сабырлы яваш-яваш бурулып, кене азбаргъа чыкъты. Бу эвнинъ ичинде анылашылмагъан бир телюке догъды, деп тюшюнди копек ве янгъылмады. Сокакъкъа чыкъкъан сонъ, эвнинъ пенджерелери арасындан ве онынъ ачыкъ къапысындан, ичинде къыгълчымлары олгъан къою къара тютюн чыкъмакъта эди.

Кой узерине къаранлыкъ энмекте.

Сабырлы ог аякъларына таянып, аркъа аякълары устюне отурды ве сабырнен бекледи. Сонъра, бир кереден оны асретлик басты – башыны юкъарыгъа котерип, онынъ юрегиндеки янгъызлыкъ дуйгъусыны даа да арттыраяткъан сувукъ ве солукъсыз йылдызларгъа бакъып, индже яныкълы сеснен улуды. Сеси зайыфланып, хырылдап чыкъты, Сабырлы тезден ёрулды.

Анифе къартанайнынъ эвиндеки вазият баягъы денъишкен, къыгълчымларнынъ ерине тютюннен берабер ялын да чыкъа, гедже къаранлыгъындаки къара тютюн ичиндеки атеш шиддетли ельде ельпиреген къырмызы басмагъа ошай. Ялын хырсызлыкънен эвнинъ сачакъларыны ялап ала. Янаяткъан отъмек къокъусы гъайып олгъан.

Сабырлы салланып тура. Онынъ этрафында чешит кольгелер

доланалар. Бир кереден Сабырлынын бутюн вуджуды кергинлешти – аджеба, о не къадар вакъыт озюни унутты экен? Бу вакъыт ичинде оны ура биле эдилер, вуджудыны сенекнен дельме-делик эте яхутта къуршунлап кете биле эдилер!

О шиддетнен этрафына бакъынды.

Ялыннынъ узун тиллери къапыдан чапкъылып чыкъа, эп юксекке, дамгъа ынтыла, анда пенджерелерден атылып чыкъкъан озю киби къырмызы тиллернен бирлеше, туташа ве атеш пускюриджи еяне къудретли мешъальге чевириле...

Сабырлы шытырдап, гудюрдеп янаяткъан эвге якъынджа барды. О бойле къоджаман атешни омюринде биринджи кере корьмекте. Онынъ къарт сюеклери чокътан бойле къызынмагъан эдилер...

Сабырлы бу иптидай, къудретле гудюрдеген мухтешем, парлакъ айны заманда тантаналы ве гурь атешке сукъланып, мефтюн олып бакъып къалды, атта бу дакъкъада онынъ ашкъазаныны кемирип тургъан ачлыкъ биле кери чекильди. Янгъызылыкъ дуйгъусы да къаякъларгъадыр гъайып олды. Мегер джанлы махлюкнынъ къаршысында атеш яна экен, демек о янгъыз дегиль...

Сабырлы «атеш»же даа якъынджа барды, оны анълашылмагъан худжур дуйгъулар сарып алды. Онынъ вуджудында тендюристлик де, къувет де, ве атта ойнакълыкъ, джанлылыкъ пейда олды, Эгер о кульмеге бильген олса, шимди шакъылдап кулер эди, о кендини саба, койнинъ бошاپ къалгъан бир чокъ эвлеринден Сакъаллы адам хырсызлап алып кететякъан шифоньернинъ кузьюсинде корьгенде ис эткен вазияти кене къайтып кельген киби дуйды.

Эвнинъ дамы гурсюльдинен йыкъылгъан ве онъа пишириджи ава шиддети келип урулгъанда биле Сабырлы къоркъмады. Бу вакъытта атылып кеткен къорларнынъ базылары онынъ янына келип тюштилер. Копек, иште, акъыл ве мантыкъ даиресинде иш корек, четке чекильди.

Эвнинъ дамы йыкъылгъан сонъ, атеш бир анъ сёнди, сонъра, маниалардан азат оларакъ, даа пек гурьленди.

Адетте, сокъакъта юзь берген алельхусус адиселернинъ сейирджилери япкъаны киби, Сабырлы эшкъ ве сабырсызлыкънен этрафына бакъынды – аджеба, меним корьгенлеримни башкъалар да коре экенлерми? Теэссуратларынен болюшмеге ашыкъты.

Копекнинъ назарына насылдыр къыбырдамай тургъан шей илишти, чокътан таныш ве меракъсыз бир шей киби назары онда чокъ токътамады. Бир саниеден сонъ кене о шейге бакъты. Онынъ къаршысында, йигирми метр къадар авлакъта къыбырдамайып бир адам турмакъта. Мадам ки, якъын ерде адам тура, демек, ондан узакъ олмакъ керек. Сабырлы мукъайтлыкънен яваш-яваш джылышып, чам агъачы астындаки исарнынъ джагъасына барып пусту, озю гизленген ерден адамгъа, бельки де озюнинъ душма-

нына бакъты: янаяткъан эвден кельген сыджакъны копек къолайлыкънен терк этмек ниетинде дегиль.

Адамнынъ тышкы корюнишинде гъайры табиий бир шей ёкъ: аякъларында чызма, устюнде шинель, бир элинде къолтукътаякъ, онъа таянып тура. Бу адам таш киби къатып тургъаны ичюн де копекте шубе догъурды. Адам къыбырдамадан ве козьлерини къыпмадан атешке бакъып турмакъта. Атешнинъ къырмызы шавлелери таш адамнынъ юзюнде ойнай, бу вакъытта о джанлыгъа бенъзей эди. Таш адамларнен исе копек эвельден таныш эди.

О бир таш адам мектеп огюндеки мейданлыкъта юкселип тура, устюнде тыпкы шойле шинель, тек къолтукътаягъы ёкъ, сагъ элини къойнуна сокъып тура, дерсинъ, бойледже, тюшип кетеджек юрегини тутып тура. Оны бир заманларда койге парча-парча этип кетирген эдилер – башта арабагъа къойып башыны алып кельдилер, сонъра машинанен аякълары келип чыкты, энъ сонъунда исе кевдесини кетирдилер. Кетирильген шейлернинъ эписи мектеп азбарынынъ кошесинде обаланып яткъан вакъытта Сабырлы оларны къокълап бакъмакъ, не экенини тайин этмек истеди. Эбет, анълашылгъан шей, копек къокълангъан еринде озъ бельгисини къалдыра тургъан.

Сабырлы «бельги» къалдырып тургъан вакъытта оны сабысы Айдер коръди. Чылдыргъан киби фырланып, буюк бир ташны алып, Сабырлынынъ къурсагъына яндырды. Копек даа бетеринден къоркъып, аман аягъыны йиберди ве къачып кетти. Бу вакъыткъадже сабысы оны ич урмагъан ве сёгмеген эди. Демек, шимди о пек фена ве багъышланылмайджакъ бир иш япты.

О вакъытлардан сонъ, хусусан, таш адам ерине тикленген, мектеп бинасындан да, койнинъ энъ юксек эвинден де зияде юксельген, озъ иши иле мешгъуль адамларнынъ сыртына уяныкълыкънен, кескин козь ве нуфузлы назарнен бакъып тургъан сонъ, Сабырлы эндише ве мукъайтлыкълан оны айланып кече эди.

Демек, шимди де мукъайт олмакъ зарар этмез,

Таныш олмагъан адамнынъ юзюнде эп атеш шавлелери ойнай, о кене де къыбырдамайыл тура, нефес де алмагъан киби. Тыпкы-тыпкына таш адамнынъ озю...

Лякин Сабырлы янъыла эди. Бугунъ саба Сакъаллы сакъатлагъан о атнынъ козьлеринден сессиз акъкъан козьяш киби бу адамнынъ да козьлеринден акъкъан козьяшлары янакъларыны сылаткъан эди. Сабырлы къаранлыкъта буны эслемеди.

Бу адам таштан дегиль эди. Таштан япылгъан адамлар агъламагъа бильмейлер...

Эбет, копек къартайды, адамнынъ агъаяткъаныны дуймады ки, демек, къартайды. Бунынъ шашыладжакъ ери ёкъ...

Ачлыкъ корюнмез йылан киби бутюн тени бою джайрап кетти. Вуджуды сувукътан титреп башлады. Амма янып битетякъан

атешке якъын бармакъ телюкели экенини о яхшы биле. Сабырлы де адамгъа, де сёнеяткъан атешке бакъып турды.

Бутюн бу вакъыт девамында адам кыбырдамады.

Бойле беклевден безген копек уфулдап кокус кечирди. Бу вакъытта адамнынъ бутюн кевдеси бир кереден кыбырданды, салланды, чантачыгыны элине алды – онынъ ичинден шакъылдагъан демир сеслер эшитилди. Адам къолтукътаягына таянып, бир аягыны сюррей-сюррей янашадаки эвге догъурылды. О эвнинъ азбарындан ач айванларнынъ сеслери эшитиле эди. Сабырлы адамнынъ артындан кетти.

Бу адамнынъ озю копекни меракъландырмай. Лякин о озюнинъ аля даа индже дуйгъусынен адамнынъ чантачыгындан келеяткъан отъмек къокъусыны сезди, Бу къокъу копекнинъ ичи-багырыны къувурды, силекийлерини акъызды.

Адам акъыргъа догъурылды. Сабырлы къапы янына баргъанда токътады, дивар джагъасында пусты. Эгер бекленильмеген уджюм олса, арт тарафтан оны дивар къорчалайджакъ. Адам ичериден чыкты, чувалчыгыны босагъа янында къалдырды, озю топаллай-топаллай шу ердеки пичен скирди янына барды.

Сабырлы аман чувалчыкны къокълап бакъты, тап башы айланды, оны явашчыктан тишлеринен тырнап бакъты – басма къавий эди. Аякъ сеслерини эшитип, деръал четке чекильди. Адам бир топ пиченни бош элинен кокрегине басып туткъан алда кене топаллап акъыр ичине кирди.

Сабырлы кене чувалчыкъкъа таба сюрельди, онъа барып етейим дегенде, – кене артына сыкрады. Адам къайтып кельмекте эди. Бир ерде тегин турмагъан адам, де о якъкъа, де бу якъкъа юре бергени не экен!

Адам бир шей алмакъ истер киби ерге эгильгенинен Сабырлы сокъакъкъа чапып чыкты. Эбет, о ерден не аладжакъ – белли шей – таш алып, онъа фырлатаджакъ.

Адам чувалчыкны сюреерек, Сабырлыгъа догъру юрюш этти. Юрюшинден корюне ки, онынъ акъылында феналыкъ ёкъ, копекни сечмеген биле олса керек.

Адам Сабырлынынъ янындан сес-солукъсыз кечип кетти. Копек онъа, чувалчыгында отъмек олып да оны ашамакъ истемеген худжур адамгъа такъылды.

Адам экинджи эвнинъ акъырына, сонъра учюнджи эвнинъ акъырына кирип чыкты. Анда о пичен ташып отурмады. Иште, кирди ве къайтып чыкты.

Дёртюнджи эвден чыккъан сонъ, азбарны доланды, эв ичине де кирип чыкты. Мемнюниетсизликнен сомурданаракъ, топаллай-топаллай кене биринджи эвге кельди. Чувалчыгыны алмады. Сабырлы исе чувалчыкнынъ къаерге къойылганыны эслемей

къалды. Эвге, я да акъырға кирмеге сакъынды, барып да бу тузакъ олса, сонъ не япар?

Копекнинъ азапланувы даянымаз дереджеге кельди. О яваштан улуды. Сувукъ ве къара кокке, къаранлыкъ ве кимсесиз сокъакъларға, бом-бош эвлерге бакъып ойле бир улуджагы кельди ки, бойле истек эвеллери онда бир заман олмагъан эди.

Бир элинен пиченни къучакълап туткъан адамнынъ ёл бою къолтукътаягыны такъылдатып келеяткъаныны корьген Сабырлы кене четке къачып чыкты. Азбарға киреджекте адам исарға таянып турды, Сабырлы юньлерини къабартып, эр шейге азыр олып тургъан тарафкъа тикилип бакъты. Сонъра сесини чыкъарып, копекни чагъырды:

– Кель! Кель бу якъкъа!

Сабырлы еринден къыбырдамады. Адам кетти. Копек тургъан еринде чонъкъайып отурды. Бекледи. Тезден аякъ сеслери эшитильди ве адамны корьмезден эвель, Сабырлы отьмекнинъ кескин къокъусыны сезди.

– Ма, къоркъма! – деди адам юксек давушнен, Сабырлы онынъ чагъыргъаны ичюн дегиль, ичини тырнаткъан ачлыкъкъа даяналмадан инъильтиге бенъзеген сес чыкъарып шыкшыкълады.

Бу вакъытта онынъ тарафына недир фырлатылды. Сабырлы адетиндже четке атылды, амма о шей келип тюшкен сонъ, таш дегиль де отьмек экенине тамамиле эмин алда онъа догъру сычрады.

Отьмек йымшакъ эди, ондан текяран махорка къокъусы келе, къабукълары исе тишлери арасында хош къысырдай. Сабырлы бир кесек отьмекни агъызындан тюшюрмеген алда ялмап-ютты. Онынъ башы айланмакъта эди.

Кельсе, бу якъкъа, кель дейим санъа... – деп акъырын давушнен чагъырды адам. Ве Сабырлы, эппи вакъыттан берли, кендине ташлангъан отьмекни биле таш зан эткен копек, сес кельген тарафкъа яваш-яваш кетти.

Кель, къоркъма, – деди адам ве озю ерге отурды.

Бутюн яныкъларны, дешетлерни унутаракъ, онъа берильген бир кесек отьмекке тешеккюр бильдирмек ичюн дегиль, бу адамда, онынъ сесинде Сабырлынынъ озю ис эткен кедер аэнкини сезгени ичюн асретли ве мазун сеснинъ даветине берилип, чагъыргъан адамнынъ янына барды. О адам да, бельки, бирден ят олып къалгъан бу кок астындаки асретликтен ве эзиджи тынчыкътан, янгъызылыкътан къачынмакъ, арынмакъ истейдир...

Адам онынъ башыны сыйпады, араретли, мераметли инсан эли Сабырлыны башыны салындырмагъа ве козьлерини юммагъа меджбур этти. Лякин копекнинъ япыкъ козьлери арасындан, деми бу адамда олгъаны киби, бири-бири артындан козьашлары акъып чыкмакъта эди.

– Ачолдыньмы, къартым? Санъане олды... – деп сомурданды адам. Сабырлы кокюс кечирди: о озюне не олганыны анылатып олса эди, эгер о лакъырды этип олса эди!..

Адам еринден турды ве копекни озъ артындан чагъыракакъ, яваштан сызгъырды. Олар азбаргъа кирдилер. Адам чувалчыгъында олгъан отъмекнинъ эписини – ярым буханканы – чыкъарды ве бир къач кесекке болип копекнинъ огюне къойды. Копек отъмекни ашыкъмайып, тыныш алып ашады. Кендини токъ ис этти, къызынды.

Эй сени къартлыкъ... Бир кесек отъмек ве бир агъыз эйи сёз...

Бундан сонъ олар эппи вакъыт пичен ташыдылар, даа догърусы, адам ташый, Сабырлы исе онынъ янында чапкъалап юре, кимерде огге чапып чыкъа, сонъра токътай, артына айланып, адамны сабырсызлыкъ ве мераметнен беклей. О кендини кене яш ве кучлю ис этти, эгер анавъ Сакъаллыгъа бир даа атылмакъ керек олса, о тюшюнип отурмадан тутушыр ве бу сефери онынъ тишлери кереги киби чалышыр эдилер.

Бойледже, олар койнинъ бутюн азбарларына кирип-чыктылар, агъыр арбий йылларда мында сакъланып къалгъан айванларнынъ эписине ем бердилер. Сонъра мектеп янына кельдилер. Адам ёл четиндеки арыкъ янында яткъан насылдыр копчекли шейни ынъкъылдай-ынъкъылдай котерди. Саба койнинъ бутюн эалиси бу шейнинъ янында тура эди. Олар бу шейни янашадаки эв ичине алып кирип къойдылар. Бундан сонъ, корюниши буюк, амма окъадар агъыр олмагъан дигер шейни де котерип алып кетти ве эв ичине ерлештирдилер.

– Эр шейни сокъакънынъ ортасында ташлап кеткенлер... – деп сомурданды адам. – Дерсинъ, энди аят биткен... Тикиш машинасы истейсинъми, сылапчы истейсинъми, мына, эр шей мында ята!... Дерсинъ, эндиден сонъ урба да киймейджеклер, бала да догъурмайджакълар...

Сабырлы адамнынъ фикирлерине къошулгъан киби енгиль адымларнен онынъ янында чапкъалап бара. Къара кок морарды. Йылдызлар гъайып олып башладылар. Салкъын ве сакъав саба ачылды.

Адам койни терк этмекте эди. О шиддетли арекетлернен къолтукътаягъыны ве сагълам аягъыны котерип баса. Яралы аягъы исе ёлда билинир-билимез из къалдыраракъ, сюйреле. Дерсинъ, бу инсан аягъынынъ изи дегиль, насылдыр сырлы язы...

Сабырлы агъыр башыны салындырып, адамнынъ янында зеинини бир нокътагъа топлап, яваш-яваш адымлай. Олар ярыкъланып башлагъан кокке санчылгъан киби олып тургъан тёпенинъ устюне котерильдилер. Адам шимди озълери кельген тарафкъа бакъып, баягъы вакъыткъадже индемей турды. Кой корюнмей эди. Терен кокюс кечиререк, о тозлы топракъ устюне отурды, копекнинъ

бойнуны сыйпады, чувалчыкъ ичинде тасырдай берген эки банка бувланган этни чыкъарды. Оларнынъ къапакъларыны пычакънен ачкъан сонъ, джебинден явлугъыны чыкъарып, ерге яйды, консерва банкаларынынъ ичиндеки шейни явлукъынынъ устюне тѣкти ве оны къарт копекке таба джылыштырды. Копек бираз вакъыт индемей турды, сонъра этни къокълап бакъты ве четке чекильди.

– Аша, – деди адам мераметли давушнен. – Не ичюн бойле япасынъ?

Копек турган еринден къыбырдамады. Аягъы агъыргъан адам пек чекишип еринден турды. О бир элини ерге таяды, авучы къара топракынынъ тозу ичине батып кетти, пармакъларыны сыкъып ве инълеп еринден турды. Авучы ичине кирип къалган топракъкъа бакъты, ашыкъып оны джебине сокъты. Сонъра, айып бир иш япкъан киби, этрафына бакъынды: копек онъа бакъмай эди. Адам пармакълары арасындан сызып акъаяткъан къаверенки тюсю йымшакъ тозны ашыкъчанлыкънен къапкъачлап ала ве эп джебине толдура...

Бундан сонъ, башыны салындырып яваш-яваш кетти. Копек бираз турды, явлукъ устюндеки этни ялап бакъты, бираз даа турды ве адамнынъ артындан яваш-яваш кетти.

Адам къамбырланган алда кениш адымларнен артына бакъмайып кете; Сабырлы не ичундир онынъ артындан етишмеге джесаретленмеди, йигирми адым къадар артта кетти. Бойледже, олар пек чокъ вакъыт ёл юрьдилер.

Оларнынъ арасындаки месафе кеттикче узакълашты, эп узакълашты.

Ниает, Сабырлы пек артта къалды. Адам огдеки тѣпенинъ артында гъайып олмагъандже Сабырлы онъа бакъып турды, сонъра ёлдан четке чыкъты, бираз юрьген сонъ, гурь отларнен къапланган межа ичине кирип ятты. Башыны аякълары устюне къойып, созулган алда баягъы вакъыткъадже айдын кокке бакъып ятты. Сабырлынынъ ачыкъ козюне чыбын къонды, о энди чыбынны къувып оламай эди...

Къырымтатарлары ватанындан къувулган сонъ, бир кунъ кечти ве экинджи кунъ башланды...

1964 с.

Къырымтатар несирджилигининъ парлакъ темсильджиси

(Эрвин Умеровнынъ 80 йыллыгы мунасебетинен)

Шамиль Алядин 1983 сенеси Ташкентте Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында чыкъкъан «Оксек хызмет» адлы языджылар акъкъында икяелеринде («Бедий усталыкъ ичюн» ве «Бир йыл ичинде») о вакъыт, энди, эмек фаалиетини «Ленин байрагы» газетасында девам эткен Эрвин Умеровны бойле анып кече:

«Профессор Климович Ташкентке кельген вакъытта (1960 сенесининъ бааринде – С.Б.) Эмиль Амитни ве Эрвин Умеровны бильги ве яратыджылыкъ джеэтиндеп зсаслы суретте тешкерип, Москвадаки Горький адына институткъа къабул этти. Эрвин Умеров, Эмиль Амит институтта беш йыл окъуп, битирип, аджайип языджылар олдылар. Эмиль ве Эрвин шимди Москванынъ буюк нешриятларында мувафакъиет иле ишлемектелер...

Эрвин Умеров институткъа кирмезден эвель рус тилинде икяелер яза эди. Осьмюр чагындаки Эрвиннинъ озюне махсус эдебий усулу бар эди. Шимди биз газетада онынъ яны стиль икяелерини окъуймыз. Оларда зенгин мундеридже ве юксек бедие бар. Эрвин учь йыл ичинде ана тилини огренди. Огренмекте.

«Эр даим кунеш олсун» – бу Эрвиннинъ 1970 сенеси нешир этильген китабы. Ичинде он эки икяе бар. Эписи яхшы. Эписи мемлекетимизнинъ гурьдели аяты, улу ишлеримизнинъ чешит сааларындаки пайретли ве акъыллы совет генчлигининъ аджайип хызметлери акъкъында жанлы, бедий ве чевик тарзда язылган эсерлер. «Невбетчиликте», «Шайлы къызчыкъ», «Коктал ёлу», «Жульеттаны ойнайджам», «Козьлерининъ ярыгы» ве дигерлери языджынынъ буюк бедий къудретининъ шаатыдыр...

Якъында газетада Эрвиннинъ «Хайырлы телефон» икяеси басылды. Муэлиф йылбашкъа итьаф этильген бу кучюк икяечигинде буюк эдебий, бедий усталыкъ, земаневий стиль устюнлиги ве, ниае, языджыдаки юксек инсаний дуйгуны ифаде этти.

Эдип сонъки вакъытларда «Экинджи келин» повестини яратты. Биз бу эсерде айдын пәелер огрунда, зарарлы адетлерге къаршы курешкен темиз юрекли, алчакъ гоньюлли къараманларны коремиз. Оларнынъ, къараманларнынъ, озьлерине коре табиятлары, адетлери, хусусан чизгилери, ярарлыкълары, нукъсанлары бар. Муэлиф оларнынъ ички дюньясыны, психологиясыны теренликле ифаде этювде айрыджа дикъкъат эте ве бу джеэтен муим мувафакъиет къазана.

Лякин Эрвин Умеровнынъ гоньюллеримизге якъын, юрек сызла-тыджы эсерлери тек М.С.Горбачёвнынъ девиринде басылып башласа да, манъа онынъ базы бир эсерлеринен (о вакъыт «гизли») «Самиздат» вастасынен таныш олмагъа къысмет олган эди.

Онынъ «Самиздат» вастасынен чыкъарылган «Янъгъызлыкъ» («Одиночество») ве «Къара тренлер» («Чёрные поезда») икяелери къол-къолдан юрип, сюрюнликте ватан асретлигинен чекишкен халкъымызнынъ къырыкъ гонълюне дерман олып, ватан дуйгъусыны тазертип, авдет огърунда усанмадан курешмеге чагъыра эдилер.

Эрвин Умеров Къырым Мухтар Совет Социалист Джумхуриетинде догъса да, районы ве кою чешит менбаларда тюрю язылмакта – Багъчасарай ве Куйбышев районларынынъ Ени Сала койлери, деп. Мектеплер ичюн «Къырымтатар Эдебияты»нда урьметли оджамыз Алие Велиуллаева исе коюни Янджу, деп бере. Олардан акъыкъаткъа якъыны бу кечкен 2017 сенеси нешир этильген Закир Къуртнезирнинъ «Къырымтатар эдиплери» (Омюр ве яратыджыкълары акъкъында къыска малюматлар) адлы эдебий-бедий неширнинъ текминленген, тюзетильген экинджи нешринде берильген бильгилердир (муаррирлер – Риза Фазыл ве Урие Эдемова):

«...Эрвин Умеров 1938 сенеси майыс 1-де Къырымнынъ Октябрь (даа догърусы Буюк-Онлар – С.Б.) районындаки Ени Сала коюнде (шимди Красногвардейск районынынъ Рогово кою) оджалар къорантасында дюньягъа кельди. Сюрюнликте оларнынъ аилелери Озбекистаннынъ Фергана виляетиндеки Алтыарыкъ районына тюше (Паласан коюне – С.Б.). О анда 1957 сенеси Пушкин адына 1-нджи санлы орта мектепни битирди. Эмек фаалиетини колхозджылыкътан башлады. Сонъра къарамайны (нефтьни) гайрыдан ишлев заводында чиленгир олып чалышты...»

Бу ерде бир шейни даа къайд этмек зарурдыр. Эрвин Умеров яызджылыкъны журналистикадан башлагъан эди. Фергана виляет газеталарынынъ кой мухбири сыфатында, Ташкент шеэринде исе джумхуриет пионер ве комсомол тешкиятларынынъ нешриятларынен эмекдашлыкъта булунды.

Эрвин Умеровнынъ биринджи джиддий публикациясы 1959 сенеси Москвада олып кечеджек Озбекистан санаты ве эдебияты декадасы мунасебетинен Озбекистан ССР бедий эдебият нешриятында рус тилинде чыкъкан къырымтатар яызджыларынынъ «Дни нашей жизни» джыйынтыгындаки икяеси олды.

Юкъарыда Шамиль Алядин айтып кечкени киби Эрвин Умеров Эмиль Амитнен берабер беш сене девамында Эдебият институтында тасиль алып, оны мувафакъиетнен битиргенлеринден сонъ, оларны озьлерининъ Озбекистан Коммунист партиясы Меркезий комитетининъ органы олган «Ленин байрагы» газетасына къайтаралар. Бу ерде о беш сене къадар чалышкъан сонъ оны Москвагъа, Бутюниттифакъ радиосынынъ Эдебият ве драма тебликъатлары (литдрамвещание) Баш муарриетининъ СССР халкълары эдебияты болюгине муаррир вазифесине чагъырып алдылар.

Бу ерде он сенеге якъын чалышкъан сонъ, 1976 сенеси Эрвин Умеров «Балалар эдебияты» («Детская литература») нешриятынынъ «СССР халкълары эдебияты» болюгине уйкен муаррир вазифеси ишине аушты ве бу ерде нефакъагъа чыкъкъанына къадар чалышты.

Эрвин Умеров 1966 сенеси СССР журналистлери Бирлиги азалыгына, 1978 сенеси исе СССР языджылары Бирлиги азалыгына кыбул этильген эди.

Эдип аман-аман ярым асырлык эдебий фаалиети нетидже-синде 50-ден зияде озюнинъ ве СССР джумхуриетлеринде яшагъан тюрк тилли языджыларынынъ эсерлерини рус тилине терджиме этип нешир эттирди.

1991 сенеси Эрвин Умеров кырымтатар халккынынъ II Къурултайында Меджлис азасы оларакъ сайланды.

1991 сенеси ноябрь айында кырымтатар музыкалы драма театры ичюн энъ яхшы пьеса боюнджа конкурс откерильген эди. Биринджи мукаяфат кырымтатар халккынынъ Ватан ичюн куреши-не багышлангъан Эрвин Умеровнынъ «Афат» (Стихия) пьесасына берильген эди. Онынъ бу драмасы «Йылдыз» журналында 1992 сенесининъ 2-нджи санында басылгъан эди.

1993 сенеси Эрвин Умеров Акъмесджит шеэринде язылып, квартира невбетине тургъан эди. Бир къач вакыт «Къырым» газета-сында да чалышты. Лякин энъ мукаддес арзусы – Ватанында яшап, иджатнен оърашмагъа къысмет олмады...

Манъа Эрвин Умеровнен сонъки кере 2006 сенесининъ кузь айларында корюшмек къысмет олды. Биз «Къырым» радиосына онынъ эсерлери эсасында озъ кучюмизнен бир къач кучюк радиопьеса азырламакъ ниетинде эдик. Эдип алсыз олгъаны дуола эди. Ишлеримизни келеджек сенеге планлаштырдыкъ. О Москвагъа тедавийленмеге кетти. Хасталыгъы пек агъыр экен. Бу акъта къорантасы тек оны хастаханеден умятсиз деп, чыкъаргъанларындан сонъ хабер этти. Бунъа бакъмадан эдип сонъуна къадар олюм панджасындан чыкъмакъ ичюн курешип, омюрини бир къач айгъа даа девам этти.

Эрвин Умеров 2007 сенеси февраль 24-те Москва шеэринде вефат этти. Васиетине бинаэн Ватаны Къырымгъа кетирилип, Абдал мезарлыгында комюльди.

Сервер БЕКИРОВ

Карасувбазарның шаркый тарафының корюниши. XIX асыр.

Къарасувның дёрт кошеси

Герайлар заманында озь инкишафының энъ юксек нокъта-сына иришкен, къыпчакъ топракъларында XIII асырда мейдангъа кельген Къарасувбазар – Къырымның къадимий шеэрлеринден биридир. Оның ады шеэрден акъып кечкен Къарасув озенинден келип чыкъа.

Алимлернинъ язгъанларына коре, «къара сув» тюркий тиллерде – чокъракъ, чешме манасыны, фарси тилинде «пазар» – базар сёзюни, яни Къарасувбазар – чокъракъ янында базар манасыны анылата. Шуны да къайд этмели, тюркий халкъларда «къара» сёзю – топракъ, ер манасыны да ташый. Ер тюбюнден, яни къарадан ташып чыкъкъан сувгъа «къара сув» денильген. И.Гаспринскийнинъ «Къарада – банкасы (ер юзюнде банкасы Д.О.), деньизде – гемиси, дюнья базарында малы олмагъан миллетнинъ келеджеги шубелидир» дегенини хатырласакъ, «къара» сёзю тек тюрк манасыны дегиль де, ер, топракъ манасыны ташыгъаны анылашыла. Шунынъ ичюн башкъа тюркий мемлекетлерде де къарасув адыны ташыгъан озенлерни расткетирмек мумкюн. Иште, юз йылар эвель Къарасувбазарның асыл ады «къара

сүв»дан шекилленген. Къараби яйла дагълары этеклеринден къайнап чыкъкъан чокъракъ сувларыны топлагъан Къарасув озени шеэрни экиге боле, Сейтлерде исе Салгъыргъа къошулып, сувларыны чёль тарафларына та Сивашкъадже озгара.

«Онъайтлы ерде ерлешкени ичюн бу буюк шеэрнинъ тиджарий эмиети де буюк олгъан. Мында чаршенбе ве джумаакъшамы кунълери олгъан базаргъа чешит ерлерден чокъ инсан келе. Къалгъа султан бу шеэрнинъ келиринен яшай», деп хабер эте доминикан папазы Эмиддио Дортелли 1634 сенеси язгъан «Описание Черного моря и Татарии» эсеринде.

Солхат (Эски Къырым) XV асырда Къырым ханлыгъынынъ пайтахты вазифесини яваш-яваш джойып башлагъан сонъ, османлылар идаре эткен Кефе ве Къырым ханлыгъынынъ пайтахты Багъчасарай арасында ерлешкен Къарасувбазар XV–XVIII асырларда чёльде, дагъ этеклеринде яшагъан сакинлер ве Тюркиенинъ Къара денъиз ялысындан кельген базиргянлар ичюн эмиетли тиджарет меркези олып тургъан. Айны вакъытта Кефеден Багъчасарайгъа алып баргъан ёлнынъ ортасында, яни бир сыра ёллар кесишкен, тиджарет ичюн онъайтлы олгъан Къарасувбазар Кефени идаре эткен тюрклернинъ тесирини де зайыфлаткъан.

1667 сенеси шеэрни зиярет эткен тюрк сеятчысы Эвлия Челеби (1611–1685–87 с.) Къарасувбазар акъкъында да малюмат бере. «Шеэрнинъ кыбласында эрменилернинъ эвлери, гъарбий, чёль тарафында беш бинъден зияде эки къатлы, дамлары кираметнен орьтюльген, багъча ве юзюмликлери олгъан эвлер тура. Шеэрде юзден зияде сув дегирмени, йигирми секиз михраб, дёрт теккие, дёрт аммам, секиз ханнынъ энъ буюги Сефер Гъази везирнинъ къурдыргъан Таш Ханы базарда, шеэрнинъ ортасында къурулгъан. О, Къарасувнынъ бир къалеси кибидир... Бу Ханнынъ ичерсинде минареси олмагъан дюльбер бир джами тура», деп яза о. *(Бу Таш Хандан бугунъки кунъгедже, 1654–1655 сенеси къурулгъан, деген языларнен тек бир дивары къалды). Хан сёзю фарси тилинден – керван сарай манасыны ташый. Герайлар Азакъ денъизине якъынджа олмакъ ичюн, Таш Ханда озъ эльчилигини ве векаялетханесини тэсис эткенлери малюм. Инглиз алими Г. Сеймура исе Къарасувбазарда эписи олып 20-30 хан бинасы олгъаныны къайд эте.*

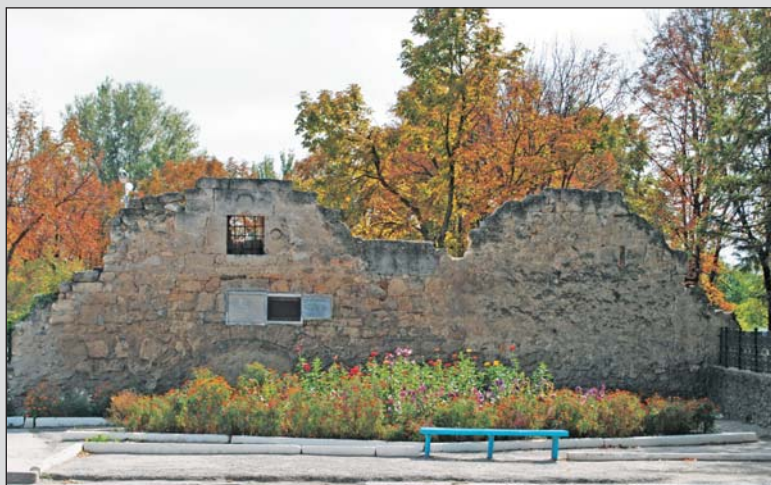
Къарасувбазар Русие – Къырым – Тюркие арасында олгъан дженклернен багълы вакъияларда да тильге алынып кельген. 1737 сенеси июнь 23-те рус генералы Дуглас етекчилигинде рус аскерлери шеэрни якъалар. 1777 сенеси Къарасувбазаргъа генерал-поручик А.Суворов етекчилигинде аскерий кысымлар якъынлаша. Девлет Герай атлы аскерлеринен дагъларгъа, тюрк кысымы исе Кефеге чыкъып кетмеге меджбур олар.

Къарасувбазар. XIX асыр.

Таш Ханнның ички тарафы. 1920-нджи сенелер.

Таш Хан.
2018 с.

Къарасувбазар.
Тиджарет
сыралары.

Къарасувбазар. Аммамлар. Рессам К. Ф. Богаевский.
1920-нджи сенелер.

Къарасувба-
зар. Къырым
ханы Фетих
Герайнынъ
резиденция-
сы 1736-1737
сенелери

1778 сенеси Суворов граф Румянцев-Задунайскийге берген эсабатында Къырымдан Азакъ губерниясына, шимдики Мариуполь тарафларына 31088 христиан кочюрюльгенини хабер эте.

«Къарасувдан о девирде 1004 юнан, 2809 эрмени, 7 гурджи, 8 валах (молдован), эписи олып 3828 инсан чыкъарыла. Къарасувбазар этрафларында олгъан койлерден исе даа 4 биньден зияде инсан меджбурий чыкъарыла. Олардан базылары бу топракъларны ташлап кетмеге разы олмайып, ислям динини къабул эткенлер. Чыкъарылгъан 31 биньден зияде инсандан 12 биньи ёлда эляк олгъан», деп яза алим В.Гарагуля. Мариупольны мейдангъа кетирген Къырым сакинлери шеэрнинь бир районыны Къарасувбазар деп адландыралар.

1783 сенеси Русие падишасы II-нджи Екатерина Къырымны Русиеге «къошкъаны» акъкъында ферман чыкъаргъан сонъ, Къырымгъа япкъан сефери вакътында 1787 сенеси эки кунь Къарасувбазарда булуна.

Иште, бу къайдлар шеэрнинь о девирге аит тарихынен багълы базы кыскъа малюматлардыр.

Къарасувнынъ къырымтатар юзю

Къырымтатар халкъынынъ тарихында къадимий Къарасувбазарнынъ эмиети гъает буюктир. Секиз асыр девамында онынъ ады къырымтатар агъыз яратыджылыгъында, йырларда, эдебиятта, тарихий весикъаларда муурьленип къалды. Къарасувбазар тек Къырымда дегиль, озь заманында дюньягъа танылгъан Багъчасарай, Кезлев, Акъяр, Эски Къырым ве дигер шеэрлер киби танылгъан, амма къырымтатар халкъынынъ тарихында о айрыджа бир эмиетке маликтир.

Эвель эзельден бу шеэрде къырымтатар муити укюм сюргени малюм. Бу муитни исе белли бир дереджеде шеэрнинь къырымтатар мааллелери, бу мааллелерде халкънынъ яшайыш тарзы, дюньябакъышы, бу муитте догъып оськен улу инсанлары шекилендиргендир.

Къарасувбазар мааллелерининь адлары шеэрнинь инкишафына иссе къошкъан базы Герайларнынъ хатырасына адландырылгъаны малюм.

Меселя, **Аджы-Арслан мааллеси** – Арслан Герай (1748-1755 сс.), **Шамурат** (базы менбаларда Шах-Мурат) мааллеси Герайлар несиллеринден олгъан бирисининь шеревине адландырылгъанлар. **Чильтерли**, **Тахта** джами мааллелери авам халкънынъ имаеджиси олгъан Алим Азамат огълунынъ тарихынен багълы, **Аджыбей** мааллесинде шеэр думасынынъ азасы Абдурешит Медиев яшагъаны белли.

Аджем мааллесининь тарихы акъкъында къарасувбазарлы режиссёр Гъани Мурад икяе эте. Иран шахы бир геджеде озь мемлекетинден къувып чыкъаргъан чингенелер Тюркиеге келип ерлешелер, амма Тюркие султаны Иран шахынен озь араларыны бозмайым деп, бу кочьменлерге Тюркиеден кетмеге эки кунь бере. Бойлеликнен, бу къабилелер Балкан мемлекетлерине даркъалып кете, бир къысмы исе Къарасувгъа келип ерлеше. Аджем (Фарс мемлекетининь ады), аджеми, къырымтатарджасына ят манасыны ташыгъан бу сёз Аджем мааллесининь ады олып къалса керек. **Джанкой** мааллесине исе халкъ «дайфалыкъ» деген. Бу ат алыш-веришчилигинен огърашкъан, тери ишлеген чингенелер яшагъан маалле олгъан. Къарасувбазар къырымчакъларнынъ энъ чокъ яшагъан ери олгъан. Бундан гъайры, Къарасувбазарда зенгинлер, мырзалар, ханларнынъ сюляле несиллери яшагъан **Ханийлер**, буюк базары, мусафирханелери, фурунлары, ашханелери, берберханелери олгъан Таш Хан керван сарайы ерлешкен **Мешур**, ве **Хан джами** мааллелери олгъан.

Эки шерифели Хан джамиси, 1688 сенеси Василий Голицын етекчилигинде 100 биньден зияде аскери олгъан рус ордусыны Къырымгъа япкъан уджюми вакътында енъген Селим Герайнынъ зафери шерефине, 15 метр юксек олгъан, шеэрнинъ юкъары тарафында къурулгъаны малюм. Онъа котерильмек ичюн «Тахта – копюрден» кечмек керек олгъан. Бу куньгедже джами сакъланып къалмаса да сакинлер бугунь де о ерге Хан джами дейлер.

Гъани Мурад язгъанына коре, Къарасувбазарда олгъан 18 маалле арасында Ханийлер мааллеси шеэрнинъ меркезинде, Къарасув озенининъ эки тарафында ерлешкен. Зенгинлер, мырзалар, белли адамлар яшагъан бу маалледе джами, мезарлыкъ, дёрт тюкан, алты фурун, он эки эт тюканы, Ускюттен кетирилип сатылгъан балыкъ базары олгъан.

Шеэрде тюрк аммамлары, мешин (терилерни) ишлеген ишханелер, сабун заводы, файтонджылар биржасы олгъан. Чоюнджылар, арабаджылар, къалайджылар, накъкъашчылар, пычакъчылар, къантарджылар, чиленгирлер, кираметчилер, демирджилер, кийизджилер, джезджилер, тенекеджилер, къуюмджы зенаатлары кутъкен эснафчылар, эписи олып бир бинь юз къыркъ тюкан олгъаныны къайд эте Эвлия Челеби. Бу джеэттен Къарасувбазар Багъчасарайнен бир сырада къырымтатар халкъынынъ тарихында илери шеэрлернинъ бириси олгъандыр.

Къырым Русие, сонъ советлер къолуна кечкен сонъ муит деньишип башлай.

Шеэрде олгъан тахминен 32 джами кечкен асырнынъ йигирминджи сенелери кутълевий суретте йыкътырылып башлай. Бу акъта 1928 сенеси Осман Акъчокъракълы, Усеин Боданинский, Николай

Къарасувбазар. Хан джами. 1920-нджи сенелер.

Къарасувбазар. Шор джами. 1920-нджи сенелер.

Эрнст Къарасувбазарда отькерьген ильмий экспедицияларындан язып къалдыргъан архив весикъалары икяе эте.

1925 сенеси Чильтерли джамиси къапатыла ве тар-мар этиле. 1927 сенеси даа учь джами япыла, 1928-1930 сенелери Аджи Осман, Шор, Къурман Али, Къара-Халиль, Шах-Мурат джамилери къапатылып ёкъ этиле, эксериет джамилернинъ минарелери бозула. Бу ишлерни девлет фондлары комиссиясынынъ Къарасувбазар векили Судакевич, шеэр милициясынынъ башы Ибраимов аджеле суретте беджерелер, деп къайд этиле о девирде тизильген весикъада. О замандан бу куньгедже шеэрде минареси йыкътырылгъан тек Йылдырым джамиси сакъланып къалды. Бугуньде-бугунь алимлер бу йыкътырылгъан джамилернинъ колеми Къырым шараитлеринде насыл техникий усуллар вастасынен къурулгъаны акъкъында меракъланса да, бу хусуста пек аз малюмат сакълангъан, чюнки виране этильген джамилер ве кырымтатар медениетине аит биналарны йыкъмаздан эвель кимсе огренмеген, бильгенлер исе бир ерде къайд этмеген.

Иште, тарихта терен из къалдыргъан, 800 йыл эвель мейдангъа кельген Къарасувбазар чешит фаджиаларгъа огърап, бу куньге, догърусыны айткъанда, харабе алда етип кельди. Шеэрде Таш Ханнынъ бир дивары ве эски бир джамиден гъайры, кырымтатар халкъына аит ич бир тарихий бина къалмады, демек мумкюн.

Къарасувбазардан ве онынъ этрафларындан чыкъкъан, кырымтатар медениетине, эдебиятына иссе къошкъан Абдурешит Медиев, Бекир Чобан-заде, Мамут Недим, Джемиль Сейдамет, Эннан Алимов, Фетта Аким, Амди Герайбай, Абдуреим Алтанълы, Решид Мурад, Гъани Мурад, къуюмджы, рессамлар Амет Къалафатов, Иззет Аблаев, бестекярлар Александр Спендиаров, Эдем Налбантов ве дигерлери шеэрнинъ тарихий шан-шуретини озь эсерлеринде акс этилер.

Дилявер ОСМАН

Сеид—Али къартбабам Абдурешит Медиевнинъ фикирдеши олгъан

Мен, Керимова Сафие Меджит кызы, 1930 сенеси март 11 куню Къарасувда догъдым. Къартбабам, къартдедем, анам (Усние Сарачы) догъма къарасувлы олгъанлар. Къарасувда айтувлы зенгинлерден олгъан Асан огълу Къуртибрам акъайнынъ (1866–1938сс.) Мосне, Аджире, Исмедлядегенкызкъардашлары олгъан. Иште, онынъ Мосне къардашы меним битам ола. О, меним къартбабам, къарасувлы Сеид—Али Сарачыгъа акъайгъа чыкъа. Оларнынъ кызы – Усние ве огълу – Умер олгъан. Усние меним анам ола.

Сеид—Али Сарачы Къарасувда къаве туткъан, советлер кельген сонъ тиджарет идаресинде чалышкъан. XX-нджи асырнынъ башында Къарасувда фаалиет косьтерген Абдурешит Медиев шеэр думасында кырымтатар векиллери олмагъанына раатсызланып, илери семетдешлерини озъ этрафына топлап башлай. О вакъытларны хатырлап язгъан, къарасувлы

Абдурешит Медиев.

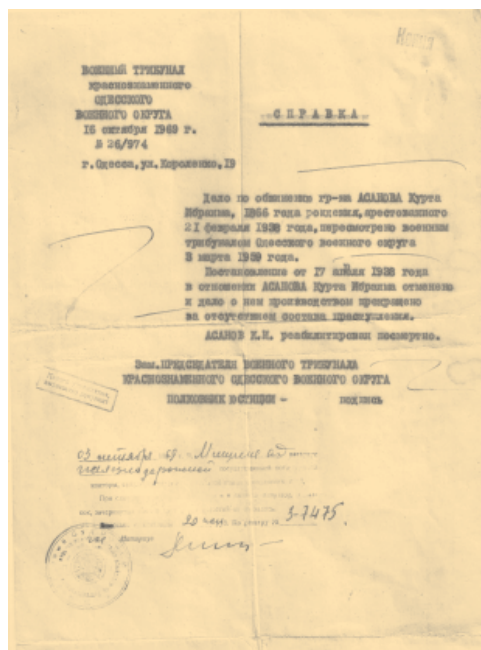
Сеит-Ибраим агъа Ильясов «Йылдыз» журналынынъ 2002 сенеси 2-нджи санында «Абдурешит Медиев» макъалесинде шеэрде олгъан белли адамларны анып кечер экен, олар арасында къартбабам Сеид – Али Сарачыны да къайд эте.

«Къарасувбазарнынъ озюнде яшагъан о вакъытнынъ белли-башлы зиялылары – Сеит-Мемет ве Аблямит Шейх-заделер, Абдулфетта Абдураман, Бекир Къалафат, Абибулла Зиядин, Базиргян Мамут, Ибраим Смольский, Осман Сейфуллаев, Абибулла-бай, Сеид-Амет Челеби, Сеид-Умер Таракъчы, Сеид-Ади Сарачы ве дигерлер Медиевнинъ фикирдешлери ве достлары олдылар», деп яза о. Тек къартбабамнынъ адында хата къачкъан, журналда оны Сеид-Али ерине Сеид-Ади деп язгъанлар. Шу Сеид-Али Сарачыгъа эвленген Мосне битамнынъ Къуртибрам агъасынынъ огълу, Асан дайым Асанов 1938 сенеси Абдурешит Медиевнинъ екяне кызы – Лейля Медиевагъа (1912-2000 сс.) эвлене, 1939 сенеси Къырымда оларнынъ огълу – Сервер дюньягъа келе.

Мосне битамнынъ агъасына биз Къуртибрам дайы бабай дей эдик. О, 1866 сенеси догъгъан, багъ-багъчасы олгъан диндар, зенгин адам олгъан. Къарасувда онынъ эки къатлы эви Къара Чора мааллесинде, горсад къаршысында (шимди Щелкин сокъагы, 3-нджи эв) аля даа тура. 1930 сенеси 12 одалы, эки къатлы бу эвни,

мал-мулькюни чекип алып, озюни де акъ-укъукътан марум этелер (бойле адамларгъа «лишён права» дей тургъанлар). Бу эвде шимди 5-6 къоранта кельмешек яшай. Къуртибрам дайы бабайнынъ беш баласы: Анифе (1899-1968 сс.) Урхие, Атче (Хатидже), Асан (1912– 1999 сс.), Мансур олгъан. Биринджи апайы Эсма 1915 с. рахметли олгъан сонъ, Барын коюнден Мерьем деген къадынгъа эвлене. Ондан учъ бала: Шевкъие, Иззет, Зоре догъа.

Ич унутмайым, бизим эвде дуа кете эди, биз, балалар эв огюнде, сокъакъта ойнап юремиз. Къара пальто кийген, башларында къара шляпалары олгъан эки адам къапыгъа келип дайы бабайны эвден чагъырып алып кеттилер. О кунъ, бу кунъ –

Къуртибрам Асановнынъ реабилитациясы акъкында весикъа. 1969 с.

Солдан, орта сырада: А. Медиевниң омюр аркъадашы Медине, Къуртибрам Асанов, Мединениң татасы – Айше, Айшениң омюр аркъадашы – Джеббар, Мединениң татасы – Эдие, ашағыда сол тарафта отурған Лейля Медиева. 1925 с.

Репрессияға оғратылған Къуртибрам Асановның эви. Къарасувбазар. 2018 с.

Къарасувбазарда А. Медиев шеэр галавасы олып чалышкъан бина-
нынъ эски корюниши

Къарасувбазарда А. Медиев шеэр галавасы олып чалышкъан бина.
2018 с.

Къарасувбазарда
А.Медиев шеэр
галавасы олып ча-
лышкъан бинада
хатыра тахтасы

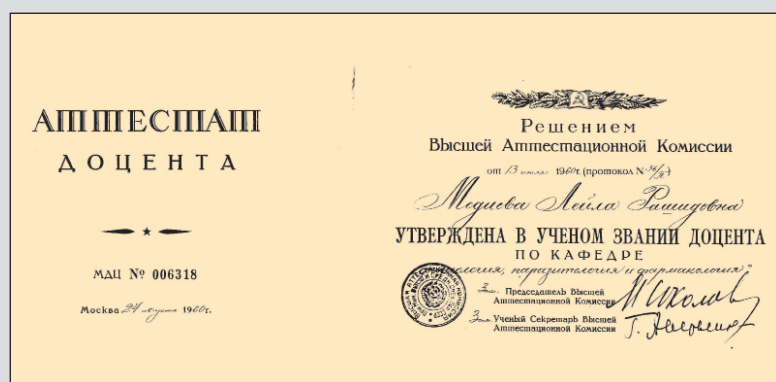
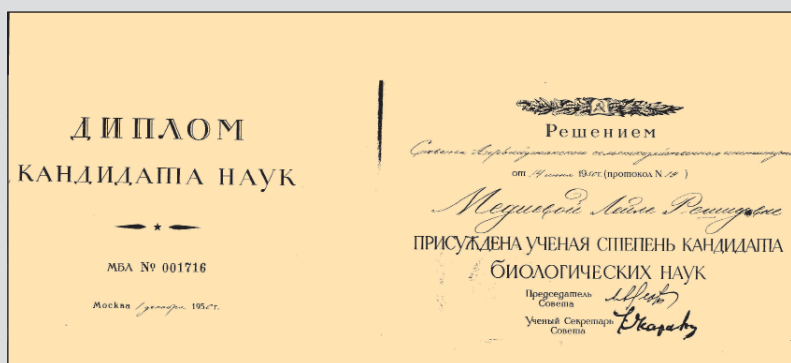
биз оны бир даа корьмедик. Бу, 1938 сенеси олгъан вакъиа. Ондан сонъ эвини тутып алдылар. Бойлеликнен, не эв, не ана-баба, не сой-соп – кимсе къалмады, къоранта дарма-дагъын, балалар тараф-тараф олып, гизленмеге меджбур олдылар. Атик ве зекки олгъан Асан дайы 1933 с. Акъмесджитте тиббият институтына кирмеге наиль ола. 1938 с. институтны битирген сонъ Багъчасарайда, Акъмесджитте чалышкъан. Атче Новосибирскте, Урхие Горький шеэринде, Мансур сюргюнликте Къарагандада олгъан. Сюргюнликте анам рахметли олгъан сонъ, мени къорчалагъан Къуртибрам дайымнынъ даа бир кызы, Анифе, сюргюнликте Дальверзинде, сонъ Беговатта яшады, Къайракъкъумда ГЭС къуруджылыгы башлангъан сонъ анда кетип чалышты, омюрининъ сонъуна къадар анда яшап, 1968 сенеси кечинди. Къуртибрам дайы бабайнынъ ич бир джинает япмагъаны, акълангъаны акъкъында къарарны 1959 с. Одесса арбий трибуналы чыкъара.

Абдурешит Медиевнинъ кызы Лейля къорантасынен Азербайджанда яшады

Къуртибрам дайы бабайнынъ огълу Асан 1933-1938 сенелери Акъмесджитте тиббият институтында Абдурешит Медиевнинъ кызы Лейлянен берабер окъуй, 1938 сенеси олар эвленип къоранта къуралар. Лейля институтны 1936 сенеси битире. Яхшы окъугъаны ичюн оны институтта фармакология кафедрасында ассистент оларакъ чалышмагъа къалдыралар. Дженк башлангъанынен Асан дайы арбий хызметке кете, Лейля (1912-2000 сс.) исе 1939 сенеси догъган огълу Сервер ве анасы Медине Медиеванен Кырымгъа алман баскъынджылары киреджекте тиббият институтынен Краснодаргъа эвакуация олалар. Джебэ Краснодаргъа якъынлашкъаны себебинден текрар эвакуация Тбилиси ве ондан Кызыл-Ордагъа девам эттириле. Ёлда огълу Сервер хасталангъаны себебинден, баланы джоярым деп, къоркъкъан Лейля анасынен берабер сойлары яшагъан Азербайджаннынъ Гянджа (Кировобад) шеэринде тренден тюшип къала ве бойле этип огълуны олюмден къуртарып, о ерде яшап башлайлар.

Дженк йыллары Лейлянынъ омюр аркъадашы Асан дайы 1941-1946 сенелери полк экими оларакъ Кырым дивизиясында, Калинин, Денъизбою ордусында, Балтикбою джебэлеринде, Акъяр мудафаасында дженклеше, эким оларакъ инсанларнынъ джаныны къуртара. Дженкте орден ве медаллернен такъдирленип, 1946 сенеси майор рутбесинде къайтып, къорантасына Гянджада къавуша ве анда омюрюнинъ сонъунадже, урьмет ве сайгъы къазанып эким олып чалыша. Бабам Меджит Керимов даа сагъ

Медиева Лейля Решидовна

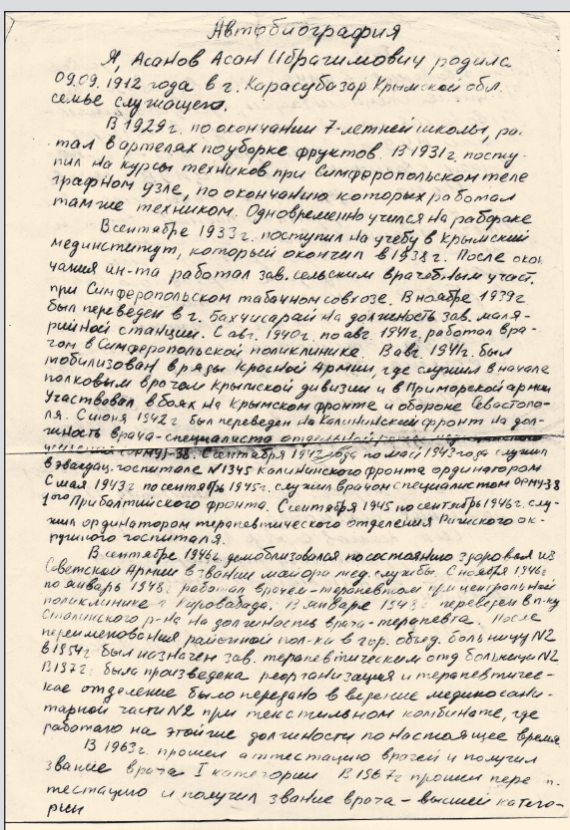
Солдан: Асан Асанов, Лейля Медиева ве оғумары Сервер. Гянджа 1966 с.

Асан Къртибрам огълу Асанов Л. Медиеванынъ омюр аркъадашы. (1912–1999 с.с.)

Лейля ве Асан агъанынь огълу Сервер Асанов

Асан агъанынь озъ къолунен язган терджимеялы

олъанда Асан дайы Азербайджандан Озбекистангъа Гулистангъа онъа мусафирликке бир къач кере кельгендир. Лейля исе 1956 сенеси биология илимлери намзети олды, Азербайджаннынъ кой ходжалыгъы институтында доцент олып отуз сене девамында семерели чалышты, бир къач кере Гянджа шеэрининъ депутаты этип сайланды. Оларнынъ оғлу Сервер де илимлер намзети олды, шимди сагъ-селямет, Саратовда яшай. «Анам ольмезден эвель, манъа бир шей олса, барып балаларынънынъ янында яша деген эди. Онынъ васиетини ерине кетирип, мен Гянджадан балаларымнынъ янына, Саратовгъа кочътим», деген эди.

Несиллеримиз къарасувлылар

Меним къартбабам, къартдедем догъма къарасувлы олгъанлар. Къартбабам юкъарыда анъылгъан Сеид–Али Сарачы, битам – Мосне. Сеид–Али къартбабам Къарасувда туткъан къавеханеси Къырымда 1921 сенеси олгъан ачлыкъ йыллары къоранталарыны ачлыкътан къуртаргъаныны, о йыларда пек чокъ адам ольгенини, ким не тапса оны ашагъаныны, атта мышыкъ ашагъанлар олгъаныны анам айта тургъан. Къартбабам даа сагъ олгъанда, шимди Къарасувда Калинин мейданы денильген, о вакъытта Абдурешит Медиев чалышкъан шеэр думасы, Спендиаров эви ерлешкен мейдангъа мени байрамларгъа алып бара эди. О ерде шадырван бар эди, адамлар анда топлашып тургъан. Къартбабам мени пек севе, иштен кельген сонъ мени къолумдан тутып кездирмеге алып бара, оны-буны алып бере, эвге къайткъан сонъ тизлерине отуртып меним башымны сийпай эди. Мен онынъ огюнде ойнагъаным акълымда, онынъ къулакъларыны созып къулакълары деп оламагъанымдан «туякъяы, туякъяы» деп ойнагъанымны анам айта тургъан эди манъа. Иште, биз бойле тынч, муаббет яшагъан бир къоранта эдик.

Мосне битам Къарасувда бай адамларнынъ бириси сайылгъан, багъ-багъчалары олгъан Къуртибрам деген адамнынъ къыз къардашларындан бириси эди. О, бель агърысынен чекишип, 1933 сенеси хасталыкътан вефат эте. Сеид–Али къартбабам дёрт йылдан сонъ, 1937 сенеси вефат этти. Онынъ анасы Аджире (1861–1939 сс.) къартанам сагъ къалды, о анамнынъ огълан къардашы Умер дайымнынъ къорантасында шу азбарда яшады ве 1939 сенеси 78 яшына келип инфаркт олып кечинди.

Къарасувда Йылдырым мааллесинде эки къатлы, беш вакъытта беш кере эзан окъулгъан, Йылдырым джамиси янында эвимиз бугунъ де тура. Эвимиз тургъан сокъакънынъ адыны учъ кере день-иштиргенлер, шимди Суворов сокъагъы олып къалгъан. Иште, Суворов сокъагъындаки 9-нджы эв бизим эвдир. Джамининъ

Сеид-Али Сара-
чы ве Мосхе Са-
рачы (Асанова)

Керимов Меджит ве Усние Сарачы

Йылдырым маалесинде эвимизниң корюниши. 2018 с.

сагълам, къавий биначы сакълангъан, советлер кельген сонъ тек минаресини йыкъкъанлар. Дженк йыллары мында госпиталь олгъан, дженктен сонъ – мағазалар. Теэссюф ки, джами дин джемиетине ойле де къайтарылмады. Шимди анда алты къоранта кельмешек яшай.

Джами къаршысында чешме бар эди, къомшу сокъакълардан адамлар мында келип, невбетке туруп сув ала тургъанлар. Бизим азбарымызда къую олса да, сувы ичмеге ярамай эди. Эвде бир гююм бар эди, сув ташымагъа ярагъан сонъ, мен анама сув ташыптырмадым, озюм барып кетире эдим. Биз беш бала эдик, сув чокъ кете эди.

Къарасувда Йылдырым мааллесинден гъайры, Чильтерли, Аджем, Шор, Къара Чора, Аджи Арслан, Шаин Герай ве башкъа мааллелер олгъан. Эшиткениме коре, Аджем мааллесининъ ады «аджеми» сёзюнден келип чыкъкъан экен, бу маалледе башкъа ерлерден кельген инсанлар топланып яшагъанлары ичюн ойле денилген. Бу маалледе яшагъанларгъа туркменлер дегенлери де акълымда къалды.

Къарасувда балалыкъ деврим

Мен оджалар къорантасында дюньягъа кельдим. Анам Сарачы Усни (1907 с.) ве бабам Керимов Меджит Гъафар огълу (1905 с.), Акъмесджитте пединститутны берабер бир йылда битиргенлер. Рахметли анамнен бабам окъугъанда таныш ола ве институтны битирген сонъ Къарасувдан 3 километр месафеде олгъан Акъ Къая коюнде бир йыл чалышалар. Ондан сонъ 1929 сенеси къоранта къуралар. Бабам – физика-математика, анам кырымтатар тили ве эдебияты оджалары эди. Бабамнынъ кимсеси олмагъан, институтны окъуп битиргендже анасы кечинген. Шунунъ ичюн Сеид-Али къартбабам оны озъ эвине алмагъа разылыкъ берген, бабам да ичкиев олып кельмеге разы олгъан.

Биз къорантада 5 эвлят эдик. Мен (1930 с.), Гульнар (1933 с.), Зеки (1937 с.), Зубеир (1938 с.), Рустем (1940 с.). Бабам баладжанлы инсан олып, бизни пек севе эди. Язда бизни фыйтонгъа отуртып Ускют тарафына, деньизге, раатлыкъ эвлерине алып бара тургъан. Акълымда, къарарынен, шимди Къарасувда Сары-Сув адлы къасабагъа якъын ерлерде бостанларымыз олгъан. Язда эпимизни ат арабасына отуртып, анда алып барып, мени сув башына отуртып, озю бостанларны сувара эди. Кучюк къардашларым да меним янымда отуруп ойнай эдилер. Бабам ишлерини битирген сонъ, етишкен емишлерни джыйып эвге къайта эдик, анда атта къавун-къарпыз ола эди. Анам беш баласы олгъан сонъ оджалыкны ташлап, бизни бакъты, шунунъ ичюн бабам эр шейни эвге

Усние Сафие кызынен.
9 сентябрь 1932 с.

Усние Сара-
чеванынь вазир-
феси аккыын-
да шеадетна-
ме. 1926 с.

Кр. С. С. Р.
КАРАСУБАЗАРСКИЙ
РАЙОННЫЙ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ
Советов Рабоч., Крестьянских и Красноармейских Депутатов.

Қарасу بازار районы
ішкісі, қолыу қырмзы
аурдо шоралары
ахра қойысы.

Отдел
М/и
Министерства
Дня 1926 г.
№ 1768
г. Карасубазар.

Действительно по 15 Сентября 1932 г.

Здостоверение
Предъявитель сего, Усние Сафиевна
действительно состоит на службе в Рай-
онном управлении в качестве
руководящего сотрудника
Бух. Тасман

что подписью и предложением печати удостоверяется.

З. Р. Р. *Ш. С. С. Р.*
Управделами

г. Карасубазар-303

Свидетельство о браке № 57

Кр. А. С. С. Р.
КАРАСУБАЗАРСКИЙ
РАЙОННЫЙ
ЗАГС
17 августа 1929 г.
г. Карасубазар

Выдано в том, что Керимов Меджит (фамилия от де брака) Усние (фамилия от де брака) Сарачева (фамилия от де брака) вступили в брак, в чем в акте, составленном после гражданского заключения о браке, в присутствии свидетелей, в том числе гражданских, записано.

на 1929 г. 1 июля м. и. н. д.

Фамилия после заключения брака
Керимовы

Отец м. б. 1905 г.

Мать м. б. 1907 г.

М. П. Карасубазар

Заместитель Мухомов Директор Мухомов

Формы № 11/1/9. СЛ.Т. Формат А-210х140.

Меджит Керимов ве Ус-
ние Сарачеванынь ниях
шеадетнамеси. 1929 с.

озю кетире, мектептен сонъ акъшам техникумда, Осоавихимде дерс берди.

Анамнынъ Умер (1912 с.) деген огълан къардашы бар эди, биз онъа Умер дайы дей эдик. Дайым аскерликтен кельген сонъ, Орталан коюнден Эсма деген кызгъа эвлене. Рахметли Сеид-Али къартбабам эвнинъ яхшы тарафыны, мебеллери такъым оларгъа айыргъан, анама исе эвнинъ экинджи тарафыны берген.

Дженктен звель бабам Къарасувда 10 йыллыкъ татар мектебининъ директоры олып чалышты, физика, математика дерслерини берди, кырымтатар тилинден гъайры, рус,

лемсе тиллерини де сув тильмач биле эди. О мектеп бинасы Залкин сойадлы бир зенгиннинъ мулъкю олгъаны ичюн, онъа Залкин мектеби дегенлер. Бу бина бугунъ де тура, онда Къарасувнынъ рус тилли 2-нджи мектеби чалыша. Бабам отургъан экинджи къаттаки кабинет шимди де бар, пенджересинде о девирден къалгъан эски пармакълыкълары да тура. Бу мектепте бестекяр Эдем Налбантов да окъугъаныны дженктен сонъ бильдим. Бабам онынъ акъкъында «Ленин байрагы» газетасында окъугъан сонъ, 80-нджи сенелернинъ ортасында Бекабадгъа барып, онен музыка окъув юртунда корюше. О вакъытта бу окъув юртунда директор муавини олып чалышкъан Эдем Налбантов оджасыны танып, къувангъанындан кабинетинде шамата котере.

Бабам пек фааль бир инсан олгъаны ичюн, Къарасувда джемаат ишлеринде чокъ иштирак эткен. Сайлавлар откерильген вакъытта, шимди олгъаны киби, чешит намзетлернинъ программаларыны, ресимлерини чешит ерлерге япыштыра тургъанлар. Бир кунъ рахметли Аджире къартбитам (къартбабамнынъ анасы)

Сафие (сагъ тарафта аякъ устюнде тура) къардашлары – Гульнар, Зекие, Зубеир, Рустемнен. Къарасувбазар. 1940 с.

саба турып бакъса, ёл къапыгъа бойле бир намзетнинъ ресими япыштырылгъаныны коре. «Бу джинабет къазакъларны кене япыштырып къойгъан», деп ким япыштыргъаныны бильмесе де, киевини, яни бабамны озь-озюне сёгип къолунда пычагъынен ресимни къыргъаны акълымда.

Мен яшлыкътан язмагъа, окъумагъа пек авес олгъаным ичюн, мектепте окъумагъа истейим деп, бабама айта берип, оны бездирген олсам керек. 1936 сенеси, яшым даа етишмесе де, яни алты яшымда, о мени мектепке 1-нджи сыныфкъа окъумагъа берди. Кимсе мени окъур деп беллемеди. Бугуныки киби акълымда, мени энъ арттаки ралеге отурттылар. Бойле этип мен мектепке къатнап башладым. О девирде шимдики порфеллер ёкъ, манъа мешин чанта алдылар. Ичине бир дефтер, къарындаш, мектепте о заманда ашхане олмагъаны ичюн, бир тилим отъмек, къандиль алма къойып бере эдилер. Ойле олды ки, бир кунъ мени арттаки раледен биринджи ралеге авуштырдылар. Талелелернен берабер биринджи сыныфны яхшы битирдим. Дёртюджи сыныфны да татар мектебинде аля битирдим. Сонъ бабам мени рус тилли башлангъыч мектепке берди. Мен эр шейни билем, амма русча бир сёз бильмейим, бу себептен мени бир сыныф ашагъы тюшюрип алдылар. Тильни огренген сонъ, дёртюджи сыныфны рус тилли мектепте фахрий ярлыкънен битирдим. Оджамыз Розалия Петровна юнанлардан эди. Бешинджи сыныфта мен онйыллыкъ рус мектебинде окъуп башладым. Русча язув-окъув бильгимни шу мектепте алдым. Окъуткъан оджаларымыз бабама мени макътагъанларыны да анамнынъ айткъанларындан бильдим.

1941 сенеси

1941 сенеси дженк башлангъанда мен 11 яшында эдим. Алман аскерлери Къырымгъа эп якъынлаша эдилер. Бабамны о вакъытта арбий комиссариаткъа мобилизация пунктына чалышмагъа чагъырып алдылар, анам, балалар догъган сонъ ишини ташлады, эв бикеси олып отура эди. 1941 сенеси сентябрьде эр вакъыттакиси киби, мектеплер чалышып башлады. Сентябрь-октябрь айлары окъудыкъ. Ич унутмам, ноябрьнинъ 2-си экинди маалинде кокте къанатларында хачлары олгъан къара учакълар пейда олды. Олар Къарасувнынъ меркезини бомбаладылар. Арбий комиссариат, аскерлер тедавийленген госпиталь янып башлады, шеэрни къара думан басты. Бизим эвде балабан магъаз бар эди. Къолум-къомшулар къоранталарынен, 40-50 адам шу магъазда сакъландыкъ. Эр кес бир-бири устюнде отура. Бала-чагъа, къартлар къыйыр-чыйыр олды, эркеклер ёкъ, эписи дженкке алынды. Бир вакъытта пек шиддетли патлав юзь берди. Пенджерелернинъ джамлары бутюн

Залкин мектеби. Ал-азырда Къарасувбазарнынъ 2-нджи санлы мектеби. 2018 с.

Йылдырым джамисининъ шимдики корюниши. 2018 с.

тёкюльди. Къарасувда Къарагъач озени четинде сув дегирмени бар эди, анда барып богъдай чектире эдик. Мегер, совет аскерлери къачкъанда, о дегирменни патлаткъанлар. Бутюн гедже магъазда отурып, сабаны сагъ-селямет таптыкъ.

Бир вакъытта анамнынъ къардашы Умер дайымнынъ къайна-тасы Эмин къуда бабай кельди. Чыккынъыз магъаздан, эр кес талакъа эте, мал ташыйлар, тюканларны талайлар, деди. Мен де балалыгъыма барып «Детский мир» тюканына барып къардашларыма оюнджакълар кетирдим. Анам ашайт шейлерни алайыкъ, немселер кельсе ачлыкълур деген сонъ, анамнен бир эки шей барып кетирдик.

Энди совет аскерлери къачкъан, немселер даа кельмеген эди. «Заготзерно» анбарлары янгъан, диварлары эшилип, богъдай, арпа устуне йыкылгъан. Бу шейлерни корип мен пек агъладым.

Дженк башлангъан сонъ, эркек деген эркек къалмагъан эди, эписини совет ордусына алдылар. Бабам военкоматта мобилизация олунгъанларны джедвельге ала эди. Сонъки кунълерге къадар чалышып, о военкомат адамларынен эвакуация олып, денъызден Кавказгъа чыккъанда немселернинъ къолуна тюше.

Сюрюде къойларымыз да олып, оларны Сеитасан чобан бакъа эди. Къышта къар терен ягъса, къойларны эвге кетире эдилер. Бабам эр йыл оларгъа пичен азырлап, черенни мектеп азбарына къоя эди. 1941 сенеси пек къатты къыш олды. Къойларымызны эвге кетирдилер, оларгъа ашатмагъа бир шей ёкъ, пиченимизни ташып алгъанлар. Бундан гъайры, румын аскерлери сорамай-арамай тавукълар, къаз, папий, къойларны тутып алып, козюмиз огюнде сойып ашай эдилер. Бир сюрю баласы олгъан анам бу шейлерни корип, пек ынджына, амма не япсын.

1942 сенеси

1941 сенесининъ декабрь айында немселер комендатура къурып, комендантны тайинледилер, СС, СД отрядлары кельди. Адамларны алып кетип соргъу этип, къыйнап, атып башладылар. Бабамдан ич бир хабер ёкъ. Сагъмы, ёкъмы – бир шей бильмеймиз. Беш баланен янгъыз озю къалгъан анам балаларны насыл этип бакъарым деп, пек яныкълай эди. Эв-эвден юрип душман аскерлерини ерлештирип башладылар. Бизим эвге беш немсе аскерини къойдылар. Анам озълери берген серник къутучыгъы киби сабунчыкъларнен оларнынъ урбаларыны ювмагъа меджбур олды. Йылдырым мааллесинде тургъан сейяр ашханелеринде ашагъан аскерлер «чисто-чисто» деп, кимерде къопкъачыкъкъа къойып бизге аш кетире эдилер. Олар отъмек пек аз ашай экен. Къаде-бир бизге «киндер, киндер»деп, отъмек кетирип бере эдилер.

Бабам чалышкъан Залкин мектебине исе эсир тюшкен совет аскерлерини кетирип къападылар. Эписи ач, оларгъа ольмейджек къадар аш бере эдилер. Сонъ эшиттик, эсирлерге бу аш-сувны да ерли халкътан топлай экенлер. Эвимизде базы махсул бардыр даа, биз де ярдым этейик деп, кунъде бир къопкъа омач, лакъша шорбасы пиширип алып барып башладыкъ. Оны да бермек ичюн невбет ола. Мен эрте турып, барып невбет алам. Невбет кельгендже анам къопкъанен ашны кетире тургъан. Ич унутмам, бир кунъ авасы пек сувукъ, сокъакълар бузлы, къопкъаны котерип оламайым, не япадажгъымны бильмейип турам. Инсафлыдыр даа, бир немсе аскери мени корип, «ком-ком», деп, къопкъаны алып, бошатып къайтарды. Мен къувана-къувана эвге кельдим. Румын аскерлери исе чингене киби, утанмайып козьлерине не илишсе, оны алып кете эдилер. Оларгъа бакъкъанда, немселерде хырсызлыкъ, ялан олмай эди, устьлери темиз-пак юре эдилер. Не де олса, озюмиз де сагъ къалып, къалгъан къойларымызны да ольдюрмей, 1942 сенесининъ къышындан чыкътыкъ.

Бир шей хатырамда пек къалды. Эвимизде бабам дженктен эвель 800 кумюшке алгъан буюк, дюльбер бир килимимиз бар эди. Насылдыр сайлавлар, тедбирлер олгъанда бабам оны джемаат топлангъан ерге асмагъа бере эди. Ерли халкътан кимдир айткъан олса керек, бир кунъ эвимизге комендант ёллагъан эки румын аскери бу килимни алмагъа кельгенлерини анълаттылар, Къарасувгъа насылдыр буюклери келе экен. Анам не япсын, чыкъарып берди. Бир афта кечти, эки афта кечти – килим ёкъ. Бу энди баарь кунълери эди. Анам эпимизни джыйыштырып, огюне къойып комендатурагъа кетти. Анам олгъан шейни терджиманнынъ ярдымынен агълай-агълай анълатты. Румынлер немселерден пек къоркъа эди. Учъ кунъден сонъ немсе аскерлери бизим килимни тап Кефеден кетирип бердилер. Биз о килимни азбарда терек тюбюне комъдик. Бу ишни анамнен берабер япкъан эдик, мен де къазгъан эдим.

Эр ерде ачлыкъ, ёкъсуллыкъ, дагъларда партизанлар да ач, олар геджелери якъын койлерге тюшип, не тапсалар оны алып кете эдилер. Бир сёзнен айтаджакъ олсанъ – дженк.

1943 сенеси

1943 сенеси немселер дагъларгъа якъын койлерни бус-бутюн якъып башладылар. Кой эалиси ким къайда ер тапса, анда къачты. Бизге де Бакъсан коюнден бир къоранта кочип кельди. Танышларымызмы, сойларымызмы, бильмейим. Олар алты джан: къарт битай, эв башы – огълу Аблямит, келини Гульсум ве оларнынъ учъ огълу. Бизни Къырымдан чыкъаргъандже олар бизнен яшады. 1943

сенесининъ кышы да кельди. Не иш, не окъув, не яшайыш... Эр кес олган шейини сатып, дёнйишип ашайт пешинде. Ачлыкъ ве хасталыкъ башланды. О йылы советлер Керич ве Кефеге десант быракътылар. Немселер сувукътан пек къоркъа эдилер, бельким шунынъ ичюн де бу десант кыш айлары башлангъандыр. Совет учакълары гедже-кунъдюз бомбалайлар, биз кровать тюбуне къачып сакълана эдик.

Немселер вакътында латин элифбесинде окъуткъан мектеплер Къарасувда ачылган сонъ, мен 5-нджи сыныфкъа къатнадым, аз да олса о мектепте де бир эки бир шей огрендим. Латинде окъув-язувны мен о вакъыт огрендим эм аля бугунъ оны унутмайым. Рус талелелери исе бу мектеплерге чокъ бармай эдилер.

1944 сенеси

1944 сенеси мен энди 14 яшыма кирдим. Къырым даа немселер къолунда, амма совет аскерлери пек арекет этип башладылар, бутюн ерлерде эп огге йылышалар. Учакълар келип къайда расткельсе бомбалар ташлап къачалар, баш котермеге чаремиз ёкъ. Бир кунъ бизим эвимизден эки эв о якъкъа фугас бомбасы тюшти. Эски эвчиклер бус-бутюн омрап йыкъылды. Ондан сонъ биз эпимиз анамнен Къарасувдан учь километр авлакъта ерлешкен Акъ-Къая коюне къачмагъа меджбур олдыкъ. Анам Акъмесджит пединститутыны битирген сонъ бу койдеки мектепте къырымтатар тили дерслерини берген. Эв бикеси сой эдими, таныш эдими – акълымда ёкъ, бизге бир козь эв айырды. Эвнинъ бир козюнде эв саиби, бир козюнде биз, ортада исе аят, анда аш пиширген оджакъ бар эди. Эвни тенеке соба якъып кыздыра эдик. Март айында багъчаларда тереклерни пытап башлай эдилер. О пыталган терек пытакъларыны джыймагъа да адам чокъ тапыла эди. Менде немсе сигаретлери бар эди. Пытаган адамгъа бир пачка берсем, о манъа одун джыя, оны кимсеге бермей. Мен осьмюр бала олсам да, о одунларны джыйып, багълап аркъама котерип ташый эдим. Кичкене пытачыкъларны джыймагъа он бир яшына кирген Гульнар къардашымны да алып барам, о да манъа ярдым этип котерип келе турган. Я сигаретлерни къайдан алдынъ, десенъиз? Меним союмыз дейимми, достум дейимми, Ремзие деген аркъадашым бар эди. Экимиз арбий машиналаргъа минип Акъмесджитке алма, армут, дагъ фындыгъы алып барып сигаретке дёнйише эдик. О вакъытта кечинмек ичюн ким не беджерип олса оны япа эди. Биз де, яшыгъымызгъа барып, тюшюнмей тап Акъмесджитке барып келе эдик. Иште, балалыкъ девримиз бойле кечти.

Къарасув немселерден азат этильди, амма къуванчымыз чокъкъа бармады

Баарь мевсими кельди, мелевшелер ачты, мейва тереклери гуллеп башлады. Душман кері чекильмекте эди. Биз энди Къарасувгъа къайтмакъ ниетине кельдик. Авалар бираз даа къызгъан сонъ, Къарасувгъа, озъ эвимизге къайттыкъ. Эвимиз бозукъ-йыкъыкъ, буны корьген анам сабыр эталмай отурып окюр-окюр агълады, мен де онъа къошулып агъладым. Не япайыкъ, кимсемиз ёкъ, бабамдан да хабер-тебер ёкъ, олюми, тирими – бильмеймиз. Не де олса, башымызны сокъмагъа бир ер темизледик. Эр кес яшагъан эвлерине яваш-яваш къайтып башлады. Чокъкъа бармай совет аскерлери басып кельди. Кефе-Къарасув ёлунынъ четинде эсирликке тюшкен немселер ята эди. Ерли эали оларнынъ эллериндеки юзюклерни, джеблериндеки шейлерни, гармошкаларыны, атта чызмаларыны чыкъарып ала эди. Эки куньден сонъ оларны къайдадыр алып кеттилер. Бойле этип, Къырым немселерден азат этильди. Энди яхшы яшармыз деп, эр кес къувана, озъ ишинен мешгъуль. Амма къуванчымыз чокъкъа бармады. Ашайт меселеси кескин тура эди. Дженк даа битмей, амма советлер акимиети озъ ишине киришти. Башладылар адамларны чёплемеге. Эркеклер ёкъ, оларнынъ къоранталарыны чагъырып соргъу яптылар. Адамлар бири-бирини сатып башлады. Кимсини партизанларгъа къаршы курешти деп, кимсини доброволец деп чакътылар. Джан къуртармакъ ичюн гонъюлли язып бергенлер де олгъан. Бу соргъулар гедже ола эди. Бир кунь анамны да, акъайынъ къайда деп, эки арбий келип алып кетип, эки кунь туттылар. Военкоматта чалышып, адамларны озю мобилизация япкъан энди къайткъанларны да озю эсапкъа алсын, дей экенлер. Не де олса, анам бу сынавынъ тюбюнден де чыкьты. Кельген сонъ о бизге, эвден чыкъманьыз, бири-бириньизге мукъайт олуньыз, деп тенбиледи

Яш, осьмюр, огълан балаларны, кёр, топал адамларны да трудармиягъа джыйыштырып башладылар. О да бир лагерь экен. Шахталарда чалыштырып, кунюне 500 грамм отьмек бере экенлер, деп эшите эдик. Бизим эвимизде яшагъан къоранта бутюнлей даа къайтып оламай, озъ эвлерини тиклейлер. Битайлары бизнен яшай.

1944 сенесининъ майыс айы да кельди.

1944 сенеси майыс 18

Анам отьмек пиширмек ичюн акъшамдан хамыр баскъан эди. 18 майыс таньда ёл къапымыз къатты къакъылды. Бабам къайтты деп, эпимиз сычрап турдыкъ. Бакъсакъ, эки яш аскер автоматнен – собирайтесь, вас высылают – деди. Анам о ерде эсини джойды.

Қардашларым, анам ольди деп, агълашалар. Аскерлер, ин-сафлары бар экен, ёргъан, тёшек, эвде олгъан ашайт малларны эвнинъ ортасына обаладылар. Вы далеко поедете, берите все, что можете, у вас дети маленькие, – дедилер. Анам бизни еудилерни киби атарлар, деп пек къоркъты. Бир вакъытта къапымыз огюнде полуторка машинасы келип токътады. Аскерлер шейлерни машинагъа ташып юкледилер. Азбарымызда къозулайджакъ къоюмыз бар эди. Аскерлер – тётя, давайте зарежем барана, заберите с собой, – дедилер. Анам, къозусы бар, деп разы олмады. Къочанлы мысырбогъдайны да чувалгъа толдурып юклегендже, битай отъмекке басылгъан хамырдан оджакъ башында алель-аджеле къатламалар япып пиширген, эзиймесин деп джемидангъа толдургъан. Бизни къомшуларымызнен берабер Сейтлерге кетирдилер, машиналарны артынен берип, тувар вагонларына юкледилер. Эки афта девамында битай пиширген къатламаларны ёлда ашап кельдик. Битай бизнен чыкты, о озь къорантасыны бир даа корьмей, Озбекистан топрагъында эбедий къалды.

12 кунъ ёл юрип, 1 июньде Ташкентке кельдик, анда геджеледик. Сабасына поезд кене кочты. Сыджакъ, ичмеге сув, ашамагъа аш ёкъ. Ёл бою памукъ тарлалары ем-ешилъ. Биз, мында бакъла чокъ сача экенлер белледик, амма бу памукъ олгъаныны сонъ бильдик.

Мырзачёль деври

Ташкенттен чыкъкъан поезд Мырзачёльге (шимди Гулистан ш.) келип токътады. Қарасув халкъынынъ буюк бир къысмы бу ерге тюшкенини сонъ бильдик. Кимсени вагондан тюшюрмейлер. Автоматлы аскерлер кельген сонъ вагонлар ачылды, тюшип башладыкъ, амма ерге басмакынынъ чареси ёкъ, топракъ ойле къызгъан ки, аягъынынъ пишире. Эр кесни – бала, къарт демей, къаранлыкъ тюшкендже, кунъ сыджагъында туттылар. Бир ерлерден сув тапып ичтик, акъшамгъа таба арабалар келип башлады, бизни юклеп алып чыктылар. Қайда алып кетелер, не япаджакълар – бир шей бильмеймиз. Энъ кучюгимиз 5 яшында огълан къардашымыз Рустем сыджыкъкъа, ачылыкъкъа даяналмай ёл бою агълай. Кете-кете бир озьбек колхозына барып чыктыкъ. Койде кимсе къалмагъан, бала-чагъа, къарты-къурты, эр кес бизни бакъмагъа чыкъкъан. Эки узун бина, бириси колхоз идареси, бириси богъдай анбары экен, ортасы бош. Бизни шу бошлукъкъа тюшюрдилер, бирер чомуч быламыкъмы, шорбамы ве ярымшар пите бердилер, шу бошлукъта да геджеледик. Бу, Мырзачёльнинъ Фрунзе колхозы экен. Бинанынъ артында арыкъ акъа эди, онынъ лайлы, балчыкълы сувуны ичип тойдыкъ. Эртеси куню уйлеге таба бригадаларгъа ерлештирип башладылар.

Шу колхозгъа 37 къырымтатар къорантасы тюшти. Бир йыл ичин-

де халкънынъ ярысы кырылып ёкъ олды, тек 18 къоранта къалды. Чокъусы шараитке даяналмайып джан берди. Атикче олгъанлар анда-мында кочты. Эр саба бригадир атына минип, элинде къамчысынен памукъ чапаламагъа айдай. Мен де тарлагъа чыкъам. Омюринде къолунда чапа тутмагъан (озьбек чапасы пек агъыр ве балабандыр) анамнынъ сагълыгъы эп зайыфлашты. О, Мырзачёльге барып, экимлерден, енгиль ишке ярай деген справка кетирген сонъ, бостан бригадасына авуштырдылар. Согъан, хавуч отап, къартоплар чапалай, амма сагълыгъы эп феналаша эди, яныкъ оны пек йыкты. Беш баланен янгъыз къалып, ят ерлерде не оладжагъыны, бабам къайда олгъаныны бильмейип, бельгисизликте яшамагъа меджбур эди. Шу арада, бизнен Кырымдан чыкъкъан битай да, шараитке даяналмайып кечинди. О, ойле де озь эвлятларына къавушалмай, бу дюньяны терк этти.

Кырымдан кетирген богъдай ве къочанлы мысырбогъдай да битти, эписини пиширип, къавурып ашадыкъ. Отьмек деген шейнинъ туюсу де ёкъ. Къомшумыз сюрюн этильген къарачайлардан эди. Анамнен лаф эткен олсалар керек, Кырымдан чыкъаргъан «Зингер» тикиш машинамызны оларгъа ишлетмеге берди. Олар эски урбалардан саялап папучлар тикип сата эдилер. Дёрт километр месафеде «Красная Заря» колхозында афтада бир кунь олгъан базаргъа бутюн этрафтаки койлерден адамлар келе эди. Биз де, топракъ ёлнен ялынаякъ, Сеид-Али къартбабам анама къалдыргъан алтынларны алып барып сатып, мысырбогъдай уны ала эдик.

Ерли озьбеклер алтын не олгъаныны бильмей. Ташкенттен кельген озьбек алыш-веришчилери келип ала эдилер. Бир дукат алтын ичюн 2800-3000 кумюш, бир кило ун –100 кумюш, бир пите – 10 кумюш, 1 кило къартоп –50 кумюш. Ёл якын дегиль, дёрт километр, о якъ-бу якъ секиз километр джаяв юрип, алгъан шейлеримизни алып келе эдик. Къардашларым бизни эв огюне чыккып дёрт козьнен беклей эди. Алтын сатылгъан куню эвде къазан къайнай, байрам ола. Бойле этип кунюмизни кечире, тойгъанджа ашамасакъ да, ачлыкътан пек чекишмедик, ольмедик. Амма 1946 сенеси эвимизден бир афтада эки олю чыкты. Башта алты яшында кучюк огълан къардашым – Рустем кызыамыкътан, анам исе сытма ве исалдан джан бердилер.

Анам август 23 куню хастаханеде 39 яшында кечинди, андан да арабада кетирип, шу колхоз мезарлыгъында джыйдылар. Бу куньге къадар анамнынъ да, къардашымнынъ да къабири къайда олгъаныны ойле де бильмейим. Бойле этип, биз дёрт етим бала янгъыз къалдыкъ. Энъ буюги меним – 15 яшындам, кучюгимиз Зубеир – 7 яшында, ортада даа эки кыз къардашым Гульнар – 12 ве Зекие – 8 яшында.

Анам, рахметли, оледжегини дуйгъандыр даа, манъа васиетини айтып етиштирди.

– Манъя бир шей олса, кърдашларынын балалар эвине бер, озюн дайыннын янына бар, – деген эди. Ойле де яптым.

Эки кыз кърдашым – Гульнар ве Зекие Мырзачель (Гулистан) районы Золотая Орда станциясынын бир детдомына (1946-1951с.) тюшти. Оларгъа кунде бир чомуч аш ве эки юз грамм отьмек бере эдилер. О детдом Мырзачельге 5 километр эди. Афтада бир кере оларны барып бакъа эдим. 7 яшында олгъан огълан кърдашым Зубеир исе, таталарындан айырылып, Беговатта олгъан мектеп чагына къадар балалар эвине тюшти. О ич де алышып оламай, балалыгъы пек хор кечти.

1945 сенеси дженк биткен сонъ анамнын кърдашы Умер дайым Беговаткъа келип, Фархад ГЭС къруджылыгъына ишке айдавджы олып ерлешкен, онъа бир козь эвчик бергенлер. Къорантасы, енгепчем эки баласынен Мырзачельде (Гулистанда) яшай эдилер. Дайым мени колхоздан алып, Гулистангъа кетирди. Олар да бир кичкене оадада эки къоранта яшай эдилер. Мен кельген сонъ олдыкъ дёрт джан, о бир къорантада беш джан. Бойлеликнен, Мырзачельде меним янъы яшайышым башланды. О вакытта отьмек карточкаларнен бериле эди. Бизде прописка да ёкъ, отьмекке карточка да ёкъ.

Бир кунь лаф этип эвде пирожки пиширип, базарда сатмагъа анълаштыкъ. О вакытта ун, ягъ паалы олса да, кунде 2-3 килонын пирожкисыны сата эдим. Базарда сатып битирмесем, чайханаларгъа, демирёл станциясына барып сата тургъаным, акъшамгъа экинжи куню керек шейлерни кетирем. Бир капигини гизлемей эдим. Агъзым бар – тилим ёкъ. Агъырлыгъым тюшмесин деп, тырыша эдим.

Беговат деври

Эр кес комендант режиминде, дайым Беговатта (Бекабад ш.) Фархадстройда айдавджы олып чалыша, канал къазалар, чыкъкъан топракъларны ташый, афтада, я эки афтада бир Мырзачельге эвге келип кете. Бир кунь акъшам дайым юк машинасынен келип, коменданттан гизли бизни Беговаткъа алып къачаджагъыны анълатты. Балалары къувана, биз къоркъып, пысып чул-чубурымызны юклеп, гедже ёлгъа чыктыкъ. Гедженин бир маалинде Беговаткъа кельдик. Бир козь эв, кучюк аят, янашасында башкъа бир къоранта ичюн даа бир козь эв. Не де олса, о йылнын къышындан чыктыкъ. Мен о вакытта 16 яшыма кельген эдим. Не паспортым, не пропискам, не де 300 грамм отьмек карточкасы – бир шей ёкъ. Дайым мени «Фархадстрой»нын буюк бир гаражынын тамирлев-механик цехине фрезеровщик талебеси этип бир рус къадыны – Бученкова Дусянын янына ерлештирди. Анда дженк вакытында

Анифе тизе кърдашы Мансурнен

эсирликке тюшкен япон, алман аскерлери чалыша эди. Дёрт айдан 3-нджи разряднен чалышып башлапъан сонъ, о вакъыттаки паранен айына 800-1000 кумюш алып, эписини енгепчеме бере эдим. «Фархадстрой»да ишлер ежонленген сонъ, адамларымызны ГЭСлерге авуштырып башладылар. Мени Шахрихан ГЭСине тайинледилер. Кимсенинъ иши ёкъ. Акъыллы адам тапылгандыр даа, сен яш кызы анда бир озюнь, ябанджы ерге кетме, дедилер. Бой-великнен, ариза берип иштен бошадым.

1948 сенеси

О вакъытта иш меселеси агъыр, эки ай къадар иш тапалмай юрдим. Ахыр сонъу памукъ заводынынъ къуруджылыгына кирдим, озюм киби бир кызынен седиенен темель къуруджылыгына кърышма ташып башладым. Темель ишлери биткен сонъ балчыкътан тола кестик. Бир озъбек балчыкъ азырлап къоя, о битмегендже чалышамыз. Агъачтан ясалган къалыптан дёрт тола чыкъа, язнынъ узун, сыджакътан-сыджакъ кунълери акъшамгъадже чалышып, къуругъан толаларны джыя эдик. Бир кунъ, та Къырымда бардыкельди эткен анамнынъ сою олган Къуртибрам дайы бабайнынъ буюк кызы Анифе тизем келип, меним алымны корип шашты. О, Къырымда бизим къоранта насыл яшагъаныны биле эди.

Мени пек аджыды: – Мен ярын келерим, сени озюме алып кетерим, учъ балагъа тапылган аш санъа да тапылыр, – деди. Эртеси куню машина тапып мени алмагъа кельди. Агълай-агълай сагълыкълашып чыкътым...

Анифе тиземнинъ учъ баласы: Фикрет – 1923 с., Сервер (онъа Субхи дейлер эди) – 1926 с., Диляра – 1928 с., кызы бар эди. Диляра тикиш машинасында фуфайкалар, акъай штанлары тике эди, мен исе оларны «толкучка»гъа барып сата эдим.

О вакъытта пальто, курткалар ёкъ, мен барып койлерден басма кыдырып сатып алам, о исе тике эди, амма энъ «ходовой»

фуфайкалар эди. Беговаткя беш километр месафедэ Куркат деген озьбек коюне барып токьума алгъан вакьытларым акълымда. Ёлу тоз-топракъ, эки тарафы памукъ тарласы, къамыш занлары, джаяв барып келе эдим. Бириси башынъны бурып атса, кимсенинъ хабери олмайджакъ. Ана бойле кунълер кечирдим башымдан.

Мен Анифе тиземе баргъан сонъ алышверишчи олдым, оларда 18 яшыма къадар, тамам эки йыл яшадым. О омюринде чокъ шей корьген, адалетли бир къадын эди, онынъ ичюн меним алымны корип аджыгъандыр, тап сонъунда мени эвлндирип токътады.

1953 сенеси

Бабамдан ильки хаберни Беговатта пейда олгъан Эминов деген бир комендант кетирди. Бабам къырымтатарлар сюргюн олгъан бутюн ерлерге мектюплер язып, насыл да олса, бизлерни тапа, амма къардашым, анам энди ёкъ эди. О, 1955 сенеси Къарагандадан кельгенде, меним энди къорантам, эки балам бар эди. О эки йыл бизнен яшады, сонъ Гулистанда къарасувлы Эсма Османованен янъы къоранта къурып, Решат ве Шевкые эвлятларыны корьди, мектепте чалышты.

КГБ оны ич де тынч къоймай эди, о мобилизация япкъан адамлар акъкъында ондан малюмат къыдыра эдилер. О озю тарифлегенине коре, оны эвден келип алып кетип, адамларымыз акъкъында джеמידанлар толуга весикъаларны къойып, булар ким, къайда яшайлар, не япалар, деп соргъу эте экенлер. О бильсе де, мен бильмейим, джебэге ёлладыкъ, ондан сонъ кимсени корьмедим, деп къуртуладжакъ олса да, кимерде эки, учь кунъ тута экенлер. Бабам бироз вакьыт кечкен сонъ, къорантагъа чокъ бильдирмейип, мен барып сойларымны ёкълайым деп, эвден чыккып кете ве органлар къыдыргъан адамларны гизлиден тенбилеп келе экен. Олар да Озьбекистаннынъ чешит ерлеринде яшай эдилер. Кимерде афталарнен «мусафирликте» олып кельген вакьытлары да олгъан. Бабам 1981 сенеси, апансыздан, къан басымы котерилип, эсини джойып бир афта озюне кельмей вефат этти.

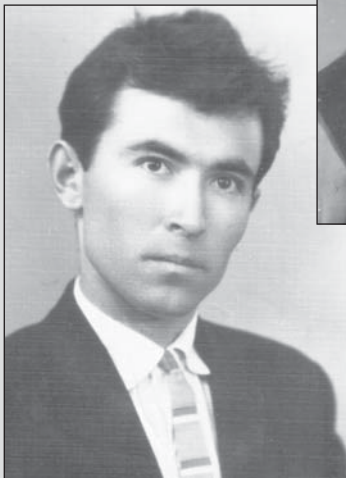
Омюр аркъадашым Албатлы Ибраим Османовнен 1952 сенеси къоранта къурып, Беговатта яшадыкъ. Оны Къырымдан сюргюнликтен эвель Тулагъа трудармиягъа айдайлар. Насыл да олса андан къачып Беговаткя сойлары янына келе. Ана ёкъ, баба ёкъ бир огълан къардашы енгепчининъ къорантасында, къыз къардашы детдомда. О пек мераметли, ишкир, миллетсевер, ана-бабасындан эрте оксюз къалгъан, хор юрекли бир адам эди. Онъа Къырымгъа къайтмакъ къысмет олмады. 1984 сенеси сюргюнликте вефат этти (1921–1984 сс.) Мен кучюк огълумнен 1988 сенеси июль айында

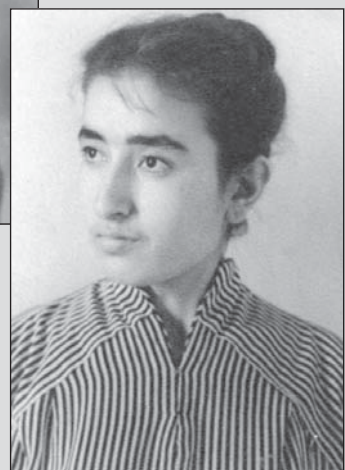
Сағие Керимова ве Ибраим Османов. 1952 с.

Гульнар Керимова
(1933–2006 с.с.)

Зубеир Керимов
(1938 с. доғды)

Зекие Керимова
(1937 с. доғды)

Сафие Керимова.
(1930–2009 с.с.)

Къарасувгъа келип ерлешкен сонъ, оylum Айдер ве кызым Анифе де Къарасувгъа кочтылер.

Балалар эвинде олган къардашларым эписи алий малюматлы олды: Гульнар – эким, Зекие – технолог, Зубеир – Ташкентте министрликте чалышты. Зекиенен Зубеир къоранталарынен Кырымгъа къайттылар.

Сонъ сёз ерине

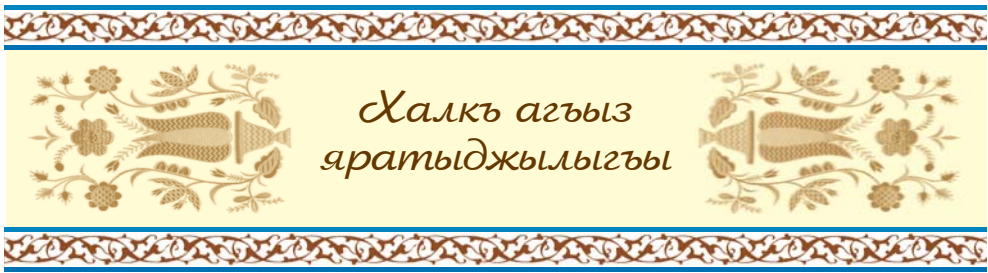
Бугунь Къарасувда турган эвимизни корьгенде, балалыкъ деврим кечкен Къарасувбазар сокъакъларынен юргенде бутюн омюрим, корьген-кечиргенлерим козюм огюнде джанлана, козьлеримден тыгырып тюшкен козьяшларымны тутуп оламайым.

Сюрюнликте къалган рахметли анам, бабам, оylan къардашым, омюр аркъадашым Ибраим ичюн пек янам, оларны бир вакыт унутмайым, рухларына даима дуалар окъуп турам... Мен джандан азиз якъынларымдан айырылып хор куньлер кечирдим. Мени бир шей тынчландыра: учь баламны да, бутюн сой-сопларымны да ят ерлерде къалдырмайып, къолумдан кельгени къадар ярдым этип Кырымда топламагъа наиль олдым. Дюньяны терк эткен рахметли анам, бабам огюнде борджумны одедим, Алланынь рахметинде олсунлар.

Мен балалыкъ ве осьмюр чагъымда корип-кечиргенлеримни балаларыма, торунларыма язып къалдырмагъа ниет эттим. Бу языларны окъуп-окъуп, мени хатырларсыз...

**Сафие Меджит кызы Керимова,
2009 с. январь**

(Фотолар Асановлар ве Керимовлар къоранта архивлеринден алынды)

Айше КОКУЕВА

Сёз султанлары кедайлар ве масалджылар

Халкъ агъыз иджадыны асырлар девамында джанландырып ве зенгинлештирип кельген сёз султанлары, сёз усталары – кедай ве масалджыларнынъ халкъ вариетининъ сакълап къалувында эмиети гъает буюктир. Эвель заманларда той-джыйынларда, талакъаларда, мушавере ве ярышларда айтылгъан чынъгъа, бейитке бир дакъкъанынъ ичинде джевап уйдургъан сёз султанлары – кедайларнынъ меарети бизлерни аля даа айретлендирип кельмекте.

Масал айткъан ве масал уйдургъан къарт деделерни динълей-динълей, зеинлерине синъдирип, ве, сонъундан озълери де масал уйдуруп, этрафтакилерге яйдыргъан масалджыларнынъ усталыкълары, нефасети бугунъ эфсанеге чевирильмекте.

Халкъ сёзю хазинесининъ деляллары – масалджы ве кедайларнынъ насыл бир девирде, къайсы койде ве насыл къорантада догъгъанлары акъкъында олгъан малюматтан хабердарсынъызмы? Оларнынъ бет-сымасыны козюньиз огюнде джанландыргъан фотосуретлерни коръдинъизми?!

Занымызджа, кутюпхане рафларында сакъланып къалгъан малюматларнынъ огренилюви миллий анъанелернинъ джанландырув эснасына себеп оладжагъына ишанчымыз кямильдир.

Шукюрлер олсун, кутюпханелерде, аз олганына бакъмадан, кедай ве масалджыларнын аятий фаалиети, иджадына аит нумюнелерни бизим кунге еткизген фольклорджы-алимлернин де хызметлери сакъланып къалды. Оларнын джумлесинде айрыджа дикъкъаткъа ляйыкъ бильгилер ер алганы къуванчлы бир вакъиадыр.

Фольклорджы-алимлернин «мешакъатлы девирде япкъан хызметлери»нде, кедай ве масалджыларнын уйдургъан эсерлерине девир талабына бинаэн къыймет кесилюви, о вакъыттаки девирий матбуат ве неширлерде тиль чубарлыгына ёл къоюлганы бизлерни пек шеклендире. Янъы омюрнин, истисал оджакъларынын, техниканын илерилев эснасы, лозунг, доклад, рапортлар шеклинде эм фольклор, эм де бедий эсерлерде къулланылганы маддемизни быландыра. Эсерлерде рус сёзлеринен уймелешип къайнагъан тиль фикирлеримизни шашмалата.

Амма бунынъле берабер сиясетнин вахший мерамы козюмиз огюнде бутюн акъикъатынен ачыла. Бу акъикъат, гуя бир сиясий сипиркинен миллетнин миллий шуурынын сипирильгенини нумайыш этерек, эрте-ярыкъ эсимизни башымызгъа топламагъа буюра. Бакъынъыз, не эдинъыз ве насыл бир алгъа къалдынъыз ве илериде де насыл алларгъа къала биледжексинъыз дегендай, бизлерни тенбиелеген киби ола.

Лякин девир сипиркиси керекли ве муим шейлерни сипирип атамады. Чюнки халкъ акъыл-идракинде кодлаштырылып сакълангъан келимелерде джанлы тасавурлар ойле мукеммель теренлештирильген эди ки, къалыпланып къалгъан джевхерлерни сипирилип атылмасы зорлыкълар пейда этти. Олар япылгъан хышымгъа къаршы сакъланып къалды. Элимизде олгъан малюматларгъа эсасланып, бугунь бу вариетни огренмеге ве талиль этмеге чаремиз бар олганыны эминликнен айта билемиз.

Къырымда отькерильген мушаверелер ве кедайларымыз акъкъында бир сыра малюматлар 1934сенесинден 1940 сенесине къадар нешир этильген «Эдебият ве культура», «Эмель», «Яш ленинджилер» «Большевик ёлу» журналлары, «Ёнъи дюнья», «Яш къувет» газеталарында бильдирильген эди.

О вакъыт къалеми пишкинлешкен шаирлерни кедайларгъа багълап, оларны шиириетте айдынлатылгъан янъы мевзуларгъа сёз къатмагъа давет эттилер. Бойле этип, девирге, сиясетке уйгъун, эвельки девирлерде уйдурылгъан эсерлернин мевзусына чул тутмагъан саф-сата сатырлар язылды. Сонъундан «янъы мевзунен джуляянгъан» эсерлер «Бахытлы халкънын шень йырлары» (1939с.) «Азат Къырым» (1940с.) киби джыйынтыкъларда дюнья юзю корьдилер. О заманда укюм сюрген сиясетнин вахший арекети джыйынтыкъларнын серлеваларында да толусынен муджессем-

ленгени делялет берип турмакъта. Аджеба, Кырымнынъ «Азат Кырым» олмагъаны ве «бахтлы халкънынъ» девир талабына уйдурылып язылган шень йырлары акъикый омюрни акс этмегенини тасдыкълай. Укуметте укум сурген сиясий репрессияларнынъ вахшиане арекетини перделер артына сакълай?! Асылында исе бу халкъ шириетининъ темелини йыкъкъан, кокюни кьуруткъан сиясет зорбалыгъыннынъ айын-оюны олгъаны корюне.

Олып кечкен адиселерге кьаршы, бу эсерлер арасында, ибарелерде, сатырларда, дёртлюклерде кьорчаланып, сыр олып къалган маналар авам халкънынъ миллий чизгилери ве миллий психологиясыны, миллий тилининъ хусусиетлерини тайинлемеге хызмет этеджек муим вариетидир.

К. Джаманакълынынъ бир сыра макъалелеринде фольклор эсерлерини топлав ве огренилюви «Еньи дюнья» (1934-1935сс.), «Яш кьует» газеталарында (1936с.), йырджы ве кедайларымызнынъ иджадынынъ талили – «Эдебият ве культура» (1939с.), «Совет эдебияты» журналларында (1941с.), чынълар ве манелернинъ таснифи – «Большевик ёлу» (1935с.) ве Кырымдевет нешриятында нешир этильген джыйынтыкъларнынъ кириш сёзюнде (1941с.) айдынлатылган меселелерге эсасланып, сёз усталарына аит малюматларны кенишлетмек мумкюн.

1939 сенеси «Эдебият ве культура» журналында Т. Бикенинъ (С.Х. Сейдаметов), «Яш ленинджилер» журналында Риза Халидинъ тарафындан Джангъазы Шерфединнинъ иджадий фаалиетине багъышланып язылган макъалелерде де пек меракълы билъгилерни эльде этмек мумкюн. Джангъазы Шерфединнинъ шу сенеси нешир этильген «Кедайнынъ чынълары» серлевалы джыйынтыгъына кирсетильген эсерлери исе мукеммель талильни беклемектелер.

Исмаил Салетнинъ де бир сыра эсерлери «Къызыл Кырым» газетасы ве «Яш ленинджилер», «Эдебият ве культура» журналларында сыкъ-сыкъ басылып тургъаны, сонъра 1940 сенеси нешир этильген «Азат Кырым» джыйынтыгъына эсерлерининъ кирсетильгени тедкъикъат джерьянынынъ кенишлетильмесине мейдан азырлай.

Зиядин Джемайнынъ да газета ве журналларда арды-сыра басылган эсерлеринден тек едиси 1938 сенеси А. С. Пушкин адына тиль ве эдебият ильмий-тешкерюв институты тарафындан тертип этильгени ве 1940 сенеси нешир олунган «Бахытлы халкънынъ шень йырлары» фольклор джыйынтыгъына кирсетильгени илериде япыладжакъ тедкъикый хызметлерге имкян ярата.

Кедайларымызгъа багъышланган ильмий макъалелерде къадын кедайларымыз акъкъында да бир сыра малюмат булмакъ мумкюн. 1938 сенесининъ февраль айынынъ 13-юнде Симферопольде кедайларнынъ мушавересинде Джангъазы Шерфедин,

Исмаил Салет, Сеитмамбет Борасан, Зиядин Джемай ве къадын чынджылардан Джанкой районы «Къызыл къош» колхозындан Куртиева Мензаде ве Сакъ районы Буюк Акътачлы Зелиха Асановалар иштирак эткени къайд этиле. Амма иджады ве аятий фаалиети акъкъында малюматлар берильмей. Белли чынджы Афифе Самиеванынь иджады акъкъында «Совет къадынлыгы» (1941с.) журналында баягы малюмат берильгени чынджыларнынъ талиль этилювине, олардаки сатыр асты маналарнынъ индженмесине ёл ача.

Керим Джаманакълынынъ маълалелеринде 1934 сенеси халкъ агъыз иджадыны топлав ве огренюв тедбирлери насыл кечириледжеги ве 1935 сенеси август ве сентябрь айларында махсус экспедициялар тешкиль этилип, Къырымнынъ бир чокъ районларына ильмий хадимлер ёлланылганы акъкъындаки малюматлар о девирдеки тарихий эснасны огренмеге ярдым эте биле.

Керим Джаманакълынынъ дженктен эвель чыкъкъан «Эдебият ве культура» журналында дердж олунган «Халкъ эдебиятынынъ муим вазифелери» серлевалы маълалеси эсасында халкъ кедайларынынъ адларыны кенишлетмеге ярдым эте. Бу маълаледе Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Сеитмамбет Борасан, Афифе Самиева ве Абибулла Хайрулла киби кедайларымызнынъ ве масалджы Бекмамбет Къулмамбетнинъ фотолары олганы гонъюмизни хошнут эти.

Керим Джаманакълынынъ бу маълалесине эсасланып, «Эдиге», «Чорабатыр» дестанынынъ айры вариантларыны ве «Бугъалы бай» киби къараманий масалны айткъан Аджи Аметов Мевлют Али, 45 масал бильген Анифе Келямова, Давулджар коюнден Афифе Абибуллаева, Мензаде Куртиева, Зелиха Асанова киби масалджыларнынъ адларынен джедвелимизни кенишлетмек имкяны тапылды.

Бойле этип, халкъ агъыз иджадынынъ рус истилясы, уянув ве инкъиляптан сонъ киби девирлерде яшап иджат эткен кедайларнынъ джедвелини бойле тертипке чекип, догъган сенелерине коре, шойле сыралай билемиз: Эшмырза, Бекмамбет Къулмамбет, Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Зиядин Джемай, Сеитмамбет Борасан, Абибулла Хайрулла, Афифе Самиева, Аджи-Султан Мустафаева.

Масалджылар акъкъында булган малюматларнынъ такъдим этилюви де гъает меракълыдыр. Масалджылар акъкъында бир сыра малюматларны масал жанрыны тедкъикъ эткен К. Джаманакълынынъ маълалелеринде араштырып тапмакъ мумкюн. Ондан да гъайры 1935 сенеси рус тилинде 1937 сенеси къырым-татар тилинде нешир олунган «Къырымтатар масаллары ве легендалары» джыйынтыгында масалджылар акъкъында толуджа малюмат берильгенини косътере билемиз. Базыларынынъ атта

фоторесимлери де олгъаныны къуванчнен сёйлей билемиз.

Алупка музейининъ директоры Я. П. Бирзгалнынъ язган кириш сёзюнде фольклорны толав ве огренюв ишлерининъ зарурий олгъаныны илькиде Биринджи Бутюнсоюз языджылар съездинде А.М.Горький къайд эткенини айта. 1934 сенеси Алупка музейи озюнинъ ильмий-тешкерюв планына бу меселени къошып, масал айткъан кедайларны тапув ишини башлагъаныны бильдире. Музейининъ фольклор топлагъан бригадасы бир сене девамында юзден зияде масал ве ривает, Насреддин оджа ве Ахмет акъай акъкъында лятифелер, аталар сёзлери язып алгъанлары къайд этиле. Масалджыларны къыдырып тапмагъа о вакъыт Алупкада орта мектепнинъ юкъары сыныф талемелери ярдым эткенлери ве бу талемелернинъ сойадлары да къайд этиле.

Алупка музейининъ директоры Я. П. Бирзгал джыйынтыкъкъа кирсетильген учъ риваетни тертип этип, неширге профессор Н. А. Эрнст азырлагъаныны ве масалларгъа япылгъан ихтар ве анылатувлар да онынъ тарафындан япылгъаныны кириш сёзюнде айрыджа къайд эте.

Элимизде булунгъан эки нешир эсасында, 1935 сенеси дюнья юзю корьген джыйынтыкънынъ баш къапагъындаки язылар рус ве къырымтатар тилинде олып, масаллары да рус тилинде, 1937 сенеси чыкъкъан джыйынтыкъ къырымтатар тилинде нешир олунгъаныны къайд эте билемиз. Сиясетнинъ тазыйыгъы о девирде не дереджеде кескинлеше башлагъаныны экинжи неширнинъ тизилиш шеклинден анылашыла. Бу неширде титул табагъында масалларны тертип эткен К.У. Усеиновнынъ ады силинген. Бунунъ иле берабер масалларгъа сызылгъан иллюстрациялар, джыйынтыкънынъ тыш къапы, ич къапы, масалнынъ башында ве сонъунда япылгъан орьнеклер о девирде яшагъан къырымтатар рессамлары К. Джеппаров ве К. М.Муратов тарафындан япылгъаны косьтерильмейип къалгъан. Биринджи неширде олар барлар.

Бугуньки куньде бу эки джыйынтыкъ, халкъ вариетини козь бебеге киби сакълап кельген масалджыларымызнынъ ады, сойады, аятий ве иджадий фаалиети акъкъында малюмат берген къыйметли бильги чокърагъыдыр. Джыйынтыкъта Мустафа Топал, Хатидже Умер, Ислям Демирджи, Акътотай Къуртбеддин, Эмир Усеин Ибраимов, Айше Афрузова, Абибулла Софу, Мемет Муртазаев, Юнус Казак, Фатма Хайбулла киби он масалджынынъ догъган сенеси, кою ве оларнынъ айткъан масаллары акъкъында малюмат бериле, базыларынынъ фотосуретлери де такъдим этиле.

Джыйынтыкъта эр бир масалджы акъкъында малюмат берильгенде, оларнынъ агъызындан язылып алынган бу халкъ эсерини кимден эшитип огренгенлери де къайд этиле. Айны къайдларгъа дикъкъат этип, бу он масалджыдан эвель иджат эткен эмиетли масалджыларнынъ адларыны ортагъа чыкъардыкъ. Бойле этип,

Фотода кырымтатар кедайлары: (солдан) Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Бекмамбет Къулмамбет

джыйынтыкъта адлары анъылгъан масалджыларнынъ микъдар джедвелини толдурмакъ фурсаты пейда олды. Адлары ве къаерде яшагъанларыны текмиллеп, масалджылар сырасына Саваткалы Осман Сеферша къарт, Кикенеизли Зайде апа, Дерекойлю Вели Топал, Дерекойлю Халиль Чауш киби халкъ иджаткярларнынъ адлары кирсетильди. Джыйынтыкъта оларнынъ масал айтувнен бир сырада лятифе, риваетлер, йыр ве тюркю сёйлегенлери де къайд этиле.

Бойле этип, халкъ агъыз иджадынынъ рус истилясы, уянув ве инкыляптан сонъ киби девирлерде яшап иджат эткен масалджыларнынъ джедвелини бойле тертипке чекип, догъган сенелерине коре шойле сыралай билемиз: Осман Сеферша къарт, Зайде апа, Вели Топал, Халиль Чауш, Акътотай Къуртбедин, Бекмамбет Къулмамбет, Мустафа Топал, Ислям Халил Демирджи, Айше Афуз, Абибулла Софу, Юнус Казак, Эмир Усеин Ибраимов, Абибулла Хайрулла, Хатидже Умер, Аджи Аметов Мевлют Али, Анифе Келямова, Афифе Абибуллаева, Мензаде Куртиева, Зелиха Асанова.

Сюргюнлик девринде иджат эткен чынъджы кедай ве масалджыларнынъ аятий ве иджадий фаалиетини огренмек ве талиль этмек меселеси де муим бир меселедир. Бу саа да даа терен ве мукеммель огренильмеген бир саадыр, авес беслеген тедкъикъатчыларны беклемектедир.

Халкъ шаири Эшмырза ве онынъ шиирлери

Халкънынъ векили оларакъ ортагъа чыкъкъан ве бизге озюнинъ кыйметли шиирлеринен белли олгъан Эшмырза къарт Керчь районы (шимди Ленин районы), Ойсул коюнде факъыр къорантада догъа ве бутюн омюрини ёкъсузлыкъ ве факъырлыкъта кечире. Маякъ-Салын коюнде озюнинъ къолунен якъан кучюк бир эвчиги бар эди. Онынъ огуллары ве торунлары – эписи Маякъ-Салын коюнде яшадылар. Эшмырза къарт XIX асырны аман-аман толусынен яшап 1894–1895 сенелери, 78–80 яшларында Маякъ-Салын коюнде ольгендир.

Эшмырза къартнынъ:

*Аягъым, къолум ялангъач,
Ёлгъа чыкъсам тонъаман, –*

деп, озю акъкъында айткъан бу бейити, онынъ сонъ дередже факъырлыкъыны пек ачыкъ косътере.

О Кефе, Керич, атта Къырымнынъ бутюн районларыны долашып, бири-бирине къапа-къаршы олгъан эки сыныф (класс) омрюнинъ эсас зыддиетлерини зияде терен ве толу бир тарзда коръмеге ярдым этти.

Умумен, Эшмырза къартнынъ яратыджылыкъы бу зыддиетлер узерине къурулып, онынъ эсас себебини ачыкъ бир тарзда косътерип бермектедир.

Онынъ шиирлеринде эсас оларакъ кениш эмеқдар халкънынъ бай, мырза ве чар чиновниклернинъ зулумы алтында инълеви, зарланувы, айны вакъытта, сербестлик ичюн ынтылувлары, истемеден озъ юртундан айырув киби энъ къайгылы, кедерли омюри акс олунгъандыр. Бутюн булар белли тарихий вакъияларнен багълыдыр.

Къырымнынъ 1783 сенеси рус чары тарафындан запт этилюви, онынъ икътисадиятына ве сиясий омюрине белли дереджеде тесир этти ве белли денъишмелер догъурды. Лякин бу денъишмелер эмеқдар халкънынъ вазиятини ич бир тюрю яхшылаштырмады.

Аксине оларакъ, халкънынъ узерине бинъ бир тюрю белалар ве агъырлыкълар кетирди.

Меселя, бундан сонъ, Къырымнынъ энъ яхшы, махсулдар топракъларнынъ буюк микъдары рус чары тарафындан тутулып алынды, эмеқдар койлюлер исе озъ махсулдар топракъларындан сыкъыштырылып чыкъарылдылар.

Бир тарафтан рус чары административ ёлнен ерли халкъны ёкъсулландырув сиясетини алып барса, дигер тарафтан да онынъ бу ишине ярдым этип тургъан ерли бай, мырза ве моллалар бу

вазиетни бир къат даа агъыраштырдылар.

Бундан да башкъа кырымтатар элекдарларынынъ узерине дигер бир мусаллат даа олса, о да кырымтатарлары арасындан меджбурый аскер алув ишининъ ресмийлештирильмеси эди.

О девирде кырымтатарларнынъ аскерликке алынув иши, аскерлик борджуны эда этив дегиль эди. Олар аскерликке дженк вакытларында муваккъат оларакъ алына эдилер. Алынганлар дженкнинъ башындан сонъуна къадар аскерлик этмеге борджлу эдилер. Бу аскерлик 1864 сенеси олган арбий реформагъа къадар девам этти. 1864 сенеси олган арбий реформа – Русиеде о девирге къадар яшап кельген рекрутщинаны битируви эди.

Бу реформадан сонъ кырымтатарларындан да аскер алув иши умум бир къаиде алтына алынган эди. Бу пьянке (жребий) вастасынен япыла эди. Бу къаиде боюнджа аскерликке алынганлар белли бир йыллар аскерлик этмеге борджлу эдилер.

Бу ал Эшмырза къартнынъ шиирлеринде шу тарзда берильгендир:

*Джаным, анам, къарачы,
Онбашы ничюн багыра?
Голова джуре эв-сайтын,
Пьянкеге (жребий) чагыра.*

Бу вакытларда озь макъсадларыны къорчалав ве чин къазанув макъсадынен чаргъа хызмет эткенлер тарафындан халкъ сонъ дередже талана ве панджалана эди.

Иште, Эшмырза къартнынъ халкъ арасында зияде итибар къазанмасы ве корюмли бир ер тутмасы, онынъ Кырымдан рус чары тарафындан аскер алынув мунасебетинен айткъан шиирлеринен ортагъа чыкъмасындан башлай. Умумен бу шиирлер рус чарлыгына Кырым байлары ве мырзалары, оларнынъ амансыз эксплуатациясына къаршы догърултыла. Бунынъ ичюн онынъ шиирлери халкъ арасында тез дагыла, керек къыйметини ала ве чокълары ич бир тюрю денъиштирильмей, бу кунге къадар сакъланыла. Онынъ шиирлери язылы оларакъ сакъланылмай халкънынъ агъызында айтыла келип, кениш кутъле арасына джайрагъандыр. Кырымнынъ пек чокъ ерлеринде Эшмырза къартнынъ шиирлери олгъаны акъкъында ич бир сёз айтылмаган ве халкънынъ озь яратыджылыгы ерине къабул этильгендир. Бундан корюнуп тура ки, онынъ шиирлери халкъкъа пек якъын ве акъикъатен де оларнынъ тюшюндже, хаял ве дуйгъуларыны озюнде темсиль эткен бир асабалыктыр.

Эшмырза къартнынъ шиирлерининъ тематикасы чешитлидир.

Солдатлыкъ акъкъында шиирлеринде халкънынъ агъыр вазитини косьтермекнен бир сырада, халкътан алдавджылыкъ ве

Эшмырза къартнынъ яшагъан эви. Маякъ-Салын кою.

яланджылыкънен аскер алынгъаныны ве халкънынъ бу аскерликке олгъан мунасебетини, оларнынъ узерине байларнынъ, аскер башларынынъ, мырзаларнынъ ве чар чиновниклернинъ япкъан зулумлыкъларыны Эшмырза къарт ачыкъ тарзда косьтергендир.

1806-1812 сенелеринде Русиенен Франция арасында олгъан дженк (Русие бу вакъытта Тюркие, Польша ве Литванен де дженк эте эди) кырымтатарларындан да аскер алув ишини бираз даа чабиклештирген эди. Бу вакъытларда Тавриданынъ губернаторы императоргъа язгъан мектюбинде, татарларнынъ джесюрлиги, оларнынъ душман ичюн къоркъунчлы бир халкъ олгъанларыны косьтере ве олардан мытлакъа солдат алынмасынынъ кереклигини айта. Бу ишке Къырымнынъ молла, бай ве мырзалары фааль суретте ярдым этелер. Оларнынъ эсас ярдымларындан бири шу ола: 1806 сенеси ноябрь 16-да Тавриданынъ бай ве мырзалары муфтю сайламакъ макъсадынен Акмесджитте топланалар. Муфтю сайлагъан сонъ, олар бутюн Къырым халкъы адындан Тавриданынъ губернаторы В.В.Мёртва вастасынен I Александргъа ариза йиберерек, кырымтатарларнынъ «гоньюлли оларакъ» улу падишаны къорчаламакъ ичюн аскерлик этмеге азыр олгъанларыны бильдирелер.

Бу аризаны, халкънынъ разылыгъы, атта хабери биле олмадан, ялынъыз байлар, мырзалар ве молла, дворян табакъасынынъ озю имзалай. Эшмырза къарт бу фактны озюнинъ шиирлеринде шу тарзда косьтере:

*Къырымнынъ башы коп дегиль,
Олса-олса беш мырза.
Бутюн Къырым адындан
Олар этерлер имза.*

Ариза император тарафындан джан-гоньюльнен кяршыла-
нып алына ве бунынъ тезден омюрге кечирильмеси ичюн, махсус
комиссия тизиле. Комиссиянынъ вазифеси – кырымтатарлары
арасындан солдат алув ишини омюрге кечирюв ола.

Комиссиянынъ чалышувы саесинде янъы полklar мейдангъа
кетирильмеге башлай. Бойлеликнен командирлери Къая бей Була-
токов, Амет Бей Хинковский, Абдулла Агъа Мамайский, Али мырза
Ширинский олгъан, дёрт полк мейдангъа кетириле ве дженкке
ёлланыла. Лякин тез вакъыт ичинде бу полklarда аскерлернинъ
сайысы чокъ эксиле. Аскер башлары императорнынъ огюне янъы-
дан аскер топлав меселесини къоя ве ондан разылыкъ истейлер.
Разылыкъ бериле ве текрар халкъ арасындан аскер алынмагъа
башланыла. Бунъа къошма оларакъ императоргъа ярдым ичюн
зорнен олса да Таврида губерниясынынъ эмекарларындан бир
такъым алымлар да алына.

Бойледже, халкъны талавлар, олар арасындан аскер алувлар
ве дженк нетиджесинде буюктен-буюк кыйнавлар, къан төкювлер,
хозяйство ишлерини йыкьувгъа алып бара ве халкъларны яры ти-
ленджи шеклине къоя.

Халкънынъ аскерликке ве бу таланувларгъа олгъан мунасе-
бетлери Эшмырза къартнынъ иджадында ачыкъ суретте ер тапа,
халкънынъ фикир ве дуйгъулары ифаде олуна.

Рус чарына кырымтатарларындан аскер берюв ичюн бай,
мырза ве дворян табакъасы имза этселер де, оларнынъ балала-
ры аскерликке кетмейлер. Кеткенлер аскер башлары сырасына
кече, аскерликке алынган халкъ устюне контроль ве зорбалыкъ
киби ишлерде олып, аскерликке алынганларнынъ агъыр вазие-
терини бир къат даа агъырлаштыра эдилер. Аскерлик халкъ
ичюн олюм азабы эди. Олар аскер башлары, чар чиновниклер
тарафындан сонъ дередже азаплана, акъсыз ерде джезалана
ве зар чеке эдилер. Бу вазиятке чыдап оламаган халкъ сербест-
ликни эльде этюв макъсадынен, чаргъа аскерлик этмек истемей,
аскерликтен къуртулув чарелерини араштыра.

Шуны къайд этмек керек ки, Эшмырза къартнынъ шиирлерин-
де окъувнынъ ролю ве кереклиги ачыкъ тарзда косътериле, лякин
чаризм девиринде миллий медениетининъ илерилемесине ве
айры миллетлернинъ озъ ана тилинде бильги алув меселесине
ёл берильмей эди. Чар укюмети миллий медениетининъ бутюн
корюнишлерини богъмагъа тырыша, рус олмаган миллетлерни
зорнен «руслаштырув» сиясетини алып бара эди...

Рус чарынынъ бу, миллий-колониаль сиясети нетиджесинде
башкъа миллетлернен бир сырада, татарлар да тыш мемлекет-
лерге кочъмеге меджбур ола эдилер.

Эшмырза къарт озъ шиирлеринде халкънынъ кечинмесининъ
ярым тиленджи бир алда къалгъаныны:

Бу Русие кунюнде
Тек сакъланды динимиз.
Алымызны сорасань,
Хайырға кълды кунюмиз, –

киби дёртлюклеринде акс эте.

Чарнынъ макъсады белли эди. О башкъа ерлерде олгъаны киби, Къырымда да дин ишлерине зияде эмиет бермек, джами ве кильселерни тюзетмек, халкъны илимден, медениеттен узакъ-лаштырмакъ ве о, бунынънен олардаки инкъияб дуйгъуларыны бастырмакъны тюшюне эди.

Халкънынъ узерине эр тарафтан басып тургъан агъырлыкъ баш кълдырувларнынъ чыкъарылмасына себеп ола. Русиенинъ башкъа ерлеринде олгъаны киби, Къырымнынъ базы бир районларында ве койлеринде бай, помещик табакъасына кършы чокътан-чокъ арекетлер корюне башлай. Месея, 1808 ве 1812 Багъчасарай районында, 1850-1880, 1905 сенелери Къарасувбазарда кутлевий исьянлар – помещик мулкюни якъув, бозув, талав, оларнынъ устюне уджюм ве саире киби бир чокъ аллар олып кече. Бу баш кълдырувлар Эшмырза къартнынъ шиирлеринде де акс олунды.

О джайл инсан олса да, халкъ бу агъыр вазиятке даянып ола-майджагъыны сезди ве чар къурумынынъ зорнен, бир кылнен илишип тургъаныны, не вакъытта олса онынъ эшилиджегини:

Дюнъя-дюнъя олмады,
Явм-бетер кунь-куньден.
Бу Къырым пек насипсиз,
Илишип тура бир кылнен, –

киби бедий тарзда, халкъ тилининъ саде шекилинде айтып косьтерди.

Халкъ чаризмнинъ сиясетине чыдап оламай,
озь тувгъан юртундан кетмеге меджбур ола эди:

Эгер кетсек Къырымдан,
Бир талеке джегермиз.
Оле къойсакъ къатермиз?
Биз асретлик чекермиз, –

деп яза эди бу акъта Эшмырза къарт.

Халкътаки ватангъа олгъан севгиси кърарсыз буюк эди. Бу Эшмырза къартнынъ:

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагъы онынъ алтындан.

Кими юрттан айырылды,
Кими эвлят, къадындан

ве дигер дёртлюклеринде корюльгени киби, оларнынъ тувгъан Къырымдан къыймай-къыймай айырылувлары мисаль ола билир.

Умумен, чар русиеси девиринде халкънынъ вазиети чокъ агъыр эди. Эшмырза къарт халкънынъ бу вазиеттен чыкъув чарелерини къурумнынъ дагъылмасында коре эди. Онынъ шиирлеринде бай ве мырзаларны догърудан-догъру мыскыллагъаны корюнип турмакъта. О озь девирининъ азаплы омюрине нефрет эте ве янъы омюр, бахтлы яшавны арзулай.

Эшмырза къартнынъ шиирлеринде о девирлерде олып кечкен тарихий фактлар чокъ догъру акс олуналар.

Эшмырза къартнынъ тилинде халкъ лакъырды тилининъ энъ гузель нумюнелери сакълангъандар. О – аз сёзнен терен, толу, ярашыкълы образ бермеге биле.

Халкъ шаирнинъ шиирлери зиядесинен меракълы олып, озюнде кечмишнинъ айры левхаларыны там ве толусынен акс эттирелер.

**Мезкюр макъалени «Халкъ шаири Эшмырза»
(Бакъий Газиев, 1940 с.) китабы эсасында
Гульнара Усеинова азырлады.**

ЭШМЫРЗА

Бу Къырымда киши ёкъ, солдатлыкъкъа кетеджек

Бу Къырымда киши ёкъ,
Солдатлыкъкъа кетеджек.
Алагъачны¹ корьдинъми?
Башымызгъа джетеджек.

Сёз айтмагъа олмайсынъ,
Козь алдыньда дарагъач².
Олды энди оладжакъ,
Откъа джансын алагъач.

1 – Чагъырылув пунктларыны косътермек ичюн махсус тикильген агъач.

2 – Адам асылгъан агъач.

Ёлға чыксам, тонъаман,
Аягым-кълум ялангач.
Харап этти Къырымны,
Откъа джансын алагач.

Джаным, анам, къарачы,
Онбашы ничюн багъыра?!
Голова джуре эв-сайтын
Пьянкеге³ чагъыра.

Такъатым кетти белимден,
Уюм насыл акълайым?
Джаным, балам, кетинъиз,
Энди къатып сакълайым?

Ичиме сыйгъан балларым,
Дюнъяларгъа сыймады.
Аскер кетмей агълады,
Козь яшыны тыймады.

Азбардан чыкъса чыбыршып,
Орюшке сыймай маллары.
Къызыл билет кълунда
Сальте байнынъ баллары.

Аякъкъа этик⁴ тиктилер,
Богъурдагъын тар этип.
Солдат алды падиша,
Анайларны зар этип.

Арув Къырым яшлары
Сыкътырмачны⁵ киялмай.
«Вставай, солдат» дегенде
Козь яшларын тыялмай.

Къазарманынъ къапысын
Айлана да джуремиз.
Къазанында къайнагъан,
Домуз этин коремиз.

3 – Жребий.

4 – Чызма.

5 – Рус арбий формасы.

Чокъ джалбардыкъ баяргъа⁶,
Слягъа⁷ бизни джибермей.
Не раст кельсе ашаймыз,
О да бизге эльвермей.

Джанъы ай тувар джалтырап.
Талеке келир шалтырап
Забитлернинъ⁸ алдында
Биз турамыз къалтырап.

Джаным балам, кетинъыз, солдат олып къалманъыз

Джолдан алтын тапсанъыз,
Эгилип сакъын алманъыз.
Джаным, балам, кетинъыз,
Солдат олып къалманъыз.
Шамдан⁹ чыкъар аладжа,
Таракъ билен токъунъыз.
Чаресини тапсанъыз,
Джаным, балам, окъунъыз.

Сизлер джавгъа¹⁰ – душмансыз,
Эльге ич сыр берменъыз.
Бош-бошуна сиз, баллар,
Аякъ къагъып джурьменъыз.

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагъы онынъ алтындан.
Меним джаным алынсын,
Анайымнынъ алдындан.

Къырым деген иги¹¹ ер,
Къайтып кене корьгейдик.
Анам, бабам, учюмиз,
Биз бир ерде ольгейдик.

6 – Аскер башы манасында.

7 – Отпуск.

8 – Офицер.

9 – Дамаск шеэри.

10 – Душман.

11 – Эйи, яхшы.

Рум эли деген «иги ер»,
Сынъырдашы Дайырдыр.
Къайтынъыз, балам, Къырымгъа,
Иншалла сонъу хайырдыр.

Ат талими пек къыйын,
Эджель къаза башыма.
Не япайым, язылгъан
Къара язы башыма.

Оле къойсакъ бу ерде
Мезарымыз джабылмаз.
Артымдан джылай къалмагъа,
Къардашларым табылмаз.

Губернатор, Карашай¹²
Экиси де бир динде¹³.
Олар да бизни къыйнайлар,
Бундай агъыр бир кунъде.

Алымызны сорасанъ, хайыргъа къалды кунюмиз

Бу Русие кунюнде
Тек сакъланды динимиз.
Алымызны сорасанъ,
Хайыргъа къалды кунюмиз.

Аягъым-къолум ялангъач,
Джолгъа чыкъсам тонъаман.
Эшим-достум корьгенде,
Бир лаф этип онъаман.

Темиз къылабдан¹⁴ олмаса,
Капик бермем къайтангъа.
Акъикый тарих бозула,
Уйдурыла шайтангъа.

12 – Губернаторнынъ авасына ойнагъанлардан бири. О кырымтатарларын-
дан ильк оларакъ аскер алув вакътында актив иштирак эте.

13 – Экиси бир ёлгъа хызмет эте манасында.

14 – Кантель, алтын сувлу йипли материя.

Садакъа, хайыр ич де ёкъ,
Зор факъырнынъ аллары.
Купьленсе де, анбаргъа
Сыймай джаткъан маллары.

Ялтадан минсенъ почтагъа
Петербурггъа джетерсинъ.
Мурат этсенъ, падиша,
Не олса да этерсинъ.

Бу фуруннынъ ичинде
Бизим ашлар пишеми?
Къырымнынъ халкъын агълатмакъ,
Шанынъызгъа тюшеми?!

Дюнья-дюнья олмады,
Явм¹⁵ – бетер кунь-куньден.
Бу Къырым пек насипсиз¹⁶,
Илишип тура бир къылнен.

Император – бабанъыз,
Къырымны насыл тюзетти?
Алгъаныман къолуна,
Джамилерни тюзетти.

Тюрлю яхшы шейлерден,
Бизлер урба киймедик.
Бутюн омюр боюнджа,
Кунь ярыгъы корьмедик.

Эгер кетсек Къырымдан,
Бир талеке джегермиз.
Оле къойсакъ къатермиз?
Биз асретлик чекермиз.

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагъы да алтындан.
Кими юрттан айырылды,
Кими эвлят, къадындан.

Оле къойсакъ бу ерде,
Не олур бизим алымыз?
Устюмизге от битер,
Джоюлыр бизим къабримиз.

15 – Тургъан сайын бетер ола манасында.

16 – Бахтсыз.

Азы кетти Къырымнынъ,
Азилер¹⁷ мындан авушыр.
Ольмеген къул, иншалла,
Асретине къавушыр.

Онъма-битме, Карашай, чокъ яшама, сен, муфтю

Къырымнынъ башы коп дегиль,
Олса-олса беш мырза.
Бютюн Къырым адындан
Олар этерлер имза.

Къырымнынъ башы муфтю олса.
Учъ джевапнен къайырды.
Онъмасын да битмесин,
Тирилей бизни айырды.

Эскадрон¹⁸ ичюн эль къойып,
Бирер медаль такътынъыз.
Эфендилер аздынъыз,
Къырымнынъ джанын джакътынъыз.

Не айтмагъа бильмеймен,
Улунъ¹⁹, къызынъ алсынлар.
Падиша берген медальни
Къабиринъе салсынлар.

Дженнеттен дама истеме,
Джеэннем ичюн азыр ол.
Халкънынъ джанын джакътынъыз.
Джевабына азыр ол.

Джамиге барса яланнен,
Шу яланнен къайтаджакъ.
Оле къойса бу хынзыр,
Къабринде не айтаджакъ?

17 – Достлар, якъынлар манасында.

18 – Солдатлыкъ манасында.

19 – Огълунъ.

Хорладыңыз сиз бизни,
Онъмай-осьмей къалыңыз.
Шу медальниң устуне
Шапке де тилеп алыңыз.

Шапкени кийсень башыңа
Мурадыңа джетерсинъ.
Халкъның акъкъын ашадың,
Къана насыл одерсинъ?

Чевре-чети гуль-багъча,
Лимонын алып къокъладың.
Онъма-битме, Карашай,
Орталыкъны бокъладың!

Онъма-битме, Карашай,
Чокъ яшама, сен, муфтю!
Йигирми бирде яшларны,
Сизден себеп ер опы.

Бер пыштавны къолуна,
Джесарет этип аталмаз.
Къайда барса о хынзыр,
Гунасындан джаталмаз.

Карашайны Алибей²⁰
Арабадан тюшюртти.
Трактирнинъ ичинде
Котек билен пиширтти.

Алибейнинъ торуны
Басты-сёкти козюне.
Иги токъат урдылар,
Карашайның озюне.

Трактирнинъ ичинде,
Чай ичкенде тутулды.
Насиби бар Карашай,
Ольмей-джетмей къуртулды.

Арам эмчек эмизген
Карашайның анасы.
Алибейим сав олсун –
Бу Къырымның «бабасы».

20 – Ким олганы белли дегиль.

Сабыр этсин Карашай,
Аччалмандай²¹ атлатыр.
Эки козюн Алибей,
Юмрукънен патлатыр.

Делижаннен зевкъ сюрип,
Сен дюньяда не корьдинъ?
Фукъареге, оксюзге
Хайыр этип не бердинъ?

Губернатор, Карашай,
Экиси де бир динде.
Графдайын бир «баба»
Керек экен бу куньде.

Шу диваннынъ²² къапысы
Гедже, куньдюз ачылмай.
Графдайын²³ бир «баба»
Бу Къырымгъа «табылмай».

Графтан къалгъан бир ул бар,
О да джашлыкъ этеджек.
О генерал олгъанджек,
Башымызгъа джетеджек.

Эшмырза деп анъсанъыз,
Къардашым деп саярман.
Бу йырларны динъленъиз,
Губернагъа джаярман.

Бу Къырымнынъ бабасы –
Мен беллесем, беш мырза
Бу йырларны чыкъаргъан,
Ойсуллы сокъур Эшмырза.

21 – Айван ады.

22 – Укюмет ишлерине аит бинасы.

23 – Воронцов халкъкъа яхшылыкъ этмек ичюн чокъ шей адай, лякин бир шей япмай, халкъ оны сёге.

Окъуйыджылар иджадындан

Майе Сафет

Майе Симмар кызы Абдулганиева (иджадий тахаллюсы – Maye Safet) 1972 сенеси Кырымда Акъшейх къасабасында догъды. 1990-1995 сс. Акъмесджит Девлет университетининъ кырымтатар ве рус филологиясы шубесинде ве аспирантурада окъуды, кырымтатар масалларынынъ къурулышынен багълы ильмий иш узеринде чалышты. «Таврия» ве «Тарпан» нешриятларында, ТМУ кырымтатар эдебияты кафедрасында чалышты.

Эдебий ве ильмий эсерлери «Йылдыз» меджмуасы, «Кырым», «Янъы дюнья», «Авдет» газеталарында ве дигер меджмуаларда нешир этильди.

Бир сыра земаневий йырлар метинлерининъ эм терджиме ишлерининъ муэллифидир. «Ешилъ кяинат» (2013 с.) шиирий джыйынтыгынынъ муэллифи ве «Гонъюллер джошкъанда» (2015) эдебий джыйынтыгынынъ муэллифлеринден биридир.

Бир сыра чешит эдебий тедбирдерининъ иштиракчиси, иджадий корюшювлер ве эдебий тедбирлернинъ тешкиятчысыдыр.

Чал боруны!

Ал боруны, юр кетейик яйляларгъа,
Чал бир ава, чал бир пешраф, бир къайтарма.
Чал бир нагъме, барсын, етсин йылдызларгъа,
Чал, акс сада берсин давуш далгъаларгъа.

Мен бар сесим иле йырлайымчы: «Ай, ольмем мен!»
Эм «Порт-Артур», эм «Шомпол»ны, «Урал дагъ»ны.
Сесим кетсин эм долансын Къырымны,
Барсын етсин Буджакъларгъа, Тамангъа.

Йырларым мен, бар сесимнен, ельге къаршы.
Батакъларны къайнатып, сель акътырып.
Баариме къаст этменъиз, эль узатып.
Баарь келир, укъом сюрер, акълы олып.

Ачар вишнем копюрп, ачар бадем,
Филис атар къадим дагъда агъачлар.
Шималь беттен кельген сувукъ боранлар
Ёкъ оладжакъ. Къачар бакъыр борудан.

17.02.2017.

Бу вуджут – къоркъакъ вуджуды дегиль,
О, нидже белягъа эгильмей турды,
О, сакътыкънен, бельки, ата адым,
Амма, бу къоркъудан дегильдир, биль.

Бу вуджут сусмакъта, амма бу да бугунь
Къоркъакънынъ титревик сусмасы дегиль.
О, эр бир давушкъа динълене, сезгир,
О да ич зайыфлыкъ, къоркъудан дегиль.

Бу вуджут ельге къаршы эгильмез,
Эр шейни козю корип, бельгилер.
Хатыра сакълай яралар-излер...
Тек арам къазанчтан сакъыныр, кирленмез...

24.01.2017.

Наврез кельди, кьарлар ирий,
Къушлар къайта узакътан.
Ватан беклей, топракъ истей,
Къырым ачсын пайрыдан.

Гурь багъчалар, берекет,
Салкъым-салкъым юзюм багъда.
Эвлятлары – бирдем миллет,
Мавы озендай Ватанда.

Мавы деньиз, мавы кокъом,
Алтын кунеш – алтын тамгъам!
Эвлятларынь эр кунюни,
Феда эте Ватангъа.

Эр не ерде олсань биле,
Кимлигиньни айтаджань,
Бу мукъаддес адгъа илле,
Ляйыкъ олып яшайджань.

Къушлар къайта ябан беттен,
Сеснен тола орманлар.
Уяндыра гъафлеттен,
Бутюн этрафны олар...

Ешиль адам, кениш чёлум,
Булутларгъа саркъкъан къырым...
Къарлар ирир, душман кетер...
Гурьлер багъча – Къырымым.

21.03.2017.

Къайда кете бу адамлар? Бир йигитни саргъанлар,
Эки якътан къолтукълашып, дерсинь, ахрет достлары.
Акъибети зинданмы? Акъибети соргъулар?
Яки бундан бираз эвель олды пайып олгъанлар...
Къайда кете бу адамлар?

Бу насыл бир девирлер? Битип кете чарелер,
Яйнынъ сачы киби титрей кергинликтен синъирлер.

Тек сытыла чырайлар. Тек чатыла чал къашлар.
Аизарлар ерине, сабыр иле тебессюмлер.

Бу насыл бир девирлер?
Сеит огълу Сейдаметлер
Сучсыз джевап бермектелер.

30.03.2017.

Къырымтатарым
Бу буюк бир гъурурымдыр.

Къырымтатарым.
Хатырам – эдждадымдан мирас олгъан гъайрет.

Къырымтатарым.
Ах, джесюр халкъым,
Корьгенсинь сен нидже беля ве фелякет.

Корьдинь иджрет, акъаретлер,
Амма йыкъылмай,
Баш эгмей, эр шейге къаршы турдынъ.

Намусынъа ифтиралар тѣктилер,
Лякин темиз ве пактыр
Къырымтатар адынъ.

Къырымтатарым.
Юрегим – кунештир.
Булут орытсе биле, севем халкъымызны.

Къоркъубильмез, саф гоньюлли,
Джесаретлисиз.
Мен теменна этем огюньизде.

Сорар исе менден бири: сен кимсинь?
Сейле халкънынъ тертип-низам ве адетин.

Айтырым, бу буюк бир гъурурымдыр.
Шукюр, къырымтатардыр – миллетим.

18 октябрь 2017.

Сёзлер кьуру япракъ киби,
Дагылалар авучымда.
Кьуру япракъ толгъан киби,
Сувсагъан агъызымда.

Сёзлеримде кучь аз шимди,
Зайыфлыкькъа исбат олар.
Менден эвель айткъанларда,
Олды буюк, кучлю лафлар.

Истемейим кучьсиз сёзнен
Кучьсюзликке юзь бермек.
Истейим бир арекетнен,
Арекетни девам этмек.

Кучьсюз сёзлер – агъув къускъакъ...
Бош бир пислик. Агъыр юкюм.
Олмаз, эбет, затен сусмакъ...
Сустым. Сустым.

28.09.2017.

Деньишмем. О къара куньлер акъкъында къаарьни –
авдетим ичюн суний севинчке деньишмем.
Деньишмем бизим «Гузель Кырым»ны бир башкъа –
сёзлери келишкен тюркюге. Деньишмем.
Агъырсын хатырам. Сызласын юрегим.
Сахте дуйгугъа оларны деньишмем.
Диньленем. Турам. Инълесин эзгим...
Акьикъий агърыгъа къаршы курешмем.
Ве, етер, эндиден къуванчлы кунни
къайд этинь, джемаат, деген затларгъа,
О кунни озь козьнен корьмегендже озюм, эмиет бермем.
Ёкъ, шукюр этерим, олмасын бетери,
Амма насыл олур зорлукънен къуванч?
Бу, мени чокъ шейге огреткен девирни
Истесем де, бир ань ичинде, языкълар олсун,
мен деньиштирмем...

23.05.2017.

Экрем
ГЪАФАРОВ

1954 сенеси Наманган виляетининъТуракъургъан шеэринде дю-
ньягъа келе. 1976 сенеси Наманган педагогика институтыны ве 1995
сенеси Акъмесджит девлет университетининъ кыырымтатар тили
болюгини битире.

1976 сенесинден берли «Йылдыз» меджмуасынынъ абунеджиси-
дир. Эдебий иджатнен Ватанымызгъа авдет эткен йыллары огърашып
башлай. Онынъ талелелери джумхуриет олимпиадаларында даимий
суретте нуфузлы ерлерни къазаналар. Ондан гъайры бир къач йыл-
дан берли мектеп театр студиясы о язгъан юмористик пьесаларны
саналаштыра. Экрем Гъафаров «Озбекистан тасиль аляджысы»
(1981), «Украина тасиль аляджысы» (2003) фахрий унванларынен
такъдирленген.

ЕНГИЛЬ НИШАН

Комедия

Иштиракчилер:

Сейяре – оладжакъ келин.

Анифе тата – келиннинъ анасы.

Сеттар агъа – келиннинъ бабасы.

Фатма апте – баш къуда.

Сусанна ве Левиза – келиннинъ достлары.

Османчыкъ – Сейяре келиннинъ огълан къардашы.

Адиле – келиннинъ кыыз къардашы.

Бекир – келиннинъ энъ кучюк къардашы.

Джеппар акъай – киев тарафтан баш къуда.

Мурад акъай – къуда.

Саид – къуда.

БИРИНДЖИ КОРЮНИШ

Санада Сеттар аҗа ве Анифе аптенинь кызлары Сейяре. Онынъ юзю бахтлы. О шень кейфиет иле азбарны сипире, ичинден «Баҗчаларда кестане» тюркюсини йырлагъан киби.

Сейяре: Бугунь эр шей аль оладжакъ куню... Бугунь Рустемлернинъ эвинден кудалар келеджек... Рустем ким деп сорайсыз-мы?..(Бираз утангъан киби)

Рустем меним нишанлым. Бир ай эвельси ана-бабаларымыз тоюмызны япмагъа сёз кестилер... Бугунь нишанымызны аль этеджеклер... Ах-х... Рустемни мен озюм таптым... Банкнынъ янындан кече эдим... Бакъсам бир йигит тура... Юксек бойлу, дюльбер, кулерюзлю... Эвге телефон ачаджакъ олдым, амма телефонымда пара биткен экен... Меним алымны корип, озю теклиф этти, джеп телефоныны узатты... Мына бойле таныштыкъ... Банка чалыша экен... Сонъ корюшип башладыкъ... Кельген сайын чечек кетире... Бабам банка чалышкъаныны эшитип, нишанлашмагъа разылыкъ берди... Э-х-х!!!

(Араба кѡапы тарафтан достлары Сусанна ве Левиза келип кирелер)

Сусанна: Селям алейкум, Сейяре!

Левиза: Селям алейкум, Сейярочка! (Корюшелер-опюшелер)

Сусанна: Сейярочка! Юзюньден бахт чыбыра бугунь? Не олды? Бир шей эшитип кельдик... Керчекми?

Левиза: Керчекми? Йигитинъ ким? Юксек бойлуму? Ады не?

Сейяре: Вай, кызлар, керчек!!! Керчек!!! Акъикъатен де мен энъ бахтлы инсаным!!! Сёз кесим де кечти!!! Бугунь кудалар келеджек, нишанымызны аль этеджеклер!

Левиза: Ады не? Банка чалыша дединъми?

Сейяре: (утангъандайын олып) Ады аджайип! Рустем... Банка чалыша! Сиз оны корьсенъиз... Ай, юрегим ичиме сыгъмай, шимди атылып чыкъаджакъ!!! Банка, кызлар!!! Банка!!!

Левиза ве Сусанна: Вай!!! Насыл бахтлысынъ, Сейяре!!!

Сейяре: Э, кызлар, мен пек бахтлым!!! Юрегим сабадан берли йырлай!

Сусанна: Айса, берабер йырлайыкъ да!!! (Йырлап башлай, кызлар кѡшулалар, сонъра кулюшелер, санада базардан кѡайткъан Анифе тата пейда ола, элинде аҗыр чанталар)

Кызлар: Селям алейкум, Анифе тата! Саҗ-селяметсизми? Биз Сейярени ёкълап кельген эдик...

Анифе тата: (Юзюнде ясама теббесюмни косътерип) А-а-а!!! Кызлар, хош кельдинъиз! Левизочка, Сусанночка! Ай, меним дюльберлерим! Эвдекилер яхшылармы? Яхшы-яхшы юрелерми? (Сонъ Сейяреге юзюнде ачувнен) Сейяре, кѡавени чектинъми? Акъшам олаятыр, кудаларымыз келеджек!!!

Къызлар: Айса, биз кетейик, Сейяре, ишинъ чокъ экен, санъа кедер этмейик...

Анифе тата: Къызлар, отурсанъыз шу! Къаерге ашыкъасынъыз? Иш къачмаз!

Къызлар: Ёкъ, ёкъ, ашыкъамыз, даа киреджек еримиз бар... (Санадан чыкъып кетерлер, Сейяре оларны озгъарып, къайтып келе).

Анифе тата: Кеткенлери пек яхшы! Бойле иш чокъ вакъытта кельген мусафирлернинъ аягъы къырылсын! Бабанъ къаерде? Чагъыр!

Сейяре: Баба, баба, сизни анам чагъыра!

ЭКИНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар агъа пейда ола, джеп дефтерине бир шейлер язып, «Айлана копчек» йырындан бир шейлер йырлагъан киби ола. Санада агъыр чанталарынен тургъан Анифе татаны коръмей)

Сеттар агъа: (Кягъыткъа бир шей язгъандай) Айлана копчек... бир кимсени унутмадыммы экен... Да-а-а... Къызны акъайгъа бермек къолай шей дегиль... (Кене йырлай) Къысмет этсе, ше-эрде къоджаман къаралты алып,яны аят башлармыз, оладжакъ киевимиз банкта чалыша экен. ...

Анифе тата: Ал-ло, гараж! Сеттар!!! Аз къалды къолларым узюльмеге... Келип, ярдым этейим да демейсинъ. Сеттар, (Маса башына отура) коресинъми, чанталарым агъыр... О тюкянлар да дюньянынъ четинде...

Сеттар агъа: (Еринден сычрап) Багъышла, апай, ойланып къалгъаным...

Джедвель тизмек къолай шей дегиль экен... Мына азырладым... (Чанталарнынъ бирини котереджек ола) Вай-вай... о къадар агъыр.. Таш юклединъми шу? (Чанталарны зорнен четке алып къоя)

Анифе тата: Эвде бир шей къалмагъан... Не къартоп, не согъан, не эт... Холодильник бом-бош... Къудалар кельмесине кетирдим.

Кетир язгъан джедвелинъни... (Окъуйджакъ ола, окъуп ола-май..) Сеттар, буларны озюнь яздынъмы, ёкъса мышыгъымызнынъ излерими? Вай-вай... ойле язув олурмы!!! **Сеттар агъа:** (Апайынынъ элинден кягъытны тартып ала) Анифе, джедвельни терс тутасынъ да... Мына бойле окъумалы. (Кягъытны апайына узата)

Анифе тата: Алла-Алла, Сеттар, сен къач сыныф битирдинъ? Сени язмагъа куместеки тавукълар огреттими?

(Джедвельни окъуп башлай . Бирден) Асисе... Асисе – бу ким?

Сеттар агъа: (Джедвельни элине алып, дудакъларыны къыбыр-датып, бир шейлер окъуй) Асисе дегиль, Азизе... Не шашмалай-сынъ шу!

Анифе тата: Мына, озюнь окъу да бакъ...

Сеттар агъа: Асисе... Да-а-а... Янълышкъаным, багъышла...

Анифе тата: Бер мында, академик!!! (Кене джедвельни окъ-угъандай ола, сонъра девам эте) Фатма келеджекми?

Сеттар агъа: Балалардан хабер эткен эдим. (Саатына бакъа) Саат онгъа ишандыргъан эди... Мына шимди кельмек керек.

Анифе тата: Фатма кельмесе олмаз, о бойле ишлерде пек уста, ондан гъайры оны шеэримизде танымагъан копек те ёкъ...
(Араба къапы тарафтан сеслер эшитиле)

Анифе тата: Ана кельди, гъалиба, бар къаршыла, мен софраны бакъайым...

(Сеттар агъа къаршыламагъа кете, одагъа Османчыкъ чапып келе)

Османчыкъ: Ана, Рефаткъа бабасы скутер алып берген! Манъа да скутер алып беринъиз!!! Алып бермесенъиз дерслеримни япмам и точка!

(Агълагъандай сес чыкъара)

Анифе тата: Осман, сени къайсы чибин чакъты? Скутер дегенинъ не?

Османчыкъ: Мопед, Сервер агъамда бар да, ойле союны алып беринъиз!!!

Анифе тата: Сонъ къач кумюш о? Паалыдыр?

Османчыкъ: Ёкъ, олгъаны оладжагъы йигирми беш бинъ рубле...

Анифе тата: Не-е-е! Йигирми беш бинъ рубле! Бар ишинъни бакъ, меним башымны кутъме!!! Ана Фатма аптень келеятыр! Шимди вакъытым ёкъ, сонъ лаф этермиз...

(Одагъа Сеттар агъа ве Фатма апте келип кирелер)

Фатма: Селям алейкум, Анифе татам! Сагълыкларынъыз яхшымы? Сагъ-селямет юресизми? Менден сорасанъыз, бир джорукъ, Амет агъанъыз селям этти. Алейкум селям...

Анифе тата: Хош кельдинъ Фатма! Кельгенинъ пек яхшы олды. Ярын оладжакъ къудаларымыз келеджек... Нишанны анълашмакъ керекмиз...

Фатма: Раатсызланмынъыз, Анифе тата, эр шей еринде олур, кереги киби япармыз...

Анифе тата: Мына, биз Сеттар, агъанънен озюмизге коре, джедвель азырладыкъ, бакъчы...

(Фатма джедвельни козьден кечиререк)

Фатма: Хош, юзюк...сыргъа... галош... Вай, Анифе тата, мени де унутмагъансыз, сагъ олунъыз... (Сес чыкъарып окъуй) Фатма тиземизге антерлик... Анифе тата, багъышланъыз, антерлик ерине бир тери куртка язсам не дейсинъиз? Меним сандыгъым антерлик толугъа...

Анифе тата: (Сейирджилерге) Вай, аперист! Тери куртка яздыраджакъ ола,

Вай, инсафсыз! (Чырайыны бозып) Язсань, язаджакътырсынъ даа...

Фатма: Фатма тиземизге тери куртка... (Яза)

Анифе тата: Барем унутмайыкъ, Османчыкъкъа с...с...у...тер, ады къурусун!

Осман, къаердесинъ? Кельчи мында! (Одагъа Османчыкъ атылып кире) Анавы сен айткъан шейинънинъ ады недир? Су...

Османчыкъ: Скутер, ана! СКУ – ТЕР!!! Маде ин Джапан!!!

Фатма: Вай, утанмаз!!! Не сёгюнесинъ мында!!!

Османчыкъ: Сёгюнгеним ёкъ, бу дегеним Японияда япылгъан!

Анифе тата: Яз шу бешарет шейни! Джоюл козюмден! Бар дерслеринъни бакъ!!! Киевимиз банкта чалыша!!! Онъа скутер туда-сюда – копейка!!! Ничего, зарары ёкъ!!!

(Одада агъламсырагъан алда Адиле къызы пейда ола)

Адиле: Ана, Османгъа скутер алып берсенъиз, манъа смартфон язынъыз!!!

Анифе тата: Я санъа смартфонны былтыр алып бердик те! Не, смартфонларны тузлайджакъсынъмы, ёкъса???

Адиле: Мен крутой союны истейим (агъламсырай). Менимки энди эскирди, достларым устюмден кулелер...

Анифе тата: Яз, Фатма, Адилешечкамызгъа крутой смартфон!!! (Адилеге чевирилип) Адиле, къач кумюш о, сен истеген сою?

Адиле: Заремагъа отуз бинълик союны алып бергенлер... Манъа къыркъ бинълиги де етер!!! Онынъ наворотлары чокъ...

Анифе тата: Неси чокъ?

Адиле: Наворотлары...Э-э-э!! Сиз эписи бир анъламазсынъыз!!!

Фатма апте: (Анифе татагъа бакъып) Язайыммы?

Анифе тата: (Бираз тюшюнип) А-а-а!! Яз, Фатма! Барем Адиле къызым да бир смартфонлы олсун!! (Агъламсырап) Мен къызчыгъымны геджелери юкъламай бакътым, ана сютюмден кесмедим!!!(Явлукънен къуру козьлерини силе).

Фатма апте: Так...(Ичинден окъуй) Мына джедвелимиз азыр!!!

Айса мен кеттим! Акъшам келирим! Сагълыкънен къалынъыз! (Сеттар агъадан гъайры эписи чыкып кете)

УЧЮНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар агъа, биринджи сыныф талебелери къомшу балалары Эльмира ве Зейнеп)

Эльмира: Эмдже, а, эмдже, паранъыз бармы?

Сеттар агъа: («Айлана копчек» йырыны мырылдап) А, къызларым!!!

Зейнеп: Эмдже, паранъыз бармы?

Сеттар аҫа: Не-е-е? Пара? Сизлерге пара не керек? Дефтер аладжакъсызмы? (джебинден пара чыкъарып косътере)

Эльмира: Бинь рубле беринъиз!

Зейнеп: Беринъиз...

Сеттар аҫа: (Юзюнден теббесюм яваштан ҫайып ола) О кьадар параны не япаджакъсынъыз? Бинь рубле!!!

Къызчыкълар: Мороженое аладжакъмыз...

Сеттар аҫа: Кха-кха!! (оксюре) Тамаҫынъыз аҫырыр!!! Кетинъиз, меним шимди вакъытым ёкъ!!! Башымны кутменъиз!!!

Къызчыкълар: (узакъча чекилип) Эмдже, эмдже, сиз айван-сызмы?

Сеттар аҫа: Не-е-е!!! Ким айван!!!

Эльмира: Я анам сизни корьгенде, ана, анавы айван кене келе, бир шей сораиджакътыр, – дей де!!!

Сеттар аҫа: Ах, сизлерни!!! Сизлерни ким огретти?!!! (Сеттар аҫа олар тарафкъа ынтыла, къызлар къычырышып, къачып кетелер)

(Санада Сеттар аҫа ве сонъ бираздан энъ кучюк оҫлу Бекирчик келип къала)

Бекирчик: Так, мени, эльбетте унуткъандырсыз... Османчыкъ-къа скутер,

Адилеге компьютер...

Сеттар аҫа: (Шашкъан алда оҫлуна бакъа) Бекир, мени нервалатма, шимди вакъытым ёкъ. Джоюл козюмден!!!

Бекирчик: Сиз меним устюме джекирменъиз... В общем, манъа бир джеп телефон язынъыз...

Сеттар аҫа: Не-е-е!!! Я телефонынъ бар да!!! Джоюл !!!

Бекирчик: Язмасанъыз, анамҫа заначканъыз олҫан ерни косътерирум...

Сеттар аҫа: (Оданынъ бир кошесине ынтылып) Вай, паразит!!!

Бекирчик: Ашыкъманъыз, баба, мен оны башкъа ерге сакъладым.

Эгер сёгюнсенъиз, анамдан сорап алырсыз...

Сеттар аҫа: (Муляйим сеснен) Оҫлум, заначкамны кетир манъа, сакъын ананъа айтма... Насыл телефон истейсинъ?

Бекирчик: «НОКИА», фияты отуз бинь рубле.

Сеттар аҫа: Мына, оҫлум яздым – «НОКИА», кетир параларымны. (Бекир кеткен сонъ) Шантажист!!!

(Бекир параларны кетирип бере, Сеттар аҫа сайып чыкъа, шу арада одаҫа Анифе тата келип кире, Сеттар шашмалаҫан алда параларны сакъламаҫа ынтыла)

Анифе тата: Сеттар, джедвель... не сакълайсынъ шу?

Сеттар аҫа: Ё-къ... бир шей... штанымдан тозуны къакътым... Не дединъ?

Джедвельми? Мына... (Апайына узата).

ДЁРТЮНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар аҗа ве Анифе тата. Санаҗа Зейнеп ве Эльмира чапып келелер)

Къызлар: Кельдилер!!! Къудалар кельдилер!!!

Анифе тата: (Еринден сычрап) Барынъыз, къартбабанъызны чагъырынъыз!

Сеттар, бар, къаршыла мусафирлерни!!! Сейяре, къавенъни бакъ!!

Фатма кельдинъми, пек яхшы!

(Одаҗа къудалар: Джеппар аҗа, Мурад аҗа, киев бала – Рустем келип кирелер. Оларны Сеттар аҗа башлап келе).

Мусафирлер: Селям алейкум, эвинъизге берекет!

Анифе тата: Алейкум селям, урьметли мусафирлер! Хош кельдинъиз!

Кечинъиз! Сонъ, сагъ-селямет юресизми? Эвдекилер яхшылармы?

Джеппар аҗа: Энди, сайгъылы Сеттар аҗа ве Анифе тата, борджумызны эда этмек ичюн мындамыз! Яшлар бири-бирини бегенгенлер, деген дайын, бугунъ нишанны да аль этсек, той тедаригини де башлармыз... Доғрумы, къудалар?

Отургъанлар: Доғру! Пек доғру айтасынъыз! Доғру!!

Абдураман къартбаба: Къана, къудалар, ойле олса, бир дуа окъуйыкъ!

Бисмилляхи рахмани рахим...(Бираздан къартнынъ хырылдавлары эшитиле, къарт юкълап къала. Сеттар аҗа оны тюрте, о бирден уянып) Амин!!! (Отургъанлар да) Амин!!

Анифе тата: Энди, къудалар, нишанны аңлашсакъ та, бу ағыр кризис кунълерде оны енгильдже япсакъ, ағырлыгъы не сизге, не де бизге тюшмесин. Не дейсинъиз?

Отургъанлар: Доғру, пек доғру айтасынъыз!

Анифе тата: Мына Фатма ханым шимди эписини аңлатыр...

Фатма апте: Пек яхшы! Аңлагъан инсанлар экенсиз! Бу кризис кунълерде бири-биринъизни къыйнамай, чектирмей, енгильдже нишан япмаҗа къарар бердик. Мына шимди азырлагъан джедвельнен таныш этеджем. Не дейсинъиз, къудалар?

Къудалар: Пек доғру! Окъунъыз, Фатма апте! Окъунъыз! Биз, эльбетте, разымыз!

Фатма апте: Энди, къудалар, келинден башлаймыз эльбет! Сейяре келинге пек чокъ шей язмадыкъ, тек энъ керекли шейлерни кирсеттик!

Айса, башладым, бисмилляхир рахманир рахим! Сейяре келинимизге беш-алты алтын юзюк, эки чифт сырҗа, эки билезлик, бириси кумюштен олсун, шимди мот экен. Хо-о-ш, эки кулон, алтын саат. Энди урбаларына кечемиз... Беш-алты антерлик,

басма, эки костюм, Италияда яхшы сойлары чыкъя, эки чифт сапожка, тупли, дёрт чифт тапочка, бир-эки пальто, плаш, дублёнка, шемсие...

Джеппар агъа: Ш-ш-ш-е-м-сие... Я недир о?

Фатма апте: Э-э-э, бир шемсие, яни зонтик кьойсаньыз етер...
(Озюнен гьурур алда девам эте)

Энди бабасына, урьметли Сеттар агъагъа кечемиз. Сеттар агъаньызгъа бир бастон костюм, импортный олсун, билесиньыз, Сеттар агъа ветеран. Эки чифт ич урба, эльбетте бир-эки кольмек, эки кьалпакъ, бириси кьумрал тюсте олсун ве бир пальто.

Кьудалар: (Шашмалагъан алда, козьлерини акъайтып отуралар, гизлиден бири-бирине бакъалар)

Фатма апте: (Котеринки сеснен девам эте) Энди невбет анасына кельди, Анифе татамызгъа... Онъа да чокъ шей язмадыкъ. 2-3 антерлик материал, 3-4 шал, бир костюм... алтын сыргъа, алтын юзюк, бир пальто, плаш, бир чифт аякъкяп, кир ювгъан машина... Ады недир шунынъ?

Анифе тата: А-А-А-ЖЫ!!

Фатма апте: Тьфу! Ады кьурусын! В общем, буларны кьойсаньыз, етер!!

Эгер бир шейлерни унуткъан олсакъ, айтынъыз, биз кьошармыз...

Кьудалар: (Ерлеринден сычрап) Ё-ё-ё-ё-ёкы!!!

Фатма апте: А-н-а... агъыры кетти... Энди энъ якъын сойларына кечемиз.

Энъ якъын сойларындан бири – бу, эльбетте мен!! Энди манъа кельсек, размерим – 50 , аягъымнынъ ольчюси – 38. Сайгъылы

Сеттар агъанен Анифе апте манъа мында бир дублёнка язгъанлар. Шуны кьойсаньыз, етер... Энди уфагъыны озюньыз билип, кьошарсынъыз!!! Керчек, тери куртканы унуткъаным.

Кьудалар: (Не олю, не тири олгъанларыны сезмеген алда отуралар)

Фатма апте: А-а-н-н-а.. Энди Османчыккъа кечемиз. Османчык – бу Сейяренинъ энъ севимли къардашыдыр... Османчыккъа чокъ шей кьойманъыз... Онъа бир скутер алып берсенъыз етер.

Мурад агъа: О-о-о-о с-с-с-к-к-у-ут-е-р д-д-де-генинъыз къач кумюш???

Фатма апте: Ондай паалы дегиль, оладжагъы отуз бинъ рубле...

(Мурад агъа ве Джеппар агъа отургъан ерлеринден ерге сепилелер)

Джеппар агъа: В-в-в-е-л-оси-пед-дд-д алып берсек олмазмы?

Фатма апте: Вай, шакъаджы!!! (Шакъылдап куле) Османчыкнынъ джаныны агъыртманъыз!! Скутер алып берирсинъыз!!

Энди невбет Адиле ве Бекир къардашларына. Адилешечкагъа отуз бинъ кумюшлик компьютер, Бекирчикке исе йигирми бинъ кумюшлик джеп телефон. Айды, бу уфакъ-тюфеклерде токътап

отурмайыкъ. Урьметли Абдураман къартбабамызгъа кечемиз. Абдураман къартбабамыз энди 92 яшында, Алла сагълычыгъыны берсин!

Шу яшкъа кельсе де, джеviz пек севе!!! Онынъ ичюн он кило джеviz, темизленген олсун! Ондан гъайры эки къалпакъ, эки чифт ич урба, штан, костюм, 5-6 кило шоколад, «т-т-румпель» дениле экен, 5-6 кило къаве, эки чифт галош, размери – 39...

Джеппар агъа: (мыскъыл тавурнен) Къартанасы да сагъдыр...

Фатма апте: Афсуски, къартанамыз рахмет олгъанына мына он секиз йылдыр ки... Алла рахмет эйлесин!

Отургъанлар: (къуванч толу сеслеринен) Алла рахмет эйлесин!!!

Джеппар агъа: С-с-с-с-п-и-с-с-ок-н-н-ы беринъизчи... (Алып, бакъып чыкъа)

Вай, анасыны!!! Мурад, бакъ, мында даа отуз адам бар экен!!!

(Джеппар агъа ве Мурад агъа кене ерге серилип къалалар, джедвельни Рустем ала)

Рустем киев: Г-г-а-а-лош-ш... с-с-к-у-т-е-р... Алтын саат... (Козъ-лери акъайгъан, делирген киби)

Бабасына самолёт!!! Анасына аэропорт!!! Къратбабасына бир вагон галош!!! Османчыкъкъа –вертолёт!!!

Манъа пара кескен аппарат!!!! Джеппар агъамгъа пулемёт!!!!.. (Ойнап башлай, сонъ санадан къачып кете).

Фатма апте: Киев балагъа не олды? Къайда къачып кетти?

Джеппар агъа: Не олды! Не олды!!! Джедвельни корип, акъы-лындан азды!!! Рустем токътa! Рустем токътa!!!

(Джеппар агъа ве Мурад артындан чапып кетирлер)

Анифе тата: Къудалар, токътанъыз!!! Я сиз киев бала банкта чалыша деген эдинъиз де...

Джеппар агъа: Банкта, банкта!!! Къаравул олып!!! Рустем токътa!!! (Санадан чапып кете)

Абдураман къартбаба: (Анифе татагъа) Акъыз, къаерге кет-тилер???

Анифе тата: Къаерге деп сорайсызмы? (ачувнен) Сизге галош алмагъа!

Абдураман къартбаба: (Еринден сычрап) Отуз докъуз! Раз-мерим отуз докъуз!!! (Артларындан чапа)

Анифе тата, Фатма апте, Сеттар агъа: Баба, токътанъыз! Токътанъыз!!!

Перде эне.

«Йылдыз» абунеджилерининъ дикъкъатына!

2018 сенесине меджмуамызгъа абуне девам эте. Базы почта болюклеринде «Йылдыз» абуне каталогларында ёкъ деп, абунеджилеримизни абуне этмейип къайтаралар. Бунъа инанманъыз. «Йылдыз» меджмуасы 2018 сенесининъ абуне каталогларына кирсетильген ве онъа эр бир почта болюгинде абуне олмакъ мумкюн.

Ярым йыллыкъ абуне фияты **340 кумюш 41 капик.**

«Йылдыз»нынъ абуне индекси **75298.**

Абуне этмеге ред эткен почта болюклерине шикъетлеринъизни +7 3652-598-712 телефон вастасынен Медиамеркезге хабер этинъиз.

Издається на крымскотатарском языке **«Йылдыз» №3 (243).**

Верстка: Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 28.05.2018 г.
Дата выхода номера в свет 21.06.2018 г.
Формат 70х108 1/16. Печать офсетная.

Заказ № 56118
Тираж 795 экз.

Адрес редакции:
295007, г. Симферополь, проспект Вернадского, 155, кв. 3.
E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии ООО «КОНСТАНТА»:
308519, Белгородская обл., Белгородский р-н,
пос. Северный, ул. Березовая, 1/12.
Тел./факс: (4722) 300-720, www.konstanta-print.ru

**Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ нешири
ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.**

Тел.: 598-712

Индекс 75298

